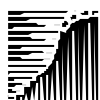

Dier en welzijn wereldwijd

Verkenning van beleid en denken over dierenwelzijn in internationaal perspectief

Johan van Geffen
Cathrien de Pater
Grietje Hovens
Lianne Kersbergen
Bert Loseman
Geert van der Peet
Ton Brandwijk

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

© 2004 Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Rapport EC-LNV nr. 2004/251
Ede, 2003

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij het Expertisecentrum LNV onder vermelding van code 2004/251 en het aantal exemplaren.

Oplage 50 exemplaren

Samenstelling Johan van Geffen en Cathrien de Pater (eindreds.), Grietje Hovens,
Lianne Kersbergen, Bart Loseman en Geert van der Peet

Druk Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij

Productie Expertisecentrum LNV
Bedrijfsvoering/Vormgeving en Presentatie
Bezoekadres : Horapark, Bennekomseweg 41
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 822500
Fax : 0318 822550
E-mail : Balie@eclnv.agro.nl

Voorwoord

Dierenwelzijn is een onderwerp waarvan de mondiale dimensie steeds belangrijker wordt. Aan de ene kant stelt de maatschappij steeds meer eisen ten aanzien van de wijze van produceren, aan de andere kant worden internationale handelsbarrières verminderd. Het nationale en Europese dierenwelzijnsbeleid worden meer en meer beïnvloed door deze mondiale ontwikkelingen. Mede daarom is in de LNV-beleidsnota Dierenwelzijn (2001) een hoofdstuk Internationale Strategie opgenomen. Wil een dergelijke internationale strategie succes opleveren, dan is inzicht nodig in de praktijk en het denken over dierenwelzijn in andere delen van de wereld en in de internationale handel. In opdracht van de directie Internationale Zaken van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid is het voorliggende rapport opgesteld. Dit rapport geeft de lezer eerste inzicht in de praktijk, het denken en beleid over dierenwelzijn in andere delen van de wereld. Met name M. Hofstede danken wij voor haar kritisch-constructieve commentaar tijdens de totstandkoming ervan.

De gegevens voor dit document zijn ontleend aan internetsites van de beschreven landen en organisaties. Ze zijn aangevuld met mededelingen van betreffende organisaties, LNV-attachés, en geselecteerde literatuur. In het bijzonder vermelden wij met dank de bijdragen van J. van de Vooren (LNV-attaché in Brazilië), I. Hamid-Hardenberg (LNV-attaché in de VS), L. van Weereld (beleidsmedewerkster welzijn), S. van den Brink (beleidsmedewerkster welzijn), en F. Pluimers, Chief Veterinary Officer LNV.

In de afgelopen maanden bleek dat communicatie moeilijk kan zijn doordat begrippen en beelden in verschillende delen van de wereld een andere lading hebben dan hier. Zo noemt Nederland de melkveehouderij meestal extensief en varkens en kippen intensief. Vergeleken met veel andere gebieden in de wereld is de Nederlandse melkveehouderij juist intensief. Dit voorbeeld is nog relatief duidelijk. Vaak blijkt echter pas na langere tijd dat de achterliggende visies van gesprekspartners meer uiteenlopen dan op het eerste gezicht lijkt. Om die reden geeft het document ook een overzicht van wat de verschillende religies over dierenwelzijn zeggen, en hoe een LNV-ambtenaar daarmee om kan gaan. Dit overzicht is noodzakelijkerwijze niet volledig, maar geeft de globale denkrichtingen aan.

In ieder geval geldt dat vooruitgang voor dierenwelzijn op mondiaal niveau veel communicatie en inlevingsvermogen in de situatie van anderen. Dit rapport beoogt hieraan een bijdrage te leveren.

Ir. H. de Wilde
Waarnemend Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

Beleidssamenvatting	9
1 Inleiding	15
1.1 Vraagstelling	15
1.2 Context	15
2 Dierenwelzijn en omgang met dieren	17
2.1 Dierenwelzijn	17
2.2 Omgang mens met dier	17
3 Dieren en hun welzijn in religies en cultuur	21
3.1 Vraagstelling	21
3.2 Belangrijkste geloofspunten per religieuze traditie m.b.t. dieren	21
3.2.1 Boeddhisme en Jainisme	21
3.2.2 Christendom	22
3.2.3 Hindoeïsme	23
3.2.4 Inheemse religieuze tradities	24
3.2.5 Islam	25
3.2.6 Jodendom	26
3.2.7 Moderne westerse stromingen: Humanisme, holisme, New Age', ecospiritualiteit	27
3.3 Dierenwelzijn en het debat in partnerlanden	27
3.3.1 Azië	28
3.3.2 Australië en Nieuw-Zeeland	28
3.3.3 Zuid-Afrika	28
3.3.4 Verenigde Staten	29
3.3.5 Latijns Amerika: Brazilië en Argentinië	29
3.3.6 Conclusie	29
3.4 Valkuilen bij het beschouwen van religies	29
4 Landen	35
4.1 Nederland	35
4.1.1 Doel	35
4.1.2 Regelgeving	37
4.1.3 Positie van Nederland	37
4.1.4 Maatschappelijke ontwikkelingen	38

4.2	Verenigde Staten	38
4.2.1	Doel	38
4.2.2	Wetgeving	38
4.2.3	Positie van de VS	39
4.2.4	Maatschappelijke ontwikkelingen	39
4.3	Canada	40
4.3.1	Doel	40
4.3.2	Wetgeving	40
4.3.3	Positie Canada	40
4.3.4	Maatschappelijke ontwikkelingen	41
4.4	Nieuw-Zeeland	41
4.4.1	Doel	41
4.4.2	Wetgeving	41
4.4.3	Positie van Nieuw-Zeeland	41
4.4.4	Maatschappelijke ontwikkeling	42
4.5	Brazilië	42
4.5.1	Doel	42
4.5.2	Wetgeving dierwelzijn	42
4.5.3	Positie van Brazilië	42
4.5.4	Maatschappelijke ontwikkelingen	43
4.6	Zuid-Afrika	43
4.6.1	Wetgeving dierenwelzijn	43
4.6.2	Positie van Zuid-Afrika	43
4.6.3	Maatschappelijke ontwikkelingen	43
5	Samenwerkingsverbanden	45
5.1	De Europese Unie (EU)	45
5.1.1	Doel	45
5.1.2	Regelgeving	45
5.1.3	Posities, machtsverhoudingen	45
5.2	De Raad van Europa	46
5.2.1	Doel	46
5.2.2	Regelgeving	46
5.2.3	Posities	47
5.3	De World Trade Organisation (WTO)	47
5.3.1	Doel en taken	47
5.3.2	Regelgeving	47
5.3.3	Onderhandelingen in de Doha-ronde	48
5.3.4	Posities en machtsverhoudingen	48
5.4	Office International des Epizooties (OIE)	49
5.4.1	Doel	49
5.4.2	Werkwijze	49
5.5	Free Trade Area of the Americas (FTAA)	50
5.5.1	Doel	50
5.5.2	Werkwijze	50
5.5.3	Prioriteiten met betrekking tot EU en VS	51
5.5.4	Non trade concerns	51

5.6	Mercosur	52
5.6.1	Doel	52
5.6.2	Structuur	52
5.6.3	Posities en machtsverhoudingen	52
5.6.4	Onderhandelingen	52
5.7	De Food and Agricultural Organisation of the United Nations (FAO)	53
5.7.1	Doel	53
5.7.2	Dierenwelzijn	53
5.7.3	Posities en machtsverhoudingen	54
5.7.4	Agenda dierenwelzijn	54
5.8	Wereldbank	54
5.9	Convention on International Trade in Endangered Species	54
5.9.1	Werkwijze	54
5.9.2	Relatie met dierenwelzijn	55
5.9.3	Nederlandse inbreng	55
6	Niet-Gouvernementele Organisaties	57
6.1	Positie en status van NGO's in het algemeen	57
6.2	NGO's op het gebied van dieren(welzijn)	57
6.2.1	European Association for Animal Production (EAAP)	57
6.2.2	World Association for Animal Production (WAAP)	58
6.2.3	International Fund for Animal Welfare (IFAW)	59
6.2.4	World Animal Net (WAN)	60
6.2.5	World Society for the Protection of Animals (WSPA)	60
6.2.6	Eurogroup for Animal Welfare	61
6.3	Internationale NGO's op het gebied van natuur	62
6.3.1	World Wide Fund for Nature (WWF)	62
6.3.2	World Conservation Union (IUCN)	63
6.3.3	The Nature Conservancy	63
6.3.4	Traffic	64
6.4	Overige actoren	64
7	Relaties met andere dossiers	65
7.1	Biodiversiteit	65
7.1.1	Biologische landbouw	65
7.1.2	Biotechnologie	65
7.1.3	Diergezondheid	66
7.1.4	Duurzame landbouw/transitie	66
7.1.5	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)	67
7.1.6	Milieubescherming	67
7.1.7	Ontwikkelingssamenwerking	67
7.1.8	Voedselveiligheid	67
8	Analyse en discussie	69
8.1	Methodiek	69
8.2	Het probleem in kaart gebracht	69
8.3	Clustering, prioritering en aanpak	70

8.4	Landbouwhuisdieren	70
8.5	Vissen	71
8.6	Wilde dieren	71
8.7	Conclusies	72

Beleidssamenvatting

Context

Het Nederlandse beleid is gericht op een vergroting van het welzijn van dieren in de veehouderij. Voor het slagen hiervan vormt een doeltreffende internationale strategie een cruciale voorwaarde. Eenzijdige Nederlandse maatregelen kunnen de concurrentiepositie van Nederland aantasten. Dit zien we als ongewenst. In het regeerakkoord van het kabinet-Balkenende is vastgelegd dat Nederland op het gebied van regelgeving niet strenger wil zijn dan de EU, maar in de Europese pas loopt. Tot voor kort is aan dierenwelzijn vooral nationaal en in EU-verband gewerkt. Het vraagstuk krijgt echter steeds meer een mondiaal karakter. Huisvestingsystemen in intensieve veehouderij en met name in de varkens en kippenhouderij die hier ter discussie staan, of zelfs zijn verboden, zijn in landen met lagere lonen als in Latijns-Amerika (met name Brazilië) en in Azië (onder andere Thailand en China) sterk in opkomst. De verwachting is dat de Nederlandse sector de concurrentieslag op prijs met deze landen op de lange termijn niet aan zal kunnen. Tegelijkertijd lijkt het onvermijdelijk dat de (tarief)muren rond de EU voor landbouwproducten op termijn zullen verdwijnen. Daarmee wordt de vraag of de overheid het moet toestaan dat dierlijke producten van buiten de EU waarvoor in Europese producten strenge welzijnseisen gelden, zonder aanvullende eisen in de schappen liggen steeds relevanter.

De groeiende kritiek op de intensieve veehouderij en toegenomen concurrentie op de wereldmarkt heeft bij de overheid geleid tot het inzicht dat de landbouwsector een omslag moet maken naar een maatschappelijk duurzame productie, die minder is gericht op kwantiteit en meer op kwalitatief hoogwaardige producten. Nederland zou zich zodoende moeten verzekeren van een duurzame positie, binnen de veeleisende markten van met name Noordwest-Europa. Dierenwelzijn wordt hierbij gezien als een belangrijk productiekarakteristiek waarop Nederland zich mede kan onderscheiden. Binnen de EU is de aandacht voor dierenwelzijn de afgelopen jaren flink toegenomen en dat is zichtbaar in de toegenomen regelgeving. Het gaat hierbij om regelgeving rond het houden (kalveren, varkens, leghennen en - in voorbereiding - vleeskuikens), slachten, doden en transport van dieren. Wél bestaat er in het Noordwesten van de EU meer aandacht voor het onderwerp dan in de Zuidelijke lidstaten. Koplopers op het gebied van dierenwelzijn zijn Zweden, Denemarken en Nederland, gevolgd door Groot-Brittannië, Duitsland en België. Frankrijk neemt tussen het 'Noorden' en het 'Zuiden' een tussenpositie in. Ook de EU is beducht voor de concurrentiepositie en zet in op het aangaan van een internationale dialoog over dierenwelzijn (in onder meer de OIE en de raad van Europa), het opnemen van veterinaire bepalingen in bilaterale handelsovereenkomsten en etikettering.

Kennisvragen

Aangezien de internationale context op het gebied van dierenwelzijn steeds belangrijker wordt, is het voor LNV van belang zich breed te oriënteren op het onderwerp dierenwelzijn in een mondiale context. Daarom heeft de directie Internationale Zaken het EC-LNV de volgende vragen gesteld:

- Welke welzijnsaspecten spelen een rol bij de verschillende vormen van veehouderij?
- Welke Nederlandse beleidsdossiers hebben raakvlakken met het onderwerp dierenwelzijn?

- Welke standpunten hanteren de voor ons belangrijke handelspartners? Wat is de regelgeving in de partnerlanden en welke relevante maatschappelijke ontwikkelingen treden er op?
- Welke organisaties komt Nederland tegen in het internationale veld? Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen multilaterale organisaties en non-gouvernementele organisaties (NGO's).
- Hoe beïnvloeden religie en cultuur de houding en het denken over dierenwelzijn en hoe kan kennis hierover in de praktijk worden benut?

Deze vragen komen uitgebreid aan de orde in dit document. In deze beleidssamenvatting gaan we slechts in op het belangrijkste leerpunt: (waar) kunnen we mondiaal gezien steun verwachten voor het onderwerp dierenwelzijn? En welke valkuilen moeten we vermijden?

Definitie van dierenwelzijn

Bij het beantwoorden van deze vragen is allereerst een definitie van dierenwelzijn nodig. Hiervoor hanteren we de vijf vrijheden van Brambell (1965). Deze vrijheden vormen het uitgangspunt voor het Nederlandse beleid op het gebied van dierenwelzijn en liggen ten grondslag aan het door de Landbouwwaad aangenomen wettelijk kader voor dierenwelzijn. Volgens deze lijst dienen dieren vrij te zijn van:

- dorst, honger en onjuiste voeding;
- fysiek en fysiologisch ongerief;
- pijn, verwonding en ziektes;
- angst en chronische stress;
- belemmeringen hun natuurlijke (soorteigen) gedrag te vertonen.

Toen dierenwelzijn in Nederland een issue werd, was er in eerste instantie vooral aandacht voor de eerste drie vrijheden. De afgelopen jaren is er binnen Nederland en binnen de EU steeds meer belangstelling gekomen voor de laatste twee vrijheden. Het aanscherpen van regelgeving voor sommige industriële vormen van dierhouderij zijn hier een uitvloeisel van. Deze twee vrijheden zijn echter het lastigst objectief te bepalen en genieten internationaal gezien het minste steun. De discussie over de eerste drie vrijheden is nog relatief eenvoudig omdat verbetering van deze vrijheden vaak samengaan met een verbetering van de productie van dieren. Regelgeving met het oog op de laatste twee vrijheden levert niet noodzakelijkerwijs voordeel op voor de producent en zal dus de concurrentiepositie aantasten. Dat maakt deze twee vrijheden potentieel gezien extra omstreden. Het is dus niet voldoende te kijken in hoeverre landen aandacht hebben voor dierenwelzijn, men moet ook expliciet kijken in hoeverre er aandacht is voor de laatste twee vrijheden. Verder is het goed te beseffen dat ondanks strenge regelgeving Nederlandse veehouderijssystemen juist op de laatste twee vrijheden niet noodzakelijkerwijs het beste scoren. Een goed voorbeeld van een sector waar dit internationaal gezien discussie op kan leveren vormt de melkveehouderij. In Nederland lopen koeien steeds minder vaak in de wei. In Nieuw-Zeeland zijn de dieren dag en nacht buiten. Ook het massale ruimen van dieren bij dierziekten kan de geloofwaardigheid van Nederland en de EU tijdens de internationale discussie aantasten.

Internationale aandacht voor dierenwelzijn

Het is van belang te kijken in hoeverre de belangrijkste handelspartners van de EU aandacht hebben voor dierenwelzijn. Daarvoor gaan we kort in op de welzijnssituatie in de VS, Canada, Nieuw-Zeeland en Brazilië. Ook is het relevant te kijken hoe binnen internationale organisaties als de WTO, de OIE en de FAO over dierenwelzijn wordt gedacht, en hoe grote niet-gouvernementele organisaties (NGO's) zich voor dierenwelzijn inzetten.

Dierenwelzijn in enkele partnerlanden

In de VS beperkt de welzijnswetgeving van landbouwhuisdieren zich tot een humane wijze van slachten. Landbouwhuisdieren worden gezien als bezit en vallen niet onder de Animal Welfare Act. Dit betekent dat zelfs de eerste drie vrijheden van Brambell niet op federaal niveau wettelijk zijn geregeld. De VS heeft een positieve houding ten

opzichte van industriële veehouderij in relatie tot dierenwelzijn. Een industriële vorm van dierhouderij bevordert volgens deze visie dierenwelzijn omdat in deze systemen dieren onderling minder vechten en ze altijd toegang hebben tot voedsel. Toch groeit binnen de VS de aandacht voor dierenwelzijn. De VS telt een groot aantal organisaties op het gebied van dierenrechten. Vaak hebben ze internationale vertakkingen. Opvallend is de afwezigheid van de overheid bij concrete acties ter verbetering van het welzijn van landbouwhuisdieren. Grote 'fastfoodketens' financieren bijvoorbeeld onderzoek naar het welzijn in de pluimveehouderij. Amerikaanse dierenbeschermingsorganisaties hebben er verder voor gezorgd dat de hamburgerketen MacDonalds voortaan diervriendelijker geproduceerde eieren in haar producten verwerkt.

In Canada valt dierenmishandeling ('abusive treatment') onder het strafrecht. Voor dierenwelzijn zijn *codes of practise* opgesteld over zaken als huisvesting, water- en voedselvoorziening, omgang met dieren, transport en slacht. In hoeverre deze codes op vrijwillige basis worden nageleefd is niet bekend. Canada heeft begin 2002 een nieuw agrarisch beleidsprogramma gepresenteerd. Op dit moment, medio 2003, vindt hierover een consultatieronde plaats. Aanvankelijk was het thema dierenwelzijn niet opgenomen in dit beleidsvoorstel, maar inmiddels is in een workshop duidelijk geworden dat hieraan wel maatschappelijke behoefte is.

Dierenwelzijn valt in Nieuw-Zeeland onder de Animal Welfare Act 1999 waarbij het doel is het bestraffen van geweld begaan tegen dieren. De eigenaar van een dier is verantwoordelijk voor de noden van het dier zoals weergegeven in de vijf internationale vrijheden van Brambell. Dit is uitgewerkt in 'Codes of recommendations for the welfare of specific animals'. Hierin staan zowel minimum eisen als aanbevelingen.

De maatschappelijke belangstelling voor het onderwerp dierenwelzijn binnen Nieuw-Zeeland groeit. Belangrijke items zijn: gebrek aan schuilplaatsen in de winter, transport, beperkte ruimte voor varkens en kippen, amputaties zonder verdoving, het gevoelige verwijderen van fluweel van groeiende geweien bij herten, onthoornen, castreren van varkens en het kappen van snavels en sporen bij kippen. De veehouderijsector in Nieuw-Zeeland probeert pro-actief op deze zorgen in te spelen. De producten worden gelabeld zodat ze herkenbaar zijn voor consumenten.

In Brazilië heeft het onderwerp dierenwelzijn geen prioriteit. Een groot deel van de bevolking leeft onder de armoedegrens. Daarnaast heeft het land bestuurlijke problemen, zoals corruptie, die een effectief dierenwelzijnsbeleid in de weg zouden staan. De opvatting van Brazilië ten aanzien van dierlijk productie kan het beste worden samengevat als: zoveel mogelijk produceren tegen een zo laag mogelijke prijs.

Dierenwelzijn binnen internationale (multilaterale) organisaties

In WTO-verband speelt de vraag in hoeverre welzijnseisen samen kunnen gaan met het handelsrecht. Volgens het handelsrecht is het niet toegestaan te discrimineren tussen producten van nationale origine en gelijkwaardige producten uit andere landen. Strikt gezien betekent dit dat geen onderscheid mag worden gemaakt op basis van productiemethoden en dat import dus niet kan worden geweerd op basis van dierenwelzijn. In de praktijk is de WTO-jurisprudentie niet zo duidelijk. Een obstakel is in ieder geval dat er geen internationaal erkende standaarden zijn voor dierenwelzijn. Hieraan wordt in internationaal verband wel aan gewerkt binnen de Office International des Epizooties (OIE).

De OIE heeft het onderwerp dierenwelzijn prominent op de agenda gezet. Zij heeft de ambitie om hiervoor de leidende organisatie op de wereld te worden. De nadruk daarbij ligt op landbouwhuisdieren en kweekvis. Op de agenda staan onder andere een internationale conferentie, het ontwikkelen van expertise en een database, het bevorderen van samenwerking tussen academische instellingen en het bevorderen van bewustzijn in het hoger onderwijs. De organisatie heeft *ad-hoc*groepen ingesteld voor 1) Transport van dieren; 2) Doden voor dierziektebestrijding; en 3) Humaan

slachten (inclusief ritueel slachten). Het gaat bij deze commissies dus om de eerste drie vrijheden van Brambell.

De Wereldbank heeft onlangs een werkgroep Dierenwelzijn opgericht. De organisatie ziet meer in het promoten van welzijnsvriendelijke producten dan in het opleggen van 'Westerse' standaarden. Hierbij kan certificering van producten die duurzaam en humaan zijn geproduceerd, een stimulans zijn voor de betere producten. De Wereldbank ondersteunt de activiteiten van de OIE-werkgroep Dierenwelzijn en hoopt met gezamenlijke richtlijnen op dit gebied te komen.

Ook de FAO heeft het onderwerp dierenwelzijn opgepakt. Ze constateert dat veel ontwikkelingslanden slechte omstandigheden kennen waardoor dieren onnodig veel lijden. De FAO zet bij dierenwelzijn dan ook vooral in op 'good farming practise'. Een humanere aanpak kan volgens de FAO samengaan met kwaliteitsverbetering, voedselveiligheid en verbetering van inkomen. Zo heeft de FAO samen met de Humane Society 'International Guidelines for Humane Handling, Transport en Slaughter' opgesteld, die voornamelijk zijn gericht op ontwikkelingslanden. Wat de laatste twee vrijheden betreft is de FAO minder uitgesproken en verbergt zich achter de stelling dat de discussie wel moet berusten op wetenschappelijke argumenten. De organisatie is in principe voorstander van intensieve productiesystemen. De organisatie ziet ook geen reden om systemen te ontmoedigen waarbij vee niet meer vrij kan grazen. Ook in 'moderne' systemen kan dierenwelzijn worden gewaarborgd, vindt de FAO. Ze stelt nadrukkelijk het een slechte zaak te vinden als traditionele systemen worden gepromoot terwijl efficiëntere intensieve systemen beschikbaar zijn. Evenmin vindt ze het een goede zaak om het gebruik van traditionele, langzaam groeiende dierenrassen te promoten indien er 'moderne' genotypen beschikbaar zijn.

Het is goed te constateren dat het FAO-standpunt hier raakt aan een binnen ontwikkelingssamenwerking gevoelig onderwerp. In het verleden zijn talloze pogingen een groene revolutie te ontketenen in ontwikkelingslanden mislukt. In Afrika ten Zuiden van de Sahara, maar ook in Aziatische landen, bleken lokale rassen en diersoorten vaak beter te passen in het lokale productiesysteem omdat ze simpelweg robuuster waren. Dit heeft geleid tot een hernieuwde aandacht voor lokale technieken, lokale kennis en lokale rassen en soorten¹. Ontwikkelingsprojecten zijn steeds vaker ecologisch of maken gebruik van 'low input'-technieken. Critici vinden dat de aandacht voor traditionele methoden is doorgeslagen en dat dit de ontwikkeling in de weg staat. De discussie over dierenwelzijn wordt hier dus snel vertroebeld met een andere discussie.

Dierenwelzijn en internationale NGO's

Hierbij maken we onderscheid tussen 1) NGO's die zich specifiek met dierenwelzijn bezighouden, vaak federaties en meestal campagnevoerend, lobbyend, en/of informerend. Ze houden zich met allerlei categorieën dieren bezig, zowel landbouwhuisdieren als wilde dieren. 2) bredere natuurbeschermingsorganisaties (WWF, IUCN) die zich hoogstens met wilde dieren bezighouden, en dan vooral met habitat en transport. Via hun status als waarnemer bij onderhandelingen oefenen zij invloed uit. Hoewel zeer divers zijn ze een goede bron van informatie.

Dierenwelzijn en religie

Een korte check bij handelspartners en internationale organisaties leert dat er internationaal gezien weliswaar groeiende aandacht is voor dierenwelzijn, maar dat er zelfs op het gebied van de eerste drie vrijheden van Brambell zeer weinig in regelgeving is vastgelegd. Er van uitgaande dat ook er bij de acceptatie van dierenwelzijn sprake is van een groeiproces waarbij eerst de eerste drie vrijheden aandacht krijgen wacht de EU in internationaal verband dus een zeer moeizame discussie. Gezien geringe aandacht voor het onderwerp in minder ontwikkelde landen

---

¹ Ook de FAO erkent de mondiale waarde van veel lokale 'ingenious agricultural systems'. Ze is bezig een project op te zetten (Globally Ingenious Agricultural Heritage Systems - GIAHS) waarbij Nederland om inbreng is verzocht. <http://www.fao.org/ag/magazine/0211sp1.htm>.

komt bovendien de vraag naar boven of de aandacht voor dierenwelzijn een typisch westerse aangelegenheid is, zodat pogingen om het onderwerp bespreekbaar te maken per definitie gedoemd zijn te mislukken. Een korte studie van de wereldreligies leert dat dit zeker niet het geval is. Binnen alle religies is respect voor dieren een belangrijk item en wordt duidelijk dat dit alle vijf de vrijheden omvat. De praktijk is echter zeer verschillend van wat de religie voorschrijft, zodat religie geen rechtstreekse aanknopingspunten biedt voor een internationale strategie. Wel is kennis van elkaars religieus-culturele percepties in het interpersoonlijke verkeer en bij informele netwerkvorming als onderdeel van het beleidsproces belangrijk.

Conclusies

Samengevat kunnen we stellen dat LNV internationaal gezien reden heeft zich op het punt van dierenwelzijn bescheiden op te stellen. Pogingen om 'zaken te doen' op het punt van de laatste twee vrijheden lijken weinig kansrijk zolang landen de eerste drie vrijheden nog niet hebben geregeld. Zelfs als er al afspraken kunnen worden gemaakt, kan men de vraag stellen in hoeverre het realistisch is te verwachten dat landen zich hier ook serieus aan gaan houden. In grote delen van de wereld is op de eerste drie punten bovendien nog forse welzijnsinstaat te boeken.

Dat neemt niet weg dat in internationale fora, of tijdens bilaterale onderhandelingen, zeker daar waar de concurrentiepositie in het geding is, geen aandacht gevraagd kan worden voor de laatste twee vrijheden. Nederland zal zich daarbij echter realistisch moeten opstellen.

LNV kan zich bijvoorbeeld inzetten voor het bevorderen van internationale standaarden en, wat hier direct mee samenhangt, het bevorderen van onderzoek dat de laatste twee vrijheden objectiever maakt.

Tenslotte doet LNV er goed aan het onderwerp dierenwelzijn goed af te stemmen met andere dossiers. Belangrijke dossiers zijn milieu, diergezondheid, voedselveiligheid, biotechnologie en ontwikkelingssamenwerking. Dit is niet alleen van belang voor de consistentie van het beleid, maar ook voor de geloofwaardigheid van Nederland.

1 Inleiding

Aan het onderwerp “Dierenwelzijn” is tot heden vooral nationaal en richting EU en Raad van Europa gewerkt. In de beleidsnota Dierenwelzijn is een hoofdstuk Internationale strategie opgenomen. De vraag doet zich nu voor hoe hieraan mondiaal het invulling kan worden gegeven. Daartoe wil de directie Internationale Zaken (IZ) kennis opbouwen en verder uitbouwen.

1.1 Vraagstelling

De behoefte van IZ richt zich op inzicht in de praktijk en het denken over dierenwelzijn in andere landen en delen van de wereld en internationale fora. Daarbij beoogt IZ zich te verplaatsen in de belevingswereld van andere landen. De behoefte van IZ is uitgewerkt in de volgende vragen:

- Welke vormen van dierhouderij en welke dierwelzijnsaspecten spelen in de wereld?
- Hoe beïnvloeden religie en cultuur de houding en denken over dierenwelzijn en wat betekent dat voor de praktijk?
- Welke regels kennen landen en welke standpunten nemen landen in?
- Welke standpunten hebben handelsblokken en welke landen hebben daarin veel invloed?
- Welke zijn de belangrijkste NGO's en welke standpunten nemen die in?
- Welke Nederlandse beleidsdossiers zijn er die raakvlakken kunnen hebben met dierenwelzijn internationaal.
- Analyse en aanbevelingen voor om dierenwelzijn internationaal op de agenda te krijgen.

In overleg met de directie Internationale Zaken is per vraag een beperkte aantal sprekende voorbeelden gegeven, waarbij onderkent wordt dat we daarbij niet volledig zijn.

In een afsluitend hoofdstuk wordt een analyse weergegeven hoe aan de LNV doelstellingen uit de beleidsnotadierenwelzijn wordt vormgegeven. Dit rapport beoogt bij te dragen aan het signaleren van aandachtspunten door en voor de betrokken LNV directies om dierenwelzijn mondiaal op de kaart te zetten.

1.2 Context

In het regeerakkoord Kabinet Balkenende (juni 2002) is het volgende opgenomen:

- niet voorlopen op Europese regelgeving
- gewenste bezuinigingen van menskracht en gelden o.a. op het vlak van dierenwelzijn

In een brief aan de Kamer van 20 oktober heeft de minister zijn strategie voor dierenwelzijn nader geëxpliciteerd.

“In het Hoofdlijnenakkoord wordt gepleit voor een scherpe normstelling voor dierenwelzijn. Hierbij is aangegeven dat het van belang is dat dit op EU-niveau tot stand komt, en dat Nederland op het terrein van dierenwelzijn in principe geen nieuw beleid zal introduceren dat stringenter is dan de Europese normen voorschrijven. Er zal

dus worden gestreefd naar een verbetering van het dierenwelzijn, maar met behoud van de concurrentiepositie van het bedrijfsleven.

De sector en de andere partijen in de keten hebben ook zelf verantwoordelijkheid voor het bereiken van een hoog dierenwelzijn; hiermee bedoel ik ook nadrukkelijk de consument. Ik wil daarbij graag faciliteren, door onder meer het inzetten van onderzoek bij innovatieve vragen vanuit de sector. Het LNV-onderzoek wordt verder gericht op het perspectief van natuurlijk gedrag, transparantie (onder andere etikettering, welzijnsmonitor, etc.) en de ondersteuning van Europese normstelling. Verder wil ik het thema dierenwelzijn opnemen in kansrijke trajecten op het terrein van de duurzame landbouw, zoals de Plattelandsontwikkelingsplannen en het project vernieuwend ondernemerschap. Ook kan dierenwelzijn integraal onderdeel uitmaken van initiatieven met betrekking tot transparantie of diergezondheid.

Voor de langere termijn zal ik verkennen welke strategie we kunnen hanteren op mondiaal niveau, bijvoorbeeld in WTO-verband, om onder andere te komen tot internationaal geaccepteerde normen.“

2 Dierenwelzijn en omgang met dieren

In dit hoofdstuk komen de algemene principes van dierenwelzijn aan de orde en een globaal overzicht van het effect van het menselijk handelen op dierenwelzijn. Na het lezen van dit hoofdstuk heeft de lezer een globaal inzicht in verschillende aspecten van dierenwelzijn op mondiaal niveau.

2.1 Dierenwelzijn

Door de commissie Brambell (1965) zijn een vijftal vrijheden voor het dier geformuleerd. Deze vrijheden dienen als basis voor het beleid op het terrein van dierenwelzijn, en liggen ten grondslag aan het door de EU-landbouwraad aangenomen wettelijk kader voor het dierenwelzijn. Volgens deze lijst dienen dieren vrij te zijn van:

- dorst, honger en onjuiste voeding;
- Fysiek en fysiologisch ongerief;
- Pijn, verwonding en ziektes;
- Angst en chronische stress;
- belemmeringen hun natuurlijke (soorteigen) gedrag te vertonen.

2.2 Omgang mens met dier

Schaalgrootte van dierhouderij

Grootschalige dierhouderij komt voor in gebieden met een infrastructuur met mogelijkheden voor een goede aanvoer van grondstoffen, afvoer en industriële verwerking en afzet van producten. Deze gebieden kennen tevens mogelijkheden voor financiering en kennisoverdracht. In dergelijke gebieden is een vorm van specialisatie ontstaan in de omgeving van bevolkingscentra en worden grotere aantallen dieren per arbeidskracht gehouden. Op deze grootschalige bedrijven kan het streven naar een lage kostprijs gepaard gaan met een geringe oppervlakte per dier en zo ten koste gaan van de genoemde vijf vrijheden.

Varkens- en pluimveehouderij

Varkens en pluimvee werden veelal gehouden om producten die minder geschikt zijn voor menselijke consumptie om te zetten tot hoogwaardig voedsel. Oorspronkelijk gebeurde dit op zeer kleine schaal, een of enkele dieren per gezin, maar tegenwoordig ook op grootschalige bedrijven. In Nederland noemen we dit intensieve veehouderij. Grote aantallen dieren (duizend varkens of tienduizenden kippen) kunnen in één stal worden gehouden. De varkens en de kippen hebben dan een beperkte bewegingsvrijheid. In Nederland is intensieve veehouderij overwegend grootschalig, evenals in de meeste andere EU-landen, de Verenigde Staten, Nieuw Zeeland, Thailand en gedeelten van China. Op het platteland van Sumatra (Indonesië) worden per gezin enkele varkens gehouden die onder (huis op palen) of rond het huis scharrelen.

Graasdieren (rund- en melkvee, schapen, geiten)

Runderen worden gehouden voor vlees-, melkproductie en/of trekkracht. Oorspronkelijk graasden runderen en waren dus gebonden aan grond. In Nederland

speelt de discussie ten aanzien van melkvee om zomers buiten te laten grazen. In landen met andere klimaat omstandigheden lopen dieren het gehele jaar buiten zoals in Nieuw Zeeland, de VS en Afrika en hebben de dieren wellicht meer mogelijkheden soorteigen gedrag te vertonen.

De variatie in bedrijfsomvang is bij graasdieren zeer groot. In Nederland varieert de meest gangbare omvang voor runderen globaal van 40 tot 100 melkkoeien per bedrijf. In de VS komen bedrijven voor met tientallen melkkoeien en met meer dan duizend melkkoeien. In gebieden met een minder goede infrastructuur is enkele runderen per persoon nog steeds gebruikelijk. In Nederland werden in het verleden kalveren die minder geschikt waren voor melkproductie in kleine hokken in korte tijd met eenzijdige voeding gebruikt voor de productie van witvlees (kistkalveren). Dit is vanaf 1 januari 2004 verboden.

Alhoewel melkkoeien in Nederland minstens een deel van het jaar op stal staan, heeft de melkveehouderij een redelijk welzijnsvriendelijk imago. Hoewel bij deze vorm van houderij dieren minder soorteigen gedrag kunnen vertonen als in gebieden waar ze het gehele jaar buiten op een groter oppervlak kunnen grazen. Grootschalige houderij van graasdieren gebeurt in Nieuw Zeeland en Australië in vergelijking met Nederland zeer extensief bijvoorbeeld in bergen met soms minder dan één schaap per hectare in de bergen (vergelijking in Nederland soms meer dan 10 schapen per hectare).

Trek- en lastdieren

In Nederland waren paarden voorheen landbouw trekdieren, maar is deze functie inmiddels geheel vervangen door recreatief gebruik. In andere landen dienen ezels en ossen nog steeds als trek- en lastdier. In Nederland is het welzijn van paarden een belangrijk item, hoewel welzijnsproblemen over het algemeen niet persé voortkomen uit de recreatieve functie van het dier, maar uit verkeerde omgang met het dier waardoor deze stereotype gedrag gaat vertonen.

Gezelschapsdieren

De variatie binnen gezelschapsdieren is groot en dieren die het ene land gezelschapsdier zijn kunnen in andere landen een andere functie hebben. In Nederland denken we bij gezelschapsdieren vooral aan honden, katten, konijnen, paarden, cavia's muizen en vissen. In andere landen zijn slangen, schilpadden en/of andere dieren gebruikelijk. In Oost Azië worden honden gehouden als consumptie artikel en bijvoorbeeld slangen gebruikt voor het maken van geneeskrachtige drankjes. Een groot aantal dieren is eigenlijk niet geschikt om te houden als gezelschapsdier. Ten aanzien van huisvesting en de omgang met deze dieren kunnen gewoonlijk alleen excessen worden bestreden. Voorschriften voor het houden van deze dieren ontbreken of zijn vanwege de kleinschaligheid niet controleerbaar. In Nederland zijn ingrepen bij en doden van gezelschapsdieren gereguleerd in de wet.

Wilde dieren en jacht

Wilde dieren zijn in deze indeling het minst belemmerd in hun natuurlijk gedrag. Welzijnsaspecten in verband met menselijk handelen doen zich vooral voor bij de jacht en is vooral een aandachtspunt in de rijkere landen. Wilde dieren die in te grote aantallen voorkomen veroorzaken overlast voor de mensen. Dit komt voor met zwijnen op de Veluwe en met olifanten in reservaten in Afrika, in Azië zijn problemen met de bescherming van natuur en tijgers en neushoorns.

In Nederland wijst de dierenbescherming op de zorgplicht ten aanzien van grote grazers, bijvoorbeeld bijvoeren in perioden met gebrek aan voedsel. In Biodiversiteit and livelihood issues (no. IED No. 6, 2002) wordt opgemerkt dat bij discussies over het behoudt van bedreigde wilde diersoorten dierenbeschermingsorganisaties en industrieën vaak goed zijn vertegenwoordigd, maar leefomstandigheden van de lokale bevolking alleen door overheidsvertegenwoordigers aan de orde worden gesteld.

Vissen

Visserij is te verdelen in het vangen van vrij zwemmende vis en het telen van vis (aquacultuur). De visserij maakt gebruik van netten, die gedurende uren tot dagen onder water blijven. Vervolgens worden de netten opgehaald en de vis verwerkt.

Welzijnsproblemen ontstaan zodra de vis in het net gevangen zit en de vis wordt verdrukt door andere vissen. Zodra het net wordt opgehaald stikken de vissen of sterven tijdens de verwerking. Bij de aquacultuur worden de dieren in een kleine ruimte gehouden. Hiervoor is nauwelijks of geen regelgeving ontwikkeld. Het doden van paling geschiedt in Nederland door de dieren te bestrooien met zout om de slijmlaag te verwijderen. Momenteel is een alternatieve experimentele manier ontwikkeld om paling onmiddellijk bewusteloos te maken (LNV, De waarde van vis, 2002).

Herten-Velvetting

Velvetting is het verwijderen van het gewei terwijl het nog in de bast zit. De dieren worden daartoe soms verdoofd en vervolgens wordt het onvolgroeide gewei afgezaagd. De "velvet" wordt vervolgens tot poeder verwerkt en als geneesmiddel verkocht. Velvetting wordt in Nieuw-Zeeland en de VS veel toegepast, voor de markt in het Verre Oosten. In Europa gebeurt dat op dit moment niet, hoewel het product wel verkrijgbaar is. Een aantal landen heeft deze praktijk expliciet verboden. In Nederland is in het Ingrepenbesluit aangegeven, dat het verwijderen van het gewei is toegestaan. Afzagen van het volgroeide gewei gebeurt uit veiligheidsoverwegingen. (EC-LNV, Hertenhouderij, nr. 2002./110 pag 44).

Proefdieren

In Nederland en de VS is het gebruik van proefdieren aan voorwaarden in wetgeving gebonden. In maatschappelijke discussies heeft het gebruik van proefdieren een negatief imago. Proefdieren zijn met name een item in rijkere landen. Over de rol van proefdieren in andere landen ontbreekt op dit moment informatie. Proefdieren vallen in Nederland onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).

3 Dieren en hun welzijn in religies en cultuur

3.1 Vraagstelling

De centrale vraag in dit hoofdstuk is de volgende:

Als Nederlandse onderhandelaars met buitenlandse partners moeten onderhandelen over dierenwelzijn, in hoeverre moeten ze dan rekening houden met hun religieuze en culturele achtergrond?

We kunnen ervan uitgaan dat er in de wereld een grote diversiteit aan culturele en religieuze opvattingen over dieren bestaat. Deze komen niet zo direct aan de oppervlakte in het internationale onderhandelingsproces, maar kennis van de mogelijke grondhoudingen van de onderhandelingspartners kan bijdragen tot beter resultaat op de lange duur. Vandaar in dit hoofdstuk een eerste verkenning van diverse religieuze grondhoudingen. Deze verkenning richt zich op de volgende deelvragen:

1. Wat zeggen de diverse religieuze tradities in de wereld over dieren en dierenwelzijn?
2. Hoe worden religieuze grondhoudingen vertaald in de gedragspraktijk, *in casu* actieprogramma's van religieuze en andere organisaties in partnerlanden op het gebied van dierenwelzijn?
3. Als we religies in ogenschouw nemen (bij onderhandelingen of in andere situaties), welke valkuilen moeten we dan vermijden?

3.2 Belangrijkste geloofspunten per religieuze traditie m.b.t. dieren²

3.2.1 Boeddhisme en Jainisme

Boeddhisme en Jainisme zijn 'aftakkingen' van het vroege hindoeïsme en zijn rond 500 voor Christus ontstaan. Zij gaan uit van het principe dat alle 'voelende wezens' - mensen, dieren, planten en stenen - uit de cyclus van wedergeboorten verlost kunnen worden door inzicht op te bouwen in meditatie, studie en het volgen van leefregels. Leven manifesteert zich niet in vaste entiteiten maar in een 'web of life' van veranderlijke, dynamische interrelaties. De dierenwereld staat hier lager dan de mensenwereld, maar zijn ze nauw met elkaar verbonden. Dieren hebben evenals mensen gevoel en emoties en kunnen zichzelf verbeteren. Het Jainisme legt net als boeddhisme en hindoeïsme de nadruk op geweldloosheid (*ahimsa*) maar voert dit principe extreem ver door. Jains beoefenen geen landbouw maar wel andere beroepen. In India hebben ze relatief veel invloed, bijvoorbeeld op het inperken van hindoeïstische dierenoffers. Mahatma Gandhi was sterk door het Jainisme beïnvloed.

Het boeddhisme (en in mindere mate het hindoeïsme) wordt tegenwoordig vaak voorgesteld als milieu- en diervriendelijk. Er is een kleine maar groeiende

---

² Om alle schijn van bevoordeling te vermijden staan de religies in dit overzicht op alfabetische volgorde.

boeddhistische milieubeweging actief in India, Thailand en de Verenigde Staten. Ondanks de krachtige impuls die de boeddhistische leer op milieugebied kan geven, moet men bedenken dat het boeddhisme zeer veel verschillende stromingen kent, en dat de praktijk in boeddhistisch georiënteerde landen nogal eens verschilt van de leer.

Specifieke punten m.b.t. dieren in Boeddhisme en Jainisme:

- Het belangrijkste voorschrift in het boeddhisme is het niet (onnodig) schaden of verwonden van andere levende wezens. Diervriendelijkheid is daarmee hecht verankerd in de boeddhistische leer. Er zijn geen gedetailleerde regels voor het behandelen van dieren, maar het individu wordt geacht deze zelf af te leiden uit de algemene voorschriften.
- Dit houdt niet automatisch vegetarisme in. Dat is pas rond ca. 600 AD ontstaan.
- Het Jainisme voert bovengenoemd voorschrift nog veel radicaler door naar planten en andere natuurfenomenen (stenen, water e.d.).
- Het boeddhisme is radicaal tegen dierenoffers. Het Jainisme zo mogelijk nog meer.
- Sommige, maar niet alle boeddhisten zijn vegetarisch. Jains zijn radicaal veganistisch.
- Dierproeven worden als zinloos beschouwd in het boeddhisme en jainisme.
- Bestuurlijke regels voor de bescherming en goede behandeling van dieren gaan, naast die van de Boeddha zelf, al terug op de legendarische boeddhistische koning Asoka (3^e eeuw vC) en andere klassieke boeddhistische literatuur.
- Boeddhisme is staatsreligie in Bhutan (en was dat in Tibet tot 1959). Het slachten van dieren is hier verboden, maar het eten van dode dieren niet! (box 1).

Box 1. Wilde honden en zwijnen in Bhutan

Het doden van dieren is in Bhutan verboden. Het wordt echter in sommige gevallen oogluikend toegestaan. Zo is er bijvoorbeeld altijd wel yakvlees te verkrijgen. In de jaren 90 kregen steeds meer bergboeren last van wilde zwijnen die de oogst vernielden. Oorzaak was uitroeiing van hun natuurlijke vijand, de wilde hond, door de toenmalige autoriteiten die de bergbewoners wilden beschermen. Hiervoor werd vergiftigd vlees gebruikt, want dan hoefde men de dieren niet rechtstreeks te bejagen (met negatief karma als gevolg). Maar het middel bleek erger dan de kwaal. Hoe moest men nu van de wilde zwijnen af komen? De varkens waren te slim om vergiftigd voer te eten. De dorpelingen zouden best willen jagen, maar hadden geen jachtgeweren en de overheid voelde niets voor een massale bewapeningsactie. Argument was dat dan ook ander wild het loodje zou leggen, en Bhutan probeert een serieus natuurbeleid te voeren. Een oplossing werd gezocht in het plaatsen van vangkooien, en het castreren van de gevangen beren. Nederland heeft bijgedragen aan onderzoek naar dit systeem. Dit is een voorbeeld van overheidsbeleid dat moet schipperen tussen de religieuze voorschriften en de overlevingspraktijk van alledag.

3.2.2 Christendom³

De verhouding tussen mens en natuur/dier wordt in het christendom uitgewerkt in enerzijds de 'verbonds'-theologie, en anderzijds de 'sacraments'-theologie. Het eerstgenoemde houdt in dat God de mens ('bijna-goddelijk') tot partner heeft gemaakt en hem heeft aangesteld als 'rentmeester' van de schepping (deze term komt in dit verband niet voor in de Bijbel, maar heeft algemeen ingang gevonden). Veel Bijbel passages geven aan dat de mens zijn plaats moet kennen en de natuur harmonisch moet beheren. In de 'sacraments'-theologieën wordt de natuur als openbaring van God gezien, als locus en expressie van Gods verzoening, die expliciet wordt gemaakt in de incarnatie van Christus.

De 'vertaling' van deze theologieën naar houdingen en handelen ten opzichte van natuur en dieren heeft door de eeuwen heen sterke uitersten gekend. Aan de ene kant legden Franciscus van Assisi en zijn volgelingen de nadruk op milieu- en dierinclusief gedrag, aan de andere kant - en vooral onder invloed van het Griekse

³ Bronnen: Schenderling, 2000. *Mens en dier in theologisch perspectief*; Peter Singer, 1976. *Animal Liberation; A new ethics for our treatment of animals*. London: Jonathan Cape; Lynn White, 1967. *The historical roots of our ecological crisis*; Hessel, Dieter T. & Rosemary Radford Ruether (eds.), 2000. *Christianity and Ecology; Seeking the well-being of earth and humans*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

denken - ontwikkelde zich in de 17^e eeuw het idee dat dieren alleen maar geschapen waren ten behoeve van de mens. Vooral om dit laatste is het christendom de laatste decennia hevig onder vuur komen te liggen. Volgens radicale dierenbeschermers zoals Peter Singer aan dat de middeleeuwse en latere christelijke theologen (die zich overigens sterk op de Grieken baseren) niets hebben geschreven ter verdediging van dieren, en dus de weg hebben geopend tot de mechanistische diervisie in het verlichtingsdenken. In een geruchtmakend artikel stelde Lynn White in 1967⁴ dat de basis van de huidige milieucrisis ligt in de christelijke interpretatie van het scheppingsverhaal: hierin wordt de mens de hoogste plaats toegekend en mag hij 'de aarde onderwerpen'. Van daaruit trekt hij de lijn door naar het rationalisme van de Verlichtingsperiode waarin de natuur en dieren tot ziellose gebruiksartikelen werden gereduceerd. Hoewel hij ook erkenning geeft aan meer natuurvriendelijke 'zijstromingen' in het christendom, heeft zijn artikel een forse discussie op gang gebracht en veel weerwoord opgeroepen. In het algemeen wordt zijn redenering als 'te kort door de bocht' beschouwd. Bovendien wordt de visie van de mens als heerser over de natuur haast door niemand in de westers-christelijke wereld meer aangehangen. Zowel orthodoxe als vrijzinnige christelijke stromingen putten uit christelijke bronnen juist inspiratie voor verantwoordelijkheid voor milieu en dierenwelzijn⁵. Hedendaagse christelijke theologen (Rosemary Radford Ruether, Sally McFague, Matthew Fox e.a.⁶) zijn bezig meer 'scheppingsvriendelijke' theologieën te ontwikkelen. Vaak wordt dierenwelzijn hier als onderdeel in meegenomen, zij het niet altijd expliciet.

De meeste christenen wonen in het Zuiden van de wereld. Hier zijn de ontwikkelingen van de laatste decennia dynamisch en divers. Christelijke theologieën en praktijken worden hier ontwikkeld die beter dan voorheen aansluiten bij de sociale en culturele situatie ter plaatse. Te noemen vallen verder (zonder naar volledigheid te streven): 1) de opkomst van de bevrijdingstheologieën en basisgemeenten in Latijns-Amerika in de jaren 70, die momenteel weer terrein verliezen aan protestantse charismatische bewegingen; 2) in Afrika de opkomst van 'zwarte theologieën' en kerken die elementen van de eigen culturele tradities insluiten; 3) in Azië een voorzichtig begin bij christelijke gemeenschappen (in het algemeen zeer klein en geïsoleerd) om aansluiting te zoeken bij de spiritualiteit van het hindoeïsme en boeddhisme. Op mondiaal niveau laten zuidelijke kerken steeds meer een eigen stem horen in het globaliseringsdebat. Hierbij gaat het nog voornamelijk om sociaal-politieke vraagstukken, maar ecologische vraagstukken komen hierbij ook langzamerhand aan de orde⁷. Deze hebben echter vaak een bredere scope dan dierenwelzijn.

3.2.3 Hindoeïsme⁸

Het is moeilijk een eenduidige definitie van het hindoeïsme te geven. Beter is het te beschouwen als een conglomeraat van religies. De wortels gaan duizenden jaren terug; de traditie heeft een uiteenlopende ontwikkeling doorgemaakt en zich verspreid over India en ver daarbuiten. Het kent zowel theïstische als atheïstische vormen, een veelheid van scheppingsmythen en ontelbare rituelen. In de hindoeïstische wereldorde heeft de mens de hoogste levensvorm op aarde. Deze heeft hij als geschenk ontvangen en hij is daarom verplicht om die vorm zo goed mogelijk te vervolmaken. Hierdoor bouwt hij positief *karma* op dat in een volgend leven tot een hogere zijnsvorm kan leiden. Tenslotte bereikt hij *moksa* (bevrijding van de geest van de cyclus van wedergeboorten). Dit kan op allerlei manieren: devotie,

⁴ White, Lynn, 1967: *The ecological roots of our environmental crisis. Science Vol. 155 # 3767, 10 March 1967 pp. 1203-1207, repr. in Gottlieb, "this Sacred Earth", 1996*

⁵ In Nederland zijn dit bijvoorbeeld: de Werkgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken in Nederland, de werkgroep Zorg voor de Schepping van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving, het Franciscaans Milieuproject Stoutenburg, vele provinciale en plaatselijke groepen, etc.

⁶ in Nederland leverde o.a. ds. Schenderling met zijn proefschrift *Mens en dier in theologisch perspectief* (1999) een belangrijke bijdrage aan het debat. Hij stelt dat de kerken meer moeten opkomen voor de belangen van dieren.

⁷ bijv. op de Asian Theological Conference IV, Yogyakarta 1995, georganiseerd door de Ecumenical Association of Third World Theologians (EATWOT).

⁸ Bronnen: Basant K. Lal, 1986. *Hindu perspectives on the use of animals in science*. In: Regan, op.cit.; Kanitar, V.P. & W. Owen Cole, 1995. *Teach yourself Hinduism*. NTC Contemporary Publishing, Lincolnwood (Chicago)/ London.

yoga, reiniging, discipline, ethisch leven, geweldloosheid. Maar al deze praktijken zijn geen doel op zich. Ze zijn als 'sporten op een ladder': je laat elke sport weer achter naarmate je verder komt. Zowel dierenoffers (vroeger wijd verbreid) als diervriendelijkheid zijn hierdoor te verklaren. Er wordt wel onderscheid gemaakt tussen het zogenaamde *doctrinaire* hindoeïsme (houdt zich strikt aan de oorspronkelijke tradities) en het *volkshindoeïsme* (heeft metertijd een groot aantal inhumane voorschriften aangepast). In het orthodoxe hindoeïsme zou het in het algemeen alleen om het individuele heil gaan, te bereiken door ascetische praktijken; in het volkshindoeïsme wordt meer het heil van de gemeenschap nagestreefd en blijft de gelovige middenin de wereld werkzaam. Binnen deze wel zeer grove indeling zijn allerlei subgroepen te onderscheiden.

Dieren hebben in het hindoeïsme dus een intrinsiek lagere status dan mensen, maar beiden zijn door wedergeboorte en *karma* met elkaar verbonden. Leven moet ander leven weliswaar opeten om voort te bestaan, maar dat andere leven moet van een zo laag mogelijke vorm zijn. Hieruit wordt vegetarisme verklaard: planten staan lager dan dieren. Overigens geven de Hindoeïstische geschriften geen gedetailleerde aanwijzingen voor het omgaan met dieren, alleen algemene richtlijnen; invulling wordt aan het individu zelf overgelaten.

Specifieke punten m.b.t. dieren in het hindoeïsme:

- Dierenoffers waren vroeger wijd verbreid als deel van de spirituele weg. Het ging hier meer om de symboolwerking dan om het doden van dieren. Onder invloed van het radicaal vreedzame Jainisme zijn dierenoffers nu in veel staten van India verboden en vervangen door plantaardige offers.
- Huisdieren bij Hindoes zijn voorwerp van religieus geïnspireerde affectie. Talloze mythen hebben dieren als onderwerp en de eveneens talloze hindoegoden worden door dieren begeleid.
- Het religieuze en economische belang van de koe kan in India nauwelijks overschat worden. Ze wordt van oudsher als godheid vereerd. Het doden van koeien wordt beschouwd als zonde (de praktijk is anders..) en in Nepal is het bij de wet verboden. Het gebruik van koeienproducten als melk, urine en mest is nauw verweven in plaatselijke economie en cultuur. Er zijn veel organisaties die zich met het fokken van koeien en hun welzijn bezighouden⁹.
- Het doctrinaire hindoeïsme verbiedt, strikt gesproken, alle vormen van dierproeven. Het ziet verlichting van ziekte met medische middelen als een verkeerd doel, want dat is het afleggen van alle wereldse zaken om *moksha* te bereiken. Een minder doctrinaire interpretatie staat dierproeven toe onder strikte voorwaarden. Het volkshindoeïsme sluit zich grotendeels bij deze interpretatie aan. Beide stromingen wijzen dierproeven voor cosmetisch gebruik categorisch af.

3.2.4 Inheemse religieuze tradities¹⁰

Inheemse tradities, ook wel 'schriftloze' of 'orale' tradities genoemd, waren tot voor kort vooral het domein van de antropologie en hadden weinig inbreng in interreligieuze fora. Dit is echter veranderd en in de hedendaagse godsdienstwetenschap worden ze als volwaardige religie beschouwd. Ondanks de enorme veelzijdigheid van inheemse tradities hebben ze toch veelal enkele karakteristieke gemeen. Over het algemeen wordt de hele natuur - dieren, bergen, bomen etc. - gezien als doordrongen van bepaalde krachten. Soms zijn deze krachten abstract voorgesteld als levenskracht, soms worden ze gepersonifieerd in mythische dieren of goden. Mens en natuurfenomenen vormen geen dualiteit maar zijn onderdeel van een continuüm waarvan vaak geesten en voorouders deel uitmaken. De mens kan met de natuur communiceren en haar beïnvloeden via deze dieren, goden, geesten of voorouders. Hiervoor zijn talloze mythisch-rituele complexen ontwikkeld die niet alleen zin geven aan het bestaan en het praktisch overleven van de mens in de natuur ondersteunen. Voorbeelden:

⁹ Zie bijv. www.cowindia.org

¹⁰ Bronnen: Schouten, op. cit.; Prof. A. Borsboom (KUN), mondelinge mededeling en auteur van *de clan van de wilde honing* (2000), Amsterdam: Maarten Muntinga.

- In de Droomtijd-cultuur van de Australische Aborigines zijn dieren en landschapselementen organisch met elkaar verbonden door gedetailleerde mythische complexen. Kennis van deze mythen is van levensbelang om in de Australische jungle te overleven.
- Amerikaans-Indiaanse culturen kennen veel oorsprongsmythen die o.a. tot uiting brengen dat dieren en mensen door dezelfde levenskracht met elkaar verbonden zijn. Hierbij is fysieke en religieuze kennis van dieren en andere natuurfenomenen vaak gekoppeld.
- Het bejagen van dieren is doorgaans deel van het inheemse overlevingspatroon, maar is ingebed in een ritueel-mythische context. Vaak speelt wederkerigheid een belangrijke rol: men geeft via rituelen iets terug of toont dankbaarheid voor het nemen van een dierenleven.
- Afrikaanse inheemse religies (en andere) leggen nadruk op het evenwicht tussen goede en kwade krachten. Dieren spelen hierbij een belangrijke rol, als personifiëring van dergelijke krachten en als offer.
- Dieren (ook wel planten en stenen) kunnen een bijzondere band hebben met bepaalde groepen mensen, als zijnde hun mythische voorouder of speciale beschermer. De groep mag dit dier niet dan doden en eten, en kent specifieke rituelen. Dit *totemisme* komt over de hele wereld voor maar wordt verschillend uitgelegd.

Inheemse religies zijn onlosmakelijk verbonden met de hedendaagse culturele en politieke emancipatiestrijd van inheemse volken. Vaak bevinden ze zich in de marge van dominante bevolkingsgroepen, zijn ze politiek ondervertegenwoordigd, en staan ze cultureel en economisch onder druk. Maar er zijn ook positieve trends: zo is de cultuur van de Australische Aborigines tegenwoordig weer in opkomst en hebben Zuid-Amerikaanse indianen zich regionaal en internationaal georganiseerd. Tenslotte een paar waarschuwingen:

- de neiging om inheemse culturen te idealiseren als spiegelbeeld van het westers-technocratische materialisme is onterecht: het degradeert de inheemse mens tot stereotiep van 'edele wilde' en getuigt van een statische opvatting van natuur en cultuur.
- inheemse religies en culturen zijn niet zonder meer milieu- en diervriendelijker, duurzamer of harmonieuzer dan andere. Ze geven over deze zaken wel voorschriften, net als andere religies dat doen, maar de uitvoering staat evenzeer onder spanning van de dagelijkse realiteit als elders.

3.2.5 Islam¹¹

Een belangrijk basisbegrip in islam is God als Schepper. De schepping functioneert in harmonie met Gods wetten en de menselijke gemeenschap dient deze wetten na te leven. De mens heeft het rentmeesterschap over de aarde; hiermee begint de islamitische wetgeving (*Shari'a*). Hiervoor moet hij goddelijke eigenschappen aankweken en toepassen, zoals liefde, compassie, genade, en rechtvaardigheid. Maar hij zal nooit God worden; de eenheid van God, d.w.z. God als enige en hoogste gezag, staat centraal in islam. Islam leert verder expliciet de interrelatie en interdependentie van mensen en dierenwereld. Dieren vormen eveneens een gemeenschap; ze bezitten een psyche en taal en God communiceert verbaal met hen. Ze hebben echter geen vrije wil of onderscheidingsvermogen, mensen wel. Islam kent een groot aantal voorschriften en juridische constructies voor toepassing in de levenspraktijk. Dieren hebben wettelijke rechten, bijvoorbeeld op goede behandeling. De praktijk wijkt soms sterk af. Er bestaat tegenwoordig een kleine groepering van 'eco-islamieten' in de wereld. Zij hanteren het uitgangspunt dat het leven van dieren heilig is en ze volgens dezelfde morele, ethische en juridische normen behandeld moeten worden als mensen. In Nederland komt langzamerhand hier en daar een gesprek op gang tussen moslims en christelijke kerken over milieu en 'groene' politiek.

Specifieke punten m.b.t. dieren in islam:

¹¹ Bron: Al-Hafiz B.A. Masri, 1986. *Animal experimentation: the Muslim viewpoint*. In: Regan, Tom (ed.), 1986: *Animal Sacrifices*. Philadelphia: Temple University Press.

- God geeft dieren (wilde en huisdieren) en mensen voedsel en water. De mens moet er als enige schepsel voor werken; hij moet voedsel en water delen met zijn huisdieren.
- Dieren moeten goed behandeld worden en Islam kent hiervoor veel richtlijnen: men mag niet: dieren onnodig zwaar belasten, doden voor plezier of uit onachtzaamheid, (onnodig) pijn doen of ontsieren, in kooien houden, gebruiken waar ze niet voor geschikt zijn, delen van levende dieren voor consumptie (of offer) afsnijden, de kop brandmerken, dieren tegen elkaar opzetten, levende dieren als schietdoel gebruiken, etc.
- Islam veroordeelt wreedheid tegen dieren categorisch. Als mensen dieren onnodig mishandelen verkorten ze a.h.w. hun natuurlijke leven, en plegen ze zodoende plaatsvervangend zelfmoord (een grote zonde). Hiermee sterft een deel van hun eigen spiritualiteit.
- Het eten van vlees (van reine dieren) is toegestaan in islam, maar overmaat moet worden vermeden (dit geldt ook voor andere aspecten van de natuur).
- Het minimaliseren van dierenleed lijkt het uitgangspunt te zijn waarop de rituele slacht is gebaseerd. Slachten moet o.a. snel gebeuren met een scherp mes. Volgens de 'traditionele' islam mag er geen verdoving worden gebruikt, maar sommige vooruitstrevende auteurs stellen dit ter discussie.
- De natuur (w.o. dieren) bestuderen is een verdienstelijke daad.
- Natuurbescherming is een gebod. Jagen is toegestaan voor voedsel maar niet voor sport.
- Offeren van dieren is verboden; uitzondering is het Offerfeest waarbij dieren geslacht en aan de armen gegeven worden.
- God heeft in de dieren bepaalde onveranderlijke factoren geschapen zodat ze binnen de grenzen van hun soort blijven (dit heeft consequenties voor genetische manipulatie).
- Bepaald gebruik van dieren in onderzoek wordt in islam niet afgekeurd: als er geen pijn of ontsiering bij te pas komt, en als het onderzoek niet in dienst staat van winstbejag om niet-essentiële zaken (cosmetica, schoonmaakmiddelen o.i.d.)

3.2.6 Jodendom¹²

In het jodendom is het naleven van een groot aantal ge- en verboden in het dagelijkse leven belangrijk. Deze zijn verweven in de joodse wetgeving (*halacha*), die gebaseerd is op de Bijbel¹³. Door de voorschriften na te volgen onderhoudt de mens het verbond met God en herstelt hij/zij iets van de oorspronkelijke schepping die bestond vóór de zondvloed. De Bijbelteksten suggereren een zekere verbondenheid tussen mens en dier, en beschouwen landdieren niet als zielloos. Sommige auteurs (overigens joodse zowel als christelijke) zien in de teksten van Genesis een aanwijzing dat de oorspronkelijke schepping vegetarisch was en de mens pas na de zondvloed toestemming kreeg om vlees te eten.

Het jodendom kent veel voorschriften voor het goed behandelen van dieren. De invulling hiervan was in verleden en heden onderwerp van veel discussie. Het gaat echter niet zonder meer om plichten en verantwoordelijkheden omwille van de dieren zelf. Volgens de meest waarschijnlijke uitleg is diervriendelijkheid bedoeld als navolging van God door de handelende mens, als geestelijke oefening tot compassie en zuivering van impulsen tot wreedheid. De joodse leer spoort de mens aan om bij deze oefening niet bij de grenzen van de wet te blijven, maar daarin veel verder te gaan.

Specifieke punten m.b.t. dieren in het jodendom:

- Veel joodse leefregels sporen aan om dieren goed te behandelen en geven daarvoor gedetailleerde aanwijzingen: men mag de os bij het dorsen niet muilkorven; men moet een zwaarbelaste ezel ontlasten; zowel huisdieren als wilde dieren hebben recht op de opbrengst van het land (dat ieder 7^e jaar braak ligt - het zgn. het jubeljaar). Men mag geen vlees eten dat van een levend dier

¹² Bron: Rabbi Dr. J. David Bleich, *Judaism and animal experimentation*. in: Regan, op. cit.; Matthijs Schouten, 2001: *De natuur als beeld in religie, filosofie en kunst*. KNNV uitgeverij, Utrecht.

¹³ de Hebreeuwse Bijbel is de basis van, en vertoont grote overeenkomst met het christelijke Oude Testament.

afkomstig is. Dieren moeten rusten op de 7^e dag. Een mens mag geen voedsel tot zich nemen voordat zijn dieren gevoederd zijn. Men mag zich geen dier aanschaffen tenzij men zeker is dat men het van voldoende voedsel kan voorzien¹⁴.

- Het eten van dieren wordt beperkt door de spijswetten, die o.a. het nuttigen van bloed verbieden, onderscheid maken tussen reine en onreine dieren, en het samen koken van melk en vlees verbieden.
- De Joodse wet verbiedt eenduidig handelingen die pijn of ongemak bij dieren veroorzaken, tenzij dit noodzakelijk is om een geldige behoefte van mensen te vervullen (volgens sommige autoriteiten uit geldelijk gewin). Pijn toebrengen is niet toegestaan als er een alternatief voorhanden is.
- Volgens veel autoriteiten mag dieren alleen lijden worden toegebracht als dat is voor medische doeleinden, d.w.z. direct medisch doel, medische experimenten die mogelijk therapeutische waarde hebben, en training van medisch personeel.
- Wanneer bepaalde handelingen met dieren noodzakelijk zijn voor menselijk welzijn, dan is een snelle en pijnloze dood meer gerechtvaardigd dan procedures die dierenleed veroorzaken.
- Dierproeven voor cosmetica worden door veel geleerden afgekeurd.
- Jagen voor sport is verboden.

3.2.7 Moderne westerse stromingen: Humanisme, holisme, New Age', ecospiritualiteit

Onder deze noemer plaatsen we korthedshalve een aantal zeer verschillende stromingen waarvan sommigen zeer direct betrekkingen zijn bij natuur, milieu en dierenwelzijn. Het (seculiere) humanisme stelt de mens centraal en wijst het bestaan van het transcendente af. De mens wijkt volgens het humanisme niet principieel af van de rest van de natuur, maar heeft zijn redelijke vermogens het beste ontwikkeld. De humanistische ethiek leert o.a. goede behandeling van dieren en milieu¹⁵ maar heeft geen bezwaar tegen gebruik van technologieën zoals klonen voor het welzijn van de mens¹⁶.

Onder de paraplu van 'holisme', 'New Age' of dergelijke termen valt een groot aantal stromingen die deels, gebaseerd op de nieuwe natuurwetenschap, een nieuwe reactie vormen op de moderniteit, en deels soms teruggaan op ruwweg 2000 jaar oude westers-esoterische en Grieksfilosofische tradities. Daarnaast zijn ze sinds anderhalve eeuw geïnspireerd door de oosterse religies. Sommige hedendaagse bewegingen leggen grote nadruk op natuurverbondenheid en laten zich inspireren door de Gaia-hypothese van Lovelock en andere holistische wereldvoorstellingen. Misschien de bekendste stroming is die van *Deep Ecology* met als geestelijke vaders Arne Naess, George Sessions en Bill Devall. *Deep Ecology* stelt de mens gelijk aan alle andere levensvormen, dus ook dieren, en postuleert een scheppende vooruitgang van de hele natuur. Deze en andere bewegingen houden het niet bij theorieën maar proberen deze in hun levenspraktijk waar te maken. Ze staan een ecologisch verantwoorde levensstijl voor en voeren actief campagne voor milieu, natuur en dierenrechten. 'Ecospirituele' bewegingen zijn misschien het meest bekend in de Verenigde Staten en Europa, maar bestaan in toenemende mate in andere delen van de wereld (Latijns Amerika, India, Japan, Thailand, etc.)¹⁷.

3.3 Dierenwelzijn en het debat in partnerlanden

De relatie tussen religieuze overtuiging en gedrag is nog steeds een onderwerp van debat onder sociologen van religie. In hun studies hebben ze geen directe lineaire samenhang gevonden¹⁸. Aan de andere kant zien milieu- en ontwikkelings sociologen

¹⁴ Een belangrijke maatregel om de draagcapaciteit van het beschikbare graasland te verzekeren.

¹⁵ www.secularhumanism.org

¹⁶ www.secularhumanism.org/library/fi/cloning_declaration_17_3.html

¹⁷ Er is een Encyclopedia of Religion and Nature in voorbereiding die aandacht geeft aan zowel aan 'gevestigde' religies als aan 'nieuwe' bewegingen. Zie www.religionandnature.com

¹⁸ lezing door prof. Jan Boersema over religie en milieu, Arnhem, 30 oktober 2003.

steeds meer in dat religie, naast economische, sociale en andere factoren, een belangrijke rol speelt in maatschappelijke vraagstukken¹⁹. Over de samenhang tussen religie en 'ecologische' praxis bestaat nog geen sluitende theorie, maar een mogelijk model wordt gepresenteerd in de bijlage bij dit hoofdstuk (zie pag. 31).

Hieronder spitsen we de vraag toe op de meest urgente kwestie, het gebruik van dieren in de veehouderij. We beperken de beantwoording nog meer door alleen het collectieve niveau te beschouwen. De vraag wordt dan: in hoeverre houden religieus-maatschappelijke organisaties in de partnerlanden zich bezig met dierenwelzijn in de veehouderij? Proberen ze het onderwerp op de politieke agenda te zetten en te lobbyen voor welzijnsrichtlijnen e.d.? Of gaan ze liever 'aan de basis' aan de slag met alternatieven en laten ze beleid en politiek voor wat het is? Een survey op het Internet levert vooral aanwijzingen op richting dit laatste.

3.3.1 Azië

In de meeste Aziatische landen als Japan, de Filippijnen, en Indonesië, vinden we een groot aantal organisaties die zich met dierenwelzijn bezighouden²⁰. 'Factory farming' en 'animal transport' komt daarbij vaak in hun kernbeschrijving voor. Bekijken we echter wat deze organisaties werkelijk *doen*, dan is dat meestal niets op deze twee beleidsvelden. De meeste houden zich bezig met de publiekseducatie, dierproeven en bescherming van huisdieren, vogels en wild. Opgemerkt moet worden dat de meeste organisaties *issue*-georiënteerde zijn en niet (herkenbaar) religieus geïnspireerd²¹. Een uitzondering is India: hier vinden we een groot aantal organisaties die zich vanuit de Ghandiaanse²² of andere Hindoe-tradities met dierenwelzijn op alle mogelijke gebied bezighouden, ook met 'farm animals'. Vele spreken zich uit tegen 'factory farming' en bevorderen alternatieve manieren van veeteelt, doorgaans geïntegreerd in systemen van biologische landbouw. Activiteiten richting politiek worden ondernomen maar zijn minder direct via Internet te achterhalen²³.

3.3.2 Australië en Nieuw-Zeeland

In deze landen is het netwerk van organisaties over dierenwelzijn en -rechten veel groter. Hier vinden we enkele organisaties met religieuze achtergrond²⁴ en gaat het vnl. om de praktijk en minder om politieke lobby voor uitsluitend de veehouderij. Het debat handelt vnl. over 'klassieke' dierenbeschermingsissues, of specifieke soorten (bv. paarden). Hier valt de term *factory farming* meestal als tegenpool voor het alternatief, *organic farming*.

3.3.3 Zuid-Afrika

Hiervoor geldt grotendeels hetzelfde als voor Australië en Nieuw-Zeeland. Er wordt alleen wat meer nadruk gelegd op wildlife issues. Eén organisatie, de wijdvertakte National Society for Prevention of Cruelty against Animals (NSPCA), heeft een Farm Animal Unit die zich bezighoudt met lobby- en voorlichtingswerk t.b.v. boerderijdieren.

---

¹⁹ o.a. prof. Richard Bawden op het IAC-seminar *Participatory Practice and governance, Challenges for a Learning Society*, Wageningen, 17 september 2003.

²⁰ Zie www.worldanimalnet.org. Dit geeft een enigszins scheef beeld van de situatie, aangezien we alleen die organisaties tegenkomen die een (Engelstalige) Internetconnectie hebben. Maar naar mijn inschatting hebben de meeste actieve organisaties die mogelijkheid al snel.

²¹ Dit wil niet zeggen dat de religieuze inspiratie niet aanwezig is, maar alleen dat deelnemers zich niet als zodanig profileren. Een ander soort onderzoek is nodig om dit boven tafel te halen. Een zoektocht naar dierenwelzijnactiviteiten van wel herkenbare religieuze organisaties in deze landen leverde geen resultaten op.

²² Gebaseerd op de ideeën van Mahatma Gandhi, die het religieuze ideaal van *ahimsa* (niet-doden) praktische betekenis gaf. *Ahimsa* is een sleutelbegrip in alle Zuid-aziatische religies (Hindoeïsme, Boeddhisme en Jainisme).

²³ Tekenend voor de verhoudingen is wel dat de Government of India Agricultural Policy (juli 2000) wel alle 'buzzwords' m.b.t. duurzame landbouw hanteert maar geen enkele verwijzing maakt naar dierenwelzijn.

²⁴ o.a. het Australian Catholic Study Centre for Animal Welfare (vnl. over het milieu), en het International Network for Religion and Animals (vnl. over vegetarisme en veganisme).

3.3.4 Verenigde Staten

Hier zijn verreweg de meeste organisaties te vinden op het gebied van dierenrechten en -welzijn, in alle soorten en maten. Vaak hebben ze internationale vertakkingen, bijv. naar Zuid-Korea of China. Zowel lobbywerk richting de overheid als praktisch onderzoek naar alternatieven en publiekseducatie wordt uitgevoerd.

3.3.5 Latijns Amerika: Brazilië en Argentinië

In deze landen zijn veel organisaties actief, maar hier heeft 'factory farming' als specifiek onderwerp in de praktijk lage prioriteit. Wel werken er een aantal organisaties aan wetgeving tegen mishandeling van dieren, en sommige geven daarbij aan geïnspireerd te zijn door St. Franciscus van Assisi of Mahatma Gandhi.

3.3.6 Conclusie

Religieuscultureel geïnspireerde oppositie tegen "ongewenste vormen" van veehouderij in partnerlanden is wel in uiteenlopende mate aanwezig maar vertaalt zich nauwelijks in (effectieve) politieke lobby. Uitzondering is tot op zekere hoogte India. Meestal zoekt men alternatieven in het kader van de biologische landbouw. Eventueel plaatselijke discussies over 'farm factories' zijn wel voorstelbaar, maar moeilijk via Internet te achterhalen.

3.4 Valkuilen bij het beschouwen van religies

Allereerst moet gesteld worden dat het weliswaar nuttig is om kennis te hebben over religies en cultuur, maar het is zinloos om deze kennis rechtstreeks op tafel te leggen en te willen onderhandelen op het niveau van religie zelf. Ten eerste zullen aanhangers hun religieuze opvattingen niet snel veranderen als resultaat van een debat. Ten tweede is er, zoals gezegd, geen *rechtstreekse* relatie tussen religie en gedrag. Ten derde kan men vanuit diverse overtuigingen heel goed op *issue*-niveau overeenstemming bereiken zonder religie daarbij ter sprake te brengen.

Waarom is kennis dan wel nuttig? Door de diepere overtuigingen van discussiepartners te kennen, kan men op bepaalde situaties anticiperen, voorkomen dat er misverstand ontstaat en standpunten 'vastroesten', en creatieve oplossingen bedenken. Dit kan van pas komen in onderhandelingen maar ook bij vormen van praktische samenwerking, projecten e.d. Hiervoor is een *dialogestijl* meer geschikt dan een debat. Tot slot enige praktische overwegingen:

1. Bij de meeste interculturele activiteiten is een stijl van opereren in *dialogevorm* meer geschikt dan een *debatstijl*. Bij een debat streeft men - kort gezegd - naar 'winnen op punten'; bij een *dialoge* naar een wederzijds verkennen van overtuigingen.
2. Bij een dialoog gaan we uit van een gelijkwaardige positie van alle religies. Alleen zo kunnen we een vooringenomen standpunt ten aanzien van één bepaalde religie vermijden.
3. In een dialoog over controversiële zaken is het essentieel om in eerste instantie empathie te tonen en eigen oordeel op te schorten tot men alle aspecten van de zaak grondig kent. Dit betekent geen 'crossculturele' vrijblijvendheid.
4. Alle in dit hoofdstuk gemaakte opmerkingen over religies zijn noodgedwongen generaliseringen, en als zodanig gebrekkig. Religies zijn niet simpel te karakteriseren; ze kennen meestal een eeuwenlange geschiedenis van wisselende ontwikkelingen en uiteenlopende, soms zelfs tegengestelde richtingen.
5. Er bestaan grote verschillen tussen de tradities over het begrip 'religie' zelf en de toepassing ervan. In het hindoeïsme, boeddhisme en vele inheemse tradities bestaat de term zelfs niet. Sommige tradities zoals Islam en Jodendom zijn sterk

wettisch ingesteld; andere houden het bij meer algemene richtlijnen die aanhangers zelf moeten interpreteren.

6. Nederlandse c.q. westerse onderhandelaren doen er goed aan het perspectief van niet-westerse visies op het westen in acht te nemen. Westerse praktijken van diergebruik zoals de intensieve veehouderij, worden in niet-westerse religieuze tradities net zo sterk afgekeurd als westerlingen dat doen met ritueel slachten of dierenoffers. Dat Zuidelijke landen steeds meer overgaan op 'factory farming' doet daaraan niets af.
7. Al komt het gesprek er niet op, westerlingen worden door de rest van de wereld vaak nog steeds als 'christenen' gezien, ook als ze te kennen geven 'niets te geloven'. Zo'n verklaring roept vaak zelfs bevreemding op. Voor velen buiten het westen is 'niet geloven' onmogelijk of wordt het geassocieerd met gebrek aan discipline of verantwoordelijkheid. Bovendien dragen westerlingen, ook al zijn ze atheïst of agnost, meestal toch het christelijke culturele erfgoed in zich. Overigens zijn Amerikanen bijvoorbeeld nog in veel grotere mate lid van een kerk dan Nederlanders en zullen zij veel eerder zeggen 'te geloven'.

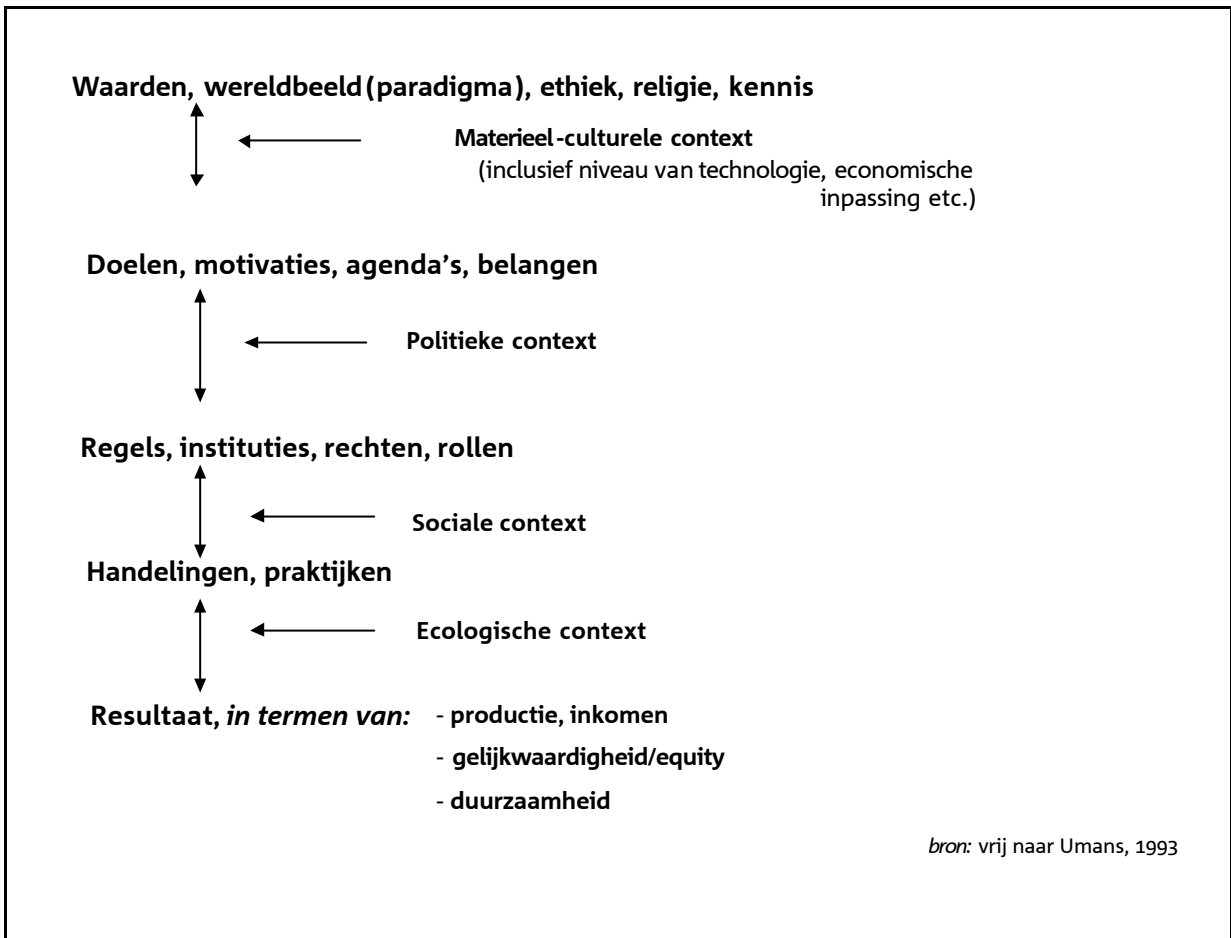
Bijlage bij hoofdstuk 3.

Van geloofsovertuiging naar gedrag

Figuur 1 geeft een model waarmee geanalyseerd kan worden hoe wereldbeelden en religies vertaald kunnen worden naar gedrag en hoe factoren daarop in kunnen werken. De gedachtegang is als volgt: Religies en daarmee samenhangende wereldbeelden, paradigma's, ethiek en waarden vormen het immateriële culturele kader op het hoogste abstractieniveau. Dit is wat in zeer grove lijnen in 2.2. is weergegeven. Maar de mens of gemeenschap kan dit kader niet altijd zonder meer naleven. Dat hangt af van de materieel-culturele context, d.w.z. de economische middelen (kapitaal, land, arbeid) en technologische kennis hij ter beschikking heeft. Hierdoor worden de idealen vertaald naar doel en motivatie, of (meer verborgen) naar agenda's en belangen. Vervolgens bepaalt een gegeven politieke context, d.w.z. de machtsverhoudingen binnen en buiten de groep mede welke doelen en belangen gerealiseerd kunnen worden. Dit is een dynamisch proces waarin regels en instituties gedefinieerd worden, en rechten en rollen worden vastgelegd. Deze regels worden voor een deel geïnternaliseerd. Maar niet iedereen leeft ze zomaar automatisch na. Dat doet men pas binnen een bepaalde sociale context: sociale controle, groepsmechanismen, verantwoordelijkheid geven en nemen. Uiteindelijk bepaalt dit alles de concrete handeling en gedrag. Maar het resultaat van dit gedrag is nog afhankelijk van de ecologische context: jagen in een regenbos zal een ander effect sorteren dan in een woestijn.

Naarmate men lager in het schema komt, lijkt het effect van religie 'verdund' te worden. Dit kan zo zijn, maar niet altijd. Religies als islam en jodendom grijpen rechtstreeks in op het niveau van regels en instituties, en deze hebben grote invloed op handelingen en gedrag. Gedrag wordt in andere gevallen direct beïnvloed door het immateriële culturele kader. Religies lopen als het ware als een rode draad, dunner of dikker, verticaal door het schema heen. Het schema moet niet gezien worden als een vaststaand model, maar als een instrument voor analyse van de relaties tussen religie en diergebruik. Zowel het instrument zelf als de analyse zijn voor verfijning vatbaar.

Het schema in Figuur 2 brengt de grootste wereldreligies in grove lijnen in kaart op het punt van dierenwelzijn en -rechten.

Figuur 1. Model voor de vertaling van wereldbeeld naar gedrag

Religie\diergroep	Wild	Gezelschapsdieren	Proefdieren	Educatie/amusement	Gebruiksdieren	Positie van dier en mens in de schepping/kosmos
Islam	Niet onnodig bejagen; natuur beschermen	Goed behandelen	Alleen bij levensreddende geneeskunde en onderzoek	Dieren niet gebruiken waarvoor ze niet geschikt zijn. Wreedheid niet toegestaan	Goed behandelen; vlees (rein) eten is toegestaan mits ritueel geslacht. Geen varkens (onrein)	Dier is schepsel Gods, lager dan mens maar met bewustzijn en taal. Mens is rentmeester vd schepping
Jodendom	wild heeft recht op producten van het land. Jacht voor sport verboden. Spijswetten beperken eetbare diersoorten.	Gezelschapsdieren toegestaan mits goed verzorgd	Toegestaan mits voor directe medische doelen, med. experimenten met mogelijk therapeutische waarde, training med. pers. Geen onnodig lijden; niet voor cosmetica	n.a. (zie wild: jacht voor sport verboden)	Geen varkens (onrein); ander vlees (rein) toegestaan mits ritueel geslacht; dieren goed behandelen, wreedheid niet toegestaan. Discussie over plicht tot verlichten van dierenleed.	Mens is hoogste schepsel, naar Gods beeld. Zekere verbondenheid mens-dier. Dieren hebben 'levensgeest'. Door naleven leefregels, m.b.t. dieren, onderhoudt mens verbond met God.
Hindoeïsme	Uiteenlopende meningen. Wild geassoc. met bos en natuur-beheer	Met religieus geïnspireerde affectie gehouden	Alleen onder strikte voorwaarden toegestaan voor levensreddende geneeskunde	Niet toegestaan	Goed behandelen; koe is goddelijk -> niet eten.	Dieren intrinsiek lager dan mens, maar door karma & wedergeboorte met mens verbonden
Boeddhisme	Jacht i.h.a. afgekeurd	Met religieus geïnspireerde affectie gehouden	Afgekeurd	Voor amusement afgekeurd.	Goed, respectvol behandelen	Alle wezens karmisch en via 'web of life' met elkaar verbonden. Dieren wel lager dan mens
Jainisme	Jacht afgekeurd	Dieren in gevangenschap afgekeurd	Afgekeurd	Dieren in gevangenschap afgekeurd	Dieren niet eten of anders gebruiken	Alle levensvormen hebben gelijk recht op leven en respect
Inheemse traditie	mag i.h.a. bejaagd mits met rituele compensatie; totemdieren vaak verboden	zeer uiteenlopende tradities. Meeste culturen houden huisdieren	Onbekend. Veel Inheemse tradities keuren westers-materialistische praktijken af die de integriteit van dieren aantasten.	zie links hiernaast.	geen algemene leerstellingen. Maar wreedheid tegen dieren wordt in veel gevallen afgekeurd wegens verbondenheid mens-dier	Mensen en dieren zijn spiritueel met elkaar verbonden; voor totemdieren gelden speciale regels c.q. taboes.
Humanisme	Geleid door principe 'wat gij niet wilt..'	Geen bezwaar mits dieren goed behandeld worden.	Is ethisch verantwoord als het mensen vooruit helpt en er geen	Geen bezwaar mits dieren goed behandeld worden.	'wat gij niet wilt..' men moet dieren goed behandelen. Vlees eten	mens en dier niet principieel verschillend. Ethiek gebaseerd op

Religie\diergroep	Wild	Gezelschapsdieren	Proefdieren	Educatie/amusement	Gebruiksdieren	Positie van dier en mens in de schepping/kosmos
			alternatieven zijn		is toegestaan	rede, niet op transcendent wezen.
Deep Ecology /ecospiritualiteit/andere New Age-bewegingen	wilde dieren hebben net zo veel rechten als mensen	Geen dieren in gevangenschap; maar uiteenlopende meningen over grenzen	Afgekeurd	In principe afgekeurd	I.h.a. vleeseten afgekeurd. Uiteenlopende meningen over andere producten	Mens en dier staan op gelijk niveau; dieren hebben rechten. Uiteenlopende meningen over toepassing
Christendom	Wilde dieren zijn Gods schepselen	i.h.a. goed behandelen	Uiteenlopende meningen van wel tot niet afgekeurd	meestal toegestaan maar dieren goed behandelen	Goed behandelen; geen religieuze beperking tegen vlees eten	Verantwoordelijkheid voor schepping door God aan mensen gegeven ('rentmeesterschap')

Figuur 2. Overzicht religies/diverse soorten diergebruik

4 Landen

In dit hoofdstuk beschrijven we van een aantal landen de doelen, regelgeving, posities en maatschappelijk krachtenveld. De selectie van landen is gemaakt in overleg met de opdrachtgever, waarbij getracht is een divers beeld weer te geven van de meest relevante landen.

4.1 Nederland

4.1.1 Doel

Regeerakkoord

In het regeerakkoord is de Nederlandse ambitie ten aanzien van dierenwelzijn als volgt verwoord:

“Nederland zal in de Europese Unie pleiten voor een scherpe normstelling ten aanzien van milieu en dierenwelzijn, waaronder verbetering van de omstandigheden van intensieve veehouderij, alsmede afschaffing van het Europese non-vaccinatiebeleid. Nederland zal geen nieuw beleid introduceren dat stringenter is dan de Europese normen voorschrijven, tenzij een specifiek Nederlands probleem een specifiek Nederlandse oplossing vergt.”

Beleidsnota dierenwelzijn

In maart 2002 werd de Nota Dierenwelzijn aan de Tweede Kamer aangeboden. Hierin werd de volgende ambitie verwoord: *“In de toekomst kunnen gehouden dieren hun natuurlijk gedrag vertonen en zijn houderijsystemen aangepast aan het dier, in plaats van het dier aan het systeem.”* Daarnaast beschreef de nota een strategie en activiteiten voor het bevorderen van transparantie, nieuwe arrangementen, bijstellen van de wetgeving, ondersteuning van ‘voorlopers’, en een ‘koplopersstrategie’ op internationaal gebied. Het toepassingsgebied werd afgebakend als volgt:

- Het welzijnsbeleid voor vis vigeert vanaf het moment dat de mens de vis in zijn macht krijgt. Factoren die in het natuurlijke milieu spelen worden meegenomen in het natuurbeleid van visserij.
- De nota Dierenwelzijn werd niet van toepassing gesteld op in het wild levende dieren, proefdieren, en Grote Grazers.

Herijking Nota Dierenwelzijn

In een brief van 20 oktober 2002 aan de TK bevestigde de minister de ambitie van de nota maar hij paste tegelijkertijd de strategie uit de nota aan, aan het nieuwe Hoofdlijnenakkoord. In het akkoord wordt gepleit voor een scherpe normstelling voor dierenwelzijn, maar deze dient op EU-niveau tot stand te komen. Nederland zal op het terrein van dierenwelzijn in principe geen nieuw beleid introduceren dat stringenter is dan de Europese normen voorschrijven. Dit ter behoud van de concurrentiepositie van het bedrijfsleven. In de brief wordt de eigen verantwoordelijkheid van de sector en consument benadrukt. De rol van LNV is daarbij vooral faciliterend, door bijvoorbeeld onderzoek te richten op innovatieve vragen uit de sector. LNV-onderzoek richt zich verder op het perspectief van natuurlijk gedrag, transparantie (onder andere etikettering, welzijnsmonitor, etc.) en de ondersteuning van Europese normstelling. Verder zal het thema dierenwelzijn worden opgenomen in kansrijke trajecten op het terrein van de duurzame landbouw, zoals de Plattelandsontwikkelingsplannen en het

project vernieuwend ondernemerschap, en in initiatieven met betrekking tot transparantie of diergezondheid. Voor de langere termijn worden de mogelijkheden verkend voor een strategie op mondiaal niveau, bijvoorbeeld in WTO-verband, om onder andere te komen tot internationaal geaccepteerde normen.

Nadere uitwerking Nota Dierenwelzijn

Medio 2002 besloot het Ministerie van LNV, vooruitlopend op de bespreking van de Beleidsnota in de Tweede Kamer, tot een nadere uitwerking van de in de Nota genoemde aanpak. De uitwerking betrof het concretiseren van nog te abstract geformuleerde acties en het prioriteren van in de Nota genoemde instrumenten. Daartoe zijn in de *Nadere uitwerking Nota Dierenwelzijn* (EC-LNV, maart 2003) aanbevelingen voor acties geformuleerd, die internationaal van belang zijn vanuit politiek bestuurlijk oogpunt maar ook vanuit hun effect op welzijnsverbetering. Onderstaand zijn de belangrijkste aanbevelingen uit deze *Nadere uitwerking* weergegeven. De aanbevelingen zijn in de huidige politieke context niet meer alle in gelijke mate van toepassing, maar volledigheidshalve zijn alle in het rapport gedane internationale aanbevelingen weergegeven.

1. Eerste actie, waar DL reeds mee gestart is: congressen waarin onderzoekers en beleidsmakers van verschillende voorlopende landen de laatste stand van zaken presenteren. Dit heeft een grote impact en vraagt om continuering. Het biedt de mogelijkheid om met een aantal landen gelijkgericht naar Brussel te gaan en Europese welzijnsnormen te realiseren.
2. Tweede actie die nauw verband heeft met de voorgaande: het in Brussel aandragen van notities met voorgestelde welzijnsnormen, onderbouwd met onderzoeksresultaten. Op deze wijze wordt als uitgangspunt de gewenste norm van Nederland (en gelijkgerichte EU-landen) gehanteerd. Deze actie loopt en kan verder worden uitgebouwd via samenwerking met onderzoek.
3. Derde actie: voorkomen dat producten met een laag welzijnsniveau van buiten de EU geïmporteerd worden. Hiervoor zijn twee opties mogelijk. Beide vragen nauwkeurige voorbereiding binnen de EU.
  - Optie 1: het invullen van de Green Box van de WTO ten aanzien van welzijn, zodat streven naar dierenwelzijn binnen de EU niet gezien wordt als handelsembargo of als verkapte vorm van subsidie aan primaire bedrijven. De meest effectieve weg hiervoor lijkt het laten ontwikkelen van normen voor welzijn door een wetenschappelijke instantie als de OIE. Het gebruik van normen opgesteld vanuit de OIE heeft een positief effect op de onderhandelingen met landen van buiten de EU. Aanvullend hierop zou LNV kunnen zorgen dat de prijsvorming binnen de keten transparant gemaakt wordt en de mate waarin kosten voor dierenwelzijn door de consument betaald worden, wordt gemonitord. Daarmee wordt verhelderd wat de primaire sector betaald krijgt voor haar producten en in hoeverre extra welzijn wordt betaald. Dit geeft inzicht in de mate waarin Europese eisen van invloed zijn op productieprijs, consumentenprijs, en mogelijke verstoring van de vrije handel.

Voor de financiering van de kosten van dierenwelzijn zijn er twee mogelijkheden:

    - De consument betaalt via het product voor de extra kosten van een hoger welzijn; dit is het uitgangspunt van de Nota waarbij de consument zijn verantwoordelijkheid neemt.
    - De consument betaalt niet voor de extra kosten van een hoger dierenwelzijn. Dan kan de overheid de veehouder compenseren voor die extra kosten. Zo heeft de Raad van landbouwministers een voorstel gedaan om de plattelandsverordening (Vo.1257/99) aan te passen. Een van de voorstellen biedt basis voor compensatie van landbouwers die hogere dierenwelzijnsnormen hanteren. Elk land is vrij om de compensatie dierenwelzijn in hun plattelandsontwikkelingsplan op te nemen. Als

Nederland besluit dit te doen, dan dient LNV/DL op korte termijn te zorgen voor de invulling ervan.

- Optie 2: een directe en harde lijn, waarbij de EU welzijnsonvriendelijk geproduceerde producten weigert. Er zijn momenteel voorbeelden waarbij de EU heeft gekozen voor een importverbod van bepaalde producten. Hier is onderbouwing van de legitimering van een importverbod zoals hiervoor genoemd, noodzakelijk²⁵.
4. Vierde actie: etikettering. Momenteel geldt alleen nog voor eieren een etiketteringvoorschrift gericht op het gehanteerde productiesysteem²⁶. Voor een eventuele verdere invulling is het belangrijk aan te sluiten bij traceerbaarheid. Deze wordt al als eis gesteld en nader ingevuld. Ten aanzien van etikettering kan LNV aansluiten bij de ontwikkelingen binnen de EU. Hier staat etikettering op de agenda²⁷. Vooralsnog is het belangrijk dat het op de agenda blijft en dat binnen de EU invulling gegeven wordt aan de etikettering ten aanzien van dierenwelzijn. EU-regelgeving zou vervolgens kunnen resulteren in nationale implementatie. Wel is het bij het agenderen van etikettering belangrijk om de ontwikkelingen in de ketens te volgen en aan te sluiten bij de strategie die het bedrijfsleven kiest om invulling te geven aan de transparantie naar de consument.

De Nota Dierenwelzijn bevat voor de strategie Internationaal geen initiatieven gericht op het bedrijfsleven. Desondanks is het relevant het bedrijfsleven in de discussies mee te nemen. Juist vanwege de internationale handel met zijn omvangrijke export van producten heeft het buitenlandse bedrijfsleven te maken met de Nederlandse producten. LNV richt zich op het helder communiceren van de internationale strategie die ze volgt.

4.1.2 Regelgeving

Nederland heeft de richtlijnen van de EU geïmplementeerd in de nationale wetgeving. Dit betreft het houden van legkippen en varkens, het transport en het doden van dieren. Eisen voor het houden van vleeskuikens en konijnen zijn in voorbereiding. Aanvullend heeft Nederland nog een ingrepenbesluit, dat ingrepen bij dieren verbiedt, tenzij de ingreep is toegestaan.

4.1.3 Positie van Nederland

De Nederlandse positie is na de verkiezingen van 2002 veranderd. In plaats van koploper te zijn met strengere regels dan de EU, conformeert zij zich nu aan Europese regels en probeert ze tegelijkertijd om dierenwelzijn beter op de Europese en internationale agenda te plaatsen.

Nederland wil dat *non-trade concerns*, waar dierenwelzijn onder valt, onderdeel van de WTO-onderhandelingen zijn. Van belang daarbij is dat wordt verwezen naar de onderwerpen die onder het begrip *non-trade concerns* vallen. Dit door een expliciete verwijzing in de ministeriële verklaring van Doha naar de voorstellen die in een eerder stadium van de landbouwonderhandelingen zijn ingediend.

In een brief aan de Tweede Kamer (20 juni 2003) schrijft de minister van LNV dat het maatschappelijk rendement van de grote en kostbare beleidsinzet gezien de resultaten wat betreft mest, dierziektes en dierenwelzijn relatief mager zijn. Een grootschalige, door de overheid geïnitieerde inzet ligt daarom niet voor de hand. Daar past eerder het bieden van ruimte voor marktgedreven ruimtelijke veranderingen. Een van de dilemma's verwoordt de minister als volgt: *“er zal gekozen moeten worden: of de te verwachten verbeteringen in Nederland opwegen tegen de*

²⁵ Huige, 16 mei 2003: “Jurisprudentie lijkt te gaan in de richting van toelaatbaarheid, maar is ook weer niet zomaar als een vrijbrief worden aangenomen voor invoerverboden. Een belangrijk obstakel hierbij is het ontbreken van internationale normen”.

²⁶ Huige, 16 mei 2003: “Ook hier is de vraag aan de orde of verplichte etiketteringsvoorschriften kunnen worden opgelegd vanwege productiemethoden”.

²⁷ EU-mededelingen van de Europese Commissie aan de Raad inzake dierenwelzijn d.d. 18-11-2002.

mogelijke verplaatsing en afwenteling naar elders". Daartoe nodigt hij alle ketenpartijen, maatschappelijke organisaties en andere overheden uit om met hem in gesprek te gaan. Hij zegt eind 2003 een vervolgbrief aan de Tweede Kamer toe met een voorstel voor maatregelen en inzet die van andere partijen verwacht mag worden.

4.1.4 Maatschappelijke ontwikkelingen

Maatschappelijke organisaties in Nederland richtten zich in 2003 vooral op het verminderen van het langeafstandstransporten van dieren, dit in verband met het EU-voornemen op dat terrein. In de meeste supermarkten worden geen eieren meer verkocht afkomstig van kippen in legbatterijen, mede als gevolg van acties van de dierenbescherming. In de eierverwerkende industrie is dit echter wel het geval. Door uitbraken van varkenspest, MKZ en vogelpest is de discussie over de wijze van houden van deze dieren geïntensiveerd. Vele inwoners geven aan wat extra over te hebben voor beter welzijn van de dieren, maar uit het koopgedrag blijkt dit niet altijd.

4.2 Verenigde Staten

4.2.1 Doel

Het algemene streven in de VS is om zo weinig mogelijk wetten te hanteren. Voor de wet zijn landbouwhuisdieren een vorm van bezit. Industriële veehouderij zou in de algemene opinie zelfs goed zijn voor het welzijn van dieren, omdat vechten wordt verminderd en toegang tot voedsel beter is verzekerd. Landbouwers behandelen dieren goed om de productie te verbeteren^{28, 29}.

De United States Department of Agriculture (USDA) wil door onderzoek en kennisverspreiding objectieve gegevens verzamelen en ziet daarmee kansen voor technologische oplossingen. De USDA wil de kennis van consumenten over voeding verbeteren, onder andere ter voorkoming van gezondheidsproblemen³⁰.

4.2.2 Wetgeving

Dierenwelzijn

Er bestaan in de VS twee wetten op het gebied van dierenwelzijn: de *Animal Welfare Act* en de *Horse Protection Act*. De *Animal Welfare Act* geldt alleen voor bepaalde dieren die commercieel verkocht worden, of worden gebruikt in onderzoek of in circussen etc. Landbouwhuisdieren vallen niet onder deze wet. De meeste landbouwhuisdieren onder de *Humane Slaughter Act*, die aangeeft hoe dieren voor en tijdens de slacht moeten worden behandeld.

Etiketgeving

Tegelijkertijd met een wetsvoorstel m.b.t. een verplichte 'land van herkomst'-etikettering voor geïmporteerde verse groenten en fruit, heeft de Senaat een voorstel aangenomen inzake de verplichting om rund- en lamsvlees(producten) uit andere landen als 'geïmporteerd' te identificeren en ook hiervoor een verplichte 'land van herkomst'-etikettering in te stellen³¹. Waar het gemengde producten met vlees uit diverse landen betreft zou een 'gecombineerd' etiket worden verplicht. Deze laatste regel zou echter pas na 18 maanden worden ingevoerd zodat het ministerie van Landbouw nog de verwachte gevolgen voor de Amerikaanse verwerkende bedrijven kan bestuderen. De National Cattlemen's Beef Association, de American Sheep Industry Association, de American Farm Bureau Federation en de National Consumers League hebben zich voorstander van het voorstel getoond. Er zijn echter vele tegenstanders waaronder de vleesverwerkende bedrijven in eigen land alsmede de Grocery Manufacturers of America en de National Food Processors Association (NFPA)

²⁸ <http://www.fas.usda.gov/itp/wto/>

²⁹ Bron: Levén, 2001. Animal welfare laws and attitudes regarding farm animals

³⁰ Bron: *World Food Summit, Five Years later*, US position paper 2002

³¹ Bron: landbouwwattaché Washington

die beiden menen dat het voorstel in strijd is met de Amerikaanse WTO-verplichtingen. Bovendien vindt de NFPA dat er geen bewijs is dat geïmporteerde producten een groter risico voor de volksgezondheid met zich meebrengen dan binnenlandse producten. Daarnaast vreest de NFPA dat de handelspartners van de VS met tegenmaatregelen komen of een klacht indienen bij de WTO. Dat deze laatste vrees niet ongegrond is blijkt wel uit de woedende reacties van onder andere Canada en Australië. Op dit moment wordt meer dan 50% van Canada's totale rundvleesproductie verkocht aan de VS. In 1997 werd voor \$ 600 mln aan rundvlees(producten) aan de VS verkocht en voor \$ 850 mln aan levend vee. Volgens de Canadian Cattlemen's Association zullen de kosten voor de Amerikaanse kleinhandel fors toenemen, daar men niet is ingesteld op het scheiden van geïmporteerd en Amerikaanse vlees. Dit zou inhouden dat de kleinhandelaren de gemakkelijkste weg gaan kiezen en dus alleen het Amerikaanse product gebruiken: Canada levert maar 3% van het rundvlees en 4% van het vee dat in de VS geconsumeerd wordt. De Canadese regering heeft inmiddels om overleg in NAFTA-verband verzocht aangezien het voorstel volgens haar niet in overeenstemming is met de NAFTA Annex 311 inzake 'Country of Origin Markings'. Volgens deze regels wordt vlees dat afkomstig is van buitenlandse dieren maar geslacht en verwerkt is in de VS, als van Amerikaanse origine beschouwd. De Canadese minister van Landbouw Vanclief heeft sterk aangedrongen op verzet tegen het wetsvoorstel. Australië maakt zich vooral zorgen over het voorstel m.b.t. gehakt van vlees van verschillende origine, waardoor het Australische rundvlees niet apart kan worden geïdentificeerd. De Australische ambassade in Washington heeft de afgelopen 2 maanden grote druk uitgeoefend op de Amerikaanse overheid om de gemengde vleesproducten uit het voorstel te halen³².

4.2.3 Positie van de VS³³

De VS streeft naar afbouw van handelsverstoringende maatregelen maar tevens steunt ze het identificeren van *non-trade concerns*, waaronder: voedselveiligheid, instandhouden van hulpbronnen, plattelandsontwikkeling, en milieu. Dit kan volgens de VS door specifieke programma's gericht op het betreffende onderwerp, zonder nieuwe handelsbelemmeringen en met ruimte voor de positie van ontwikkelingslanden. De VS zien een legitieme rol voor de overheid voor binnenlandse steun met minimale verstoring van de handel. Mogelijkheden zijn inkomensondersteuning, instrumenten voor risico management, binnenlandse voedselvoorziening, milieu en natuur, plattelandsontwikkeling, nieuwe technologieën, structurele aanpassingen die leiden tot een duurzame landbouw en plattelandsgemeenschappen.

4.2.4 Maatschappelijke ontwikkelingen

In de VS zijn acties gaande die het welzijn van landbouwhuisdieren moeten verbeteren. Discussies, wetenschappelijke en filosofische publicaties zijn te vinden op de internetsite van de USDA. Deze discussies lijken sterk op die in Nederland, hoewel de indruk bestaat dat de welzijnsaspecten van landbouwhuisdieren in de VS lagere prioriteit genieten dan in Nederland. Publieke steun voor regulering van de landbouw is er bij watervervuiling, gewasbeschermingsmiddelen, wetlands, en bedreigde soorten³⁴.

De aandacht voor dierenwelzijn neemt toe in de VS. Opvallend genoeg vloeien concrete acties op dit terrein veelal voort uit initiatieven van het bedrijfsleven. Soms zijn dit overkoepelende organen (National Council of Chain Restaurants, Food Marketing Institute, United Egg Producers), soms individuele ketens (Kentucky Fried Chicken, McDonalds en andere fastfoodketens). Het gaat dan meestal om dierenwelzijn in de pluimveehouderij. De grote fastfoodketens financieren ook onderzoek op dit terrein, bijvoorbeeld bij Purdue University. De maatregelen die de overheid tot dusverre heeft genomen richten zich meer op slachtmethodiek. Zo stelde

³² Bron: LBAActualiteiten 21-08-1998.

³³ Bron: *Proposal for comprehensive long term agricultural trade reform*, versie januari 2002

³⁴ Bron: Chantal Line Carpentier, 2002, ISBN 0851995861

de Food Safety and Inspection Service vorige jaar zeventien nieuwe veterinairen aan die moeten toezien op een diervriendelijke behandeling van slachtdieren³⁵.

De landbouwsector in de VS is enorm hecht en heeft sterke connecties met de politiek. De landbouw streeft naar een absoluut minimum aan regels. Enkele grote bedrijven domineren de sector en hebben deze positie bereikt door specialisatie, technologie, verticale integratie en contractsystemen. Het gebruik van hormonen, antibiotica en genetische modificatie wordt gezien als geaccepteerde middelen van bedrijfsvoering gericht op vermindering van kosten³⁶. De VS zien ondersteuning van landbouwbedrijven als een taak voor de overheid³⁷.

4.3 Canada³⁸

4.3.1 Doel

Het nieuwe Canadese agrarische beleid werd in 2002 gepresenteerd³⁹, en daarover vonden medio 2003 consultaties met de provincies en stakeholders plaats. Het thema dierenwelzijn was daarin in eerste instantie niet opgenomen. Om te bezien of hieraan wellicht toch een (maatschappelijke) behoefte bestond, is er in september 2002 een workshop georganiseerd. Deze concludeerde dat dierenwelzijn van het grootste belang was en de implicaties van het doorvoeren van regelgeving en *codes* op dat gebied spoedig in kaart moesten worden gebracht⁴⁰.

4.3.2 Wetgeving

Dierwelzijnszaken krijgen de aandacht door een aantal vrijwillige *codes of practice*, naast dierenmishandeling (abusive treatment) waarop strafrecht van toepassing is. De *codes* voorzien in zaken als huisvesting, water- en voedselvoorziening, omgang met dieren, transport, en slacht. In hoeverre deze *codes* worden nageleefd is niet bekend.

4.3.3 Positie Canada

Canada streeft wereldwijd naar een vermindering van alle overheidssteun (onder de groene, blauwe en amber box). Canada wil ook vermindering van steun aan binnenlandse productie (domestic support), omdat deze steun importen verdringt en daardoor concurrentievervalsend werkt. In de Canadese onderhandelingspositie in de WTO wordt met geen woord gerept over *non-trade concerns*. In de Annex waarin gesproken wordt over de posities van de andere ledenlanden komt dit wel terug. Hierin staat onder andere dat Canada van mening is dat *non-trade concerns* moeten worden behandeld op een manier die voldoet aan de criteria voor de Green Box. *Non-trade*-doelstellingen mogen niet productie- of handelsverstoring zijn en mogen niet nadelig uitwerken voor producenten in andere landen.

Canada wil overigens de Green Box-criteria opnieuw bezien om zeker te stellen dat deze vormen van steun niet productie- of handelsverstoring zijn. Ze wil bereiken dat er een permanente internationale erkenning komt dat Green Box-maatregelen uitgezonderd zijn van compensatiemaatregelen onder de WTO-overeenkomst voor subsidies en compensatiemaatregelen. Verder heeft Canada begrip voor de zorgen van voedselimporterende landen ten aanzien van voedselveiligheid. Ze wil het SPS-verdrag niet heropenen en dringt aan op beter gebruik van wetenschappelijk en onafhankelijk onderzoek voor het formuleren van normen⁴¹.

³⁵ Bonnen: Mededelingen landbouwwattaché, LBAActualiteiten 10-1-2003 en 16-5-2003

³⁶ Bron: Levén, 2001.

³⁷ Bron: The facts on U.S. farm policy, 2002.

³⁸ www.agr.gc.ca/itpd-dpci/english/consultations/infodoc.htm

³⁹ The Agricultural Policy Framework for the 21st Century

⁴⁰ Bronnen: http://www.agr.gc.ca/puttingcanadafirst/index_e.php; Landbouwwattaché Ottawa.

⁴¹ Bronnen: www.agr.gc.ca/itpd-dpci/english/consultations/annexb_e.htm; Landbouwwattaché Ottawa.

4.3.4 Maatschappelijke ontwikkelingen

Een toenemende belangstelling van consumenten voor *consumer concerns* zoals veiligheid en milieu stelt nieuwe eisen aan de productie door de gehele keten. Afnemers stellen nauwer gespecificeerde eisen aan productiemethoden. Landen als Australië, Nieuw-Zeeland en in Europa introduceren programma's met strengere eisen aan de productiemethoden. Gezien het belang van export voor Canada, zullen de groeiomgankelijkheden direct afhangen van de reactie van de agrarische sector.

4.4 Nieuw-Zeeland

4.4.1 Doel

De houding ten aanzien van dieren en hoe de mensen daarmee omgaan verandert snel in Nieuw-Zeeland. Er zijn signalen dat dierenwelzijn een toenemende rol gaat spelen bij de internationale handel. Dierenwelzijn mag geen onnodige barrière worden, hoewel het belangrijk is dat Nieuw Zeelandse producenten inspelen op wijzigende attitudes van consumenten. Het is algemeen bekend dat consumentenvoorkeuren bestaan uit een combinatie van factoren, inclusief en in toenemende mate dierenwelzijn. De veehouderij in Nieuw Zeeland is daarin pro-actief en zorgt dat dieren die vlees, eieren en melk produceren humaan worden behandeld. De producten worden gelabeld, zodat ze herkenbaar zijn voor de consument⁴². Nieuw-Zeeland heeft een omvangrijke vleeskuikenhouderij. De varkens en pluimveehouderij noemt Nieuw Zeeland overwegend extensief. De missie van Nieuw Zeeland is: Voldoen aan de verwachtingen van de maatschappij ten aanzien van dierenwelzijn.

4.4.2 Wetgeving

Dierenwelzijn is in Nieuw-Zeeland geregeld onder de *Animal Welfare Act 1999*, die bestraffen van geweld tegen dieren tot doel heeft. De eigenaar is verantwoordelijk voor de noden van de dieren zoals weergegeven in de vijf internationaal vrijheden van het dier. De nadere regels zijn uitgewerkt in '*Codes of recommendations for the welfare of specific animals*' met minimumeisen en aanbevelingen voor 'best practices'. Deze codes worden binnen drie jaar onderworpen aan een consultatieronde. Wat betreft wilde dieren blijven onder de *Animal Welfare Act* ziektebestrijding, jacht en visserij mogelijk. Wel voorziet de wet in beperkingen ten aanzien van het gebruik van instrumenten zoals vallen, en in het humaan doden van levend gevangen dieren. Er is in Nieuw-Zeeland onderzoek gedaan naar verschillende aspecten van dierenwelzijn, onder andere naar het welzijn van vissen en in de schaaldierindustrie.

4.4.3 Positie van Nieuw-Zeeland

Nieuw-Zeeland ondersteunt het WTO-principe dat producten niet mogen worden gediscrimineerd op basis van proces of productiemethoden. Het land beschouwt de EU-inspanningen om dierenwelzijn de WTO binnen te loodsen als een gevolg van de Europese zorg voor het verlies van marktaandeel. Binnen de WTO constateert New Zeeland een meerderheid (oa. bij de Cairns-groep en ontwikkelingslanden) die tegen opname van dierwelzijn in de WTO is. Een mogelijke rol voor de OIE ziet Nieuw-Zeeland als een politieke uitweg voor de EU en als aangenaam compromis voor de andere WTO leden. New Zeeland aanvaardt wel het gegeven dat dierenwelzijn voor de EU van binnenlands politiek belang is. Ze wil zich daarom inzetten voor objectieve normen, zonder de overige eigen handelsbelangen te schaden.⁴³ Ten aanzien van wilde dieren richt de aandacht zich op het beschermen van bedreigde diersoorten en verwijzen daarbij naar CITES⁴⁴.

⁴² MAF's Animal Welfare Mission, New Zealand Ministry of Agriculture and forestry, november 1999

⁴³ <http://www.maf.govt.nz/mafnet/publications/2002-post-election-brief/strategic-context-emerging-issues/animal-welfare/animal-welfare.pdf>

⁴⁴ Bron: MAF's Animal Welfare Mission

4.4.4 Maatschappelijke ontwikkeling

De gevolgen van de landbouw op het dierenwelzijn kunnen rekenen op steeds meer kritische belangstelling van publiek, wetgevers en consumenten. In de belangstelling staan: gebrek aan schuilplaatsen in winter, transport, de beperkte ruimte voor varkens en kippen, amputaties zonder verdoving, het gevoelige verwijderen van fluweel van de groeiende geweien bij herten, onthoornen, castreren van varkens en snavels en sporen kappen bij kippen⁴⁵. In het licht van die discussie komt de vraag naar voren op welke manier Nieuw Zeeland steun wil geven aan het onderscheid van producten op basis van productiemethoden.

4.5 Brazilië

4.5.1 Doel

Brazilië heeft andere prioriteiten dan welzijn van dieren. Een groot deel van de bevolking leeft onder de armoedegrens. Ten aanzien van landbouw is de filosofie van Brazilië: zoveel mogelijk produceren tegen een zo laag mogelijke prijs⁴⁶.

4.5.2 Wetgeving dierwelzijn

Dierenwelzijn is geen item in Brazilië. Voedselveiligheid is een beperkt item; zo krijgen de vrij grazende koeien geen beendermeel en zijn daardoor vrij van BSE. Dit wordt gebruikt als verkoopargument. Er bestaat zeer beperkt wetgeving op het gebied van dierenmishandeling, maar dit betreft vrijwel alleen papier.

4.5.3 Positie van Brazilië

FTAA en Mercosur

Dierenwelzijn en voedselveiligheid zijn absoluut niet relevant bij de onderhandelingen in de Free Trade Area of the Americas (FTAA, zie 5.5) en de Mercosur (het handelsakkoord tussen Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay). Het gaat om het verkrijgen van een leidende rol in de regio en in de wereld. Tegelijk met de onderhandelingen rond de FTAA en Mercosur en spelen de onderhandelingen tussen de EU en de Mercosur. Dit alles tegelijkertijd in het licht van de huidige WTO-onderhandelingen⁴⁷.

WTO

Brazilië streeft naar versterking van het multilaterale handelssysteem. Zij ziet nog steeds belemmeringen voor de toegang van haar agrarische sector tot de markten van een aantal lidstaten. Voor de gebieden waar zij handel mee voert wil Brazilië vrije toegang of vermindering van de beperkingen. Daartoe dienen het onderhandelingsmandaat voldoende ambitieus te zijn. Brazilië vindt dat de mogelijke voordelen van tariefreducties worden bedreigd door protectionisme. Ze streeft naar herstel van de onbalans uit de Uruguay-ronde⁴⁸.

Het land wil vooral de toegang van Braziliaanse producten tot de internationale markt vergroten. De toegang tot de Braziliaanse markt was lange tijd onmogelijk en tegenwoordig problematisch. Vooral 'non-tarifaire' handelsbelemmeringen, die vaak een reactie vormen op door de EU of de VS ingestelde maatregelen, dragen hieraan bij. Brazilië pakt obstakels aan door te dreigen met WTO-panels of deze aan te vragen⁴⁹.

Brazilië beschouwt zichzelf een belangrijke spreekbuis van de Cairns-groep bij de WTO en heeft daar groot belang bij. Door de hierboven genoemde marktbenadering botst men steeds vaker en openlijker met andere Cairns-landen als India en Indonesië.

⁴⁵ Meister, 2002, ISBN 0851995861.

⁴⁶ Bron: Landbouwwattaché Brasilia.

⁴⁷ Bron: Landbouwwattaché Brasilia.

⁴⁸ Bron: www.mre.gov.br/boletim/multilateral-i2.htm

⁴⁹ Bron: Landbouwwattaché Brasilia.

Samen met Cairns-landen⁵⁰ Thailand en Australië heeft Brazilië op 8 juli 2003 een WTO-panel aangevraagd over de EU-subsidies op de export van suiker⁵¹.

4.5.4 Maatschappelijke ontwikkelingen

Maatschappelijke ontwikkelingen in de richting van dierenwelzijn zijn in Brazilië niet waar te nemen⁵². Hoogstens zijn er plaatselijke groepen op kleine schaal actief in de steden voor dierenopvang en -bescherming. Daarnaast is er aandacht voor bescherming van wilde dieren in het kader van natuurbescherming⁵³.

4.6 Zuid-Afrika

4.6.1 Wetgeving dierenwelzijn

Over Zuid-Afrika is geen informatie bekend over een kaderwet op het gebied van dieren. Zuid-Afrika kent wel richtsnoeren en gedragscodes en wetgeving ten aanzien van het slachten van dieren⁵⁴.

4.6.2 Positie van Zuid-Afrika

Zuid-Afrika constateert dat de WTO tot nu toe protectionistische maatregelen van de ontwikkelde landen in stand houdt, terwijl onderontwikkelde landen worden gestraft als zij hun economie willen ontwikkelen. Zo kunnen ontwikkelde landen ongestraft onderzoek uitvoeren, waar zij voor verdere ontwikkeling profijt van hebben. Voor ontwikkelingslanden is onderzoek minder relevant, maar bescherming van de eigen productie, bijvoorbeeld door importtarieven, is meer van belang⁵⁵.

4.6.3 Maatschappelijke ontwikkelingen

Evenals in Brazilië heeft dierenwelzijn nog geen hoge maatschappelijke prioriteit in Zuid-Afrika. De organisaties die er zijn, richten zich vooral op dierenmishandeling en bescherming van wilde dieren⁵⁶.

---

⁵⁰ Dit is een groep van 18 agrarische exportlanden (Argentinië, Australië, Bolivia, Brazilië, Canada, Chili, Colombia, Costa Rica, Guatemala, Indonesië, Malaysië, New Zeeland, Paraguay, Filippijnen, Zuid Afrika, Thailand, Uruguay) die samenwerken in de WTO.

⁵¹ Bron: Landbouwwattaché Brasilia.

⁵² Bron: Landbouwwattaché Brasilia.

⁵³ zie websites opgesomd op

<http://worldanimalnet.org/new.asp?co=BRAZIL&geo=sa&prov=&cat=>

⁵⁴ Bron: EU mededeling COM(2002) 626

⁵⁵ Bron: Department of Foreign Affairs, www.dfa.gov.za/events/wto.htm

⁵⁶ Zie <http://worldanimalnet.org/new.asp?co=SOUTH+AFRICA&geo=af&prov=&cat=>

5 Samenwerkingsverbanden

In overleg met de opdrachtgever zijn een aantal samenwerkingsverbanden gekozen die in dit hoofdstuk nader worden belicht. Samenwerkingsverbanden zijn voor Nederland en dierenwelzijn van belang om via deze organisaties dierenwelzijn agenderen.

5.1 De Europese Unie (EU)

5.1.1 Doel

De EU-consument hecht zeer veel belang aan een goede behandeling van de dieren die gebruikt worden voor de voedselproductie. Daarom is in de voorbije jaren de EU-regelgeving inzake dierenwelzijn gestaag toegenomen. Deze tendens zal zich wellicht sneller ontwikkelen, met name in het licht van het protocol bij het verdrag van Amsterdam dat de ambities van de EU-Instellingen om de welzijnsnormen te verscherpen, heeft vergroot. Tevens groeit het besef dat hoge welzijnsnormen de voedselveiligheid en –kwaliteit zowel direct als indirect beïnvloeden en de steunregelingen in de landbouw dienovereenkomstig moeten worden aangepast⁵⁷. In het witboek over voedselveiligheid is een betere integratie van dierenwelzijn in het levensmiddelenbeleid een prioriteit. Dierenwelzijn moet tot de opdracht van de Europese Autoriteit voor voedselveiligheid gaan behoren⁵⁸.

5.1.2 Regelgeving

De EU heeft regels ten aanzien van het houden, slachten en doden en transport⁵⁹. Regels ten aanzien van het houden van dieren zijn uitgewerkt voor kalveren, varkens en leghennen en voor vleeskuikens is regelgeving in voorbereiding. Voor varkens wordt een nieuwe richtlijn voorbereid vanaf 2005. De Commissie zal de economische consequenties nader onderzoeken alvorens de bespreking te beginnen voor de in 2007 geplande herziening van de richtlijn inzake kippen.

5.1.3 Posities, machtsverhoudingen

Posities van EU-lidstaten

Binnen de Europese Unie zijn Zweden, Denemarken en Nederland voorlopers ten aanzien van ontwikkelen van regelgeving voor met name de intensieve veehouderij (varkens en kippen). In Nederland is de intensieve veehouderij relatief omvangrijke bedrijfstak. Direct daarna komen Groot-Brittannië, Duitsland en België. De zuidelijke landen van de Europese Unie hebben dierenwelzijn minder hoog als prioriteit opgevoerd. Frankrijk neemt een speciale positie in tussen Noord en Zuid. Het welzijnsimago van Frankrijk wordt negatief beïnvloed door de productie van ganzenlever (*foie gras*). Frankrijk neemt een middenpositie in tussen Noord en Zuid Europa en de Franse stem kan juist de doorslag geven voor de ene of de andere beslissing.

⁵⁷ Bron: EU-mededeling COM(2002) 626.

⁵⁸ David Byrne, EU-commissaris, kerncitaten www.europa.eu.int.

⁵⁹ Regelgeving ten aanzien van fokken van dieren heeft vooral betrekking op erkenning van stamboeken en wellicht minder op fokken ten behoeve van dierenwelzijn.

Positie van de Europese Commissie

De vrees bestaat dat de kosten die niet rechtstreeks kunnen worden gerecupereerd, de concurrentie van EU-producten met ingevoerde producten uit andere landen kunnen verzwakken. Daarom heeft de Commissie een vergelijking gemaakt met de normen inzake dierenwelzijn in derde landen. Het daarmee samenhangend onderzoek is nog lang niet voltooid. Er bestaat geen internationale eensgezindheid over het belang van dierenwelzijn, en de maatregelen die in de EU worden uitgevoerd, kunnen niet meteen vergeleken worden met in derde landen geldende normen. De manier waarop dierenwelzijn wetenschappelijk wordt benaderd, wordt momenteel opnieuw bekeken, met name om na te gaan hoe ethische en culturele overwegingen het begrip ervan beïnvloeden.

De Commissie ziet de volgende oplossingen voor de concurrentievervalsing vanwege verschillen in toegepaste normen:

- Handhaven van het normale marktmechanisme (hogere prijzen) aangezien consument en handelaar waarde hechten aan strengere normen.
- Internationale dialoog, vooral binnen de OIE en de Raad van Europa.
- Overeenkomsten met individuele handelspartners door hierin veterinaire bepalingen op te nemen.
- Etikettering, met al dan niet dwingende voorschriften.
- Meer aandacht voor kwaliteit in het landbouwbeleid van de EU (voedselveiligheid, milieubescherming, plattelandontwikkeling, landschapszorg en dierenwelzijn).

Ten aanzien van het in gang gezette onderzoek zijn de belangrijkste conclusies van de commissie:

- Geen algemeen erkende specifieke normen op internationaal niveau.
- Aanzienlijke vooruitgang in de laatste tien jaar, vooral in derde landen in Europa en sommige OESO-landen.
- Twee typen dierenwelzijncodes: bindende en facultatieve.

De Commissie vindt dierenwelzijn een essentieel onderdeel van het EU-beleid inzake voedselveiligheid en streeft naar internationale consensus. Daartoe heeft de Commissie bij het WTO-landbouwcomité een document ingediend inzake "dierenwelzijn en handel in de landbouw". Naast deze WTO-activiteiten ontplooit de Commissie activiteiten als: promotie van niet-handelsbelangen in internationale fora; organisatie van workshops en conferenties met als doel de vaststelling van het verband tussen diergezondheid, dierenwelzijn en voedselveiligheid; en de totstandbrenging van multilaterale normen inzake dierenwelzijn⁶⁰.

5.2 De Raad van Europa

5.2.1 Doel

Het primaire doel van de Raad van Europa (*Council of Europe*) is de eenheid tussen haar 45 lidstaten te bevorderen door waarborging van de individuele vrijheid, politieke onafhankelijkheid en de rechtsstaat. Deze grondvesten, waarop elke ware democratie gestoeld is, zijn op de meest uiteenlopende manieren van invloed op het leven van alle Europeanen.

5.2.2 Regelgeving

De Raad van Europa heeft aanbevelingen⁶¹ gemaakt over landbouwhuisdieren (Convention, ETS 87). Hierin staan principes voor het houden en verzorgen van dieren, speciaal in de intensieve veehouderij. Een standing committee (T-AP) is verantwoordelijk voor de nadere uitwerking voor verschillende diersoorten. Als daarover binnen de Raad overeenstemming is bereikt zijn die op zich niet af te

⁶⁰ Bron: Mededelingen Europese Commissie, COM (2002) 626.

⁶¹ In de Raad van Europa worden verdragen afgesloten, maar een mechanisme om naleving af te dwingen ontbreekt. Dit in tegenstelling tot EU richtlijnen en verordeningen.

dwingen. De Raad heeft een eigen secretariaat voor dierenwelzijn. In 2000 heeft de Raad zich uitgesproken voor een ban op het gebruik van antibiotica in diervoeders. Ze heeft aanbevelingen opgesteld voor transport, doden en slachten van dieren. Hiervoor zijn geen acties gaande. Voor wat betreft het houden van dieren wordt gewerkt aan aanbevelingen ten aanzien van het houden van varkens, konijnen en gekweekte vis.

5.2.3 Posities

Zwitserland is vrij vooruitstrevend op het gebied van dierenwelzijn in de Raad van Europa. Oost-Europese landen laten nauwelijks van zich horen. De Zuid-Europese landen zijn afhoudend. Frankrijk is afhoudend bij het komen tot een gezamenlijk standpunt van de EU-landen bij de voorbereiding voor de nieuwe aanbevelingen voor de varkenshouderij. Het staat daarin binnen de EU-landen op dit moment alleen. In Duitsland is de groene minister Kunast ambitieus ten aanzien van verbetering van dierenwelzijn.

5.3 De World Trade Organisation (WTO)

5.3.1 Doel en taken

Doel van de WTO is het verbeteren van de welvaart voor de mensen in de aangesloten landen. Vanaf 1948 tot 1995 was handelsliberalisering het onderwerp van verschillende GATT⁶²-onderhandelingsronden en vanaf 1995 ging dit verder als World Trade Organisation (WTO). Het proces was in eerste instantie vooral gericht op het verminderen van tarieven; later kwamen maatregelen tegen dumping en non-tarieven ter sprake. De landbouw is sinds de Uruguay-ronde (1986-1994) onderwerp van onderhandelingen, mede doordat niet-landbouwbedrijven hinder ondervonden van tegenmaatregelen die derde landen namen vanwege de bescherming van de EU-landbouw. Voor de landbouw is terugdringen van overheidssteun, met name exportsubsidies, het voornaamste punt.

Taken van de WTO zijn:

- Vastleggen van WTO-verdragen.
- Als forum dienen voor onderhandelingen.
- Uitspraken doen over handelsgeschillen.
- Monitoren van nationale handelspolitiek.
- Technische ondersteuning en training van ontwikkelingslanden.
- Samenwerking met andere internationale organisaties.

5.3.2 Regelgeving

In het WTO-verdrag is een artikel opgenomen waarin wordt aangegeven dat niet mag worden gediscrimineerd tussen producten van nationale origine en gelijkwaardige producten uit derde landen. Voor argumenten gebaseerd op humane gezondheidszorg is meer ruimte. Zo worden vlees en zuivel geweerd door de EU als ze zijn geproduceerd met natuurlijke hormonen. In de *Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures* (SPS) is opgenomen dat maatregelen voor diergezondheid dienen te zijn gebaseerd op wetenschappelijke criteria.

Op de vraag of onderscheid mag worden gemaakt op basis van gebruikte productiemethoden (milieu- of diervriendelijk) is uit de jurisprudentie geen eenduidig antwoord te geven. Uit jurisprudentie kan worden afgeleid dat onderscheid tussen producten op basis van productiemethoden (GATT, Art. III) toelaatbaar lijkt als het gaat om interne maatregelen (fiscaal/etikettering). Wanneer een beroep kan worden gedaan op de uitzonderingen van GATT-Artikel XX (bijv. t.a.v. diergezondheid), is het mogelijk invoergerelateerde maatregelen te nemen. Belangrijk obstakel is wel het ontbreken van internationale normen⁶³.

⁶² General Agreement on Tariffs and Trade.

⁶³ Bron: LNV, IZ/HPU/2003.565.

5.3.3 Onderhandelingen in de Doha-ronde⁶⁴

In WTO-verband staan een aantal *non-trade concerns* nadrukkelijk op de agenda, te weten dierenwelzijn, voedselveiligheid (voorzorgprincipe), etikettering en de bescherming van geografische benamingen. Multifunctionaliteit of daaraan gerelateerde onderwerpen als groene diensten en plattelandontwikkeling staan niet (meer) expliciet op de agenda. Reden daarvoor is dat de Groene Box van het WTO-landbouwverdrag reeds de nodige mogelijkheden biedt om steun te verlenen ten behoeve van deze doelstellingen en de EU het onderwerp multifunctionaliteit in de WTO al enige tijd doodswijgt. Zeker nu door de Landbouwwraad tot een verdere ontkoppeling van steun is besloten, lijkt er dan ook weinig reden om op dit terrein nog bijzondere initiatieven te ontplooien. Het Europese en nationale beleid past nu immers binnen de bestaande WTO-regels. Nederland hecht aan de *non-trade concerns* dierenwelzijn, voedselveiligheid (voorzorgprincipe) en etikettering.

Aansluitend bij de LNV-jaarbrieven 2004, die stelt dat gekeken moet worden naar wat mogelijk is op het gebied van internationale handelsregels voor dierenwelzijn, is het van belang dat het streven om dierenwelzijn ook in de WTO erkend te krijgen zich onder druk van het VK en Nederland heeft vertaald in een EU-inzet in de lopende WTO-onderhandelingen. Een succesvolle strategie om dierenwelzijn een plaats te geven in WTO-regels zou er op gericht moeten zijn om de concurrentievervalsingen die optreden als gevolg van welzijnsmaatregelen op nationaal, Europees en mondiaal niveau te verminderen, zonder in te zetten op draconische maatregelen. Invoermaatregelen in de vorm van verhoogde tarieven voor welzijnsongevriendelijke producten of zelfs een invoerverbod van dergelijke producten, zullen immers bijna onmogelijk te realiseren zijn. Daarvoor zou het internationale handelsrecht geheel gereviseerd moeten worden, hetgeen welhaast onmogelijk is. Er zijn echter diverse andere mogelijkheden denkbaar en haalbaar, namelijk vrijstelling van WTO-subsidiediscipline door opname van dierenwelzijn in de Groene Box; beperkte tariefafbraak; verplichte etikettering; WTO-erkenning van multilaterale dierenwelzijnsnormen; en bilaterale overeenkomsten.

5.3.4 Posities en machtsverhoudingen

Naar aanleiding van de laatste WTO-ronde in Doha presenteerde voorzitter van de WTO-landbouwonderhandelingsgroep, Stuart Harbison, in februari 2003 de volgende modaliteitsvoorstellen:

- Uitbreiding van markttoegang door verlaging van importtarieven.
- Volledige uitfasering van exportsteun binnen 5 tot 9 jaar.
- Interne steun: vermindering en aanpassing van voorwaarden van de Groene Box, zodat betalingen in het kader van dierenwelzijn onder deze voorwaarden vallen.
- Speciale en gedifferentieerde behandeling voor ontwikkelingslanden.

De door Harbison gepresenteerde voorstellen worden door de VS en de meeste Cairns-landen als niet ambitieus genoeg bestempeld. De EU en de kandidaat-lidstaten vinden het voorstel juist te ver gaan⁶⁵.

Posities ten aanzien van dierenwelzijn

EU: Het ontbreekt de WTO aan een orgaan waarin leden hun ervaringen over dierenwelzijn kunnen uitwisselen (Byrne, 2001). Het EU-standpunt is gebaseerd op multifunctionaliteit en *non-trade concerns*.

VS: Hebben aandacht voor *consumer concerns* maar willen geen nieuwe handelsbeperkingen. De VS wil objectieve criteria ten aanzien van dierenwelzijn.

Cairns Group: Deze landengroep wil weinig weten van handelsbeperkingen. Nieuw-Zeeland geeft aan dat het OIE wellicht een fraaie uitweg is voor de impasse. De Cairns Group is tegen het opnemen van dierenwelzijn in de WTO-onderhandelingen. Ze sluit daarin aan bij de ontwikkelingslanden.

⁶⁴ Roald Lapperre, PV Genève, 28 juli 2003

⁶⁵ Bron: IZ.2003/383.

5.4 Office International des Epizooties⁶⁶⁶⁷ (OIE)

De OIE is een zelfstandige internationale organisatie die is ontstaan op Frans initiatief en waarvoor in 1924 een internationale overeenkomst is gesloten. Er zijn 164 landen lid (per mei 2003).

5.4.1 Doel

De OIE richt zich op de gezondheid van dieren in het internationale verkeer. Landen die vrij zijn van bepaalde besmettelijke dierziekten moeten de mogelijkheid hebben zich daartegen te beschermen. Maar deze bescherming moet realistisch zijn en niet onnodig belemmerend. Daartoe heeft de OIE lijsten met besmettelijke dierziekten opgesteld voor A) het algemene verkeer, en B) het bedrijfsniveau. Op dit moment is er discussie over ziekten die op de A- en B-lijsten staan. Het alternatief is om één lijst te maken en verschillende consequenties te verbinden per ziekte. In OIE-kader spreekt men af wanneer landen vrij zijn van ziekten en welke diagnostiek moet worden gebruikt. Voordat het WTO-SPSS akkoord effectief werd, waren de OIE-afspraken een 'herenakkoord'. Daarna werden bij conflicten de OIE-afspraken als maatstaf gebruikt.

5.4.2 Werkwijze

De werkwijze van de OIE is dat de (jaarlijkse) Algemene Vergadering van haar Internationale Comité (haar hoogste besluitvormingsorgaan) via haar Animal Health Code Commission (zie hieronder) om voorstellen vraagt. Deze voorstellen worden dan in juli verzonden aan de deelnemende landen voor commentaar. Een aangepast voorstel komt in januari daarop ter tafel, waarna een nieuwe commentaarronde volgt. Besluitvorming volgt dan in mei. De besluitvorming geschiedt op basis van consensus.

De Europese Unie is geen lid van de OIE. Wel wordt binnen werkgroepen en raads werkgroepen commentaar van de lidstaten gebundeld en opgestuurd. De Europese Unie wil graag lid worden, maar lidstaten willen niet het hun individuele stemrecht inleveren. Mogelijk wordt dit in de toekomst gerealiseerd.

Naast diergezondheid is in de afgelopen jaren dierenwelzijn prominent op de agenda komen te staan. Het onderwerp is als prioriteit geïdentificeerd in het Strategisch Plan 2001-2005 van de organisatie, en ze heeft de ambitie om hiervoor de leidende organisatie in de wereld te worden (zie hieronder voor activiteiten). De nadruk ligt op dieren in de landbouw en aquacultuur.

Regionale commissies

Vijf regionale commissies zijn gevormd om samenwerking te bevorderen en te organiseren, specifieke problemen te bestuderen. De vijf regio's zijn: 1) Afrika, 2) Amerika, 3) Azië, het Verre Oosten, en Oceanië, 4) Europa, en 5) het Midden-Oosten. Deze speciale commissies bestaan uit drie personen plus een secretaris⁶⁸.

Speciale commissies, werkgroepen en ad hoc-groepen

De OIE kent enkele Speciale of Wetenschappelijke Commissies voor: 1) landdieren (o.a. voor de Animal Health Code), 2) dierziekten (strategieën en maatregelen voor dierziektenpreventie en -bestrijding), biologische standaarden (diagnosticeren van dierziekten en vaccins; onderhoudt de internationale standaard zoals voorzien in het SPS-verdrag van de WTO); en 3) aquatische dieren (informatie, diagnose en testen van vaccins).

Daarnaast zijn er drie permanente werkgroepen ingesteld voor: 1) ziekten van wilde dieren (1994), 2) dierenwelzijn (2002) en 3) voedselveiligheid (2002). Deze werkgroepen kunnen ad hoc-groepen instellen waarvan de rapporten richtinggevend zijn voor de Speciale commissies en het Internationale Comité. De werkgroep voor dierenwelzijn wordt hierna nader belicht.

⁶⁶ Eng.: World Organisation for Animal Health (gevestigd te Parijs).

⁶⁷ Bronnen: http://www.oie.int/eng/en_index.htm, mededelingen van Leane van Weereld en Frits Pluijmers.

⁶⁸ Dhr. Pluimers (Chief Veterinary Officer, LNV) is vice-president van de Europese commissie.

Werkgroep dierenwelzijn

De werkgroep dierenwelzijn heeft voor 2003 een programma opgesteld met o.a. de volgende elementen:

- Ontwikkelen van een expertise en stakeholder database.
- Internationale conferentie over dierenwelzijn (Parijs, 23-25 februari 2004).
- Bevorderen van bewustzijn van dierenwelzijn in het hoger onderwijs.
- Bevorderen bewustzijn van behoeften bij onderzoek naar dierenwelzijn.
- Bevorderen samenwerking van academische en onderzoeksinstellingen.
- Communicatieplan gericht op intern en extern publiek.

De werkgroep heeft ad hoc-groepen ingesteld voor: a) transport van dieren; b) doden voor dierziektebestrijding⁶⁹; en c) humaan slachten, inclusief een subgroep voor ritueel slachten. De werkgroep doet aanbevelingen om samen te werken met de International Air Transport Association (IATA) en de Animal Transportation Association (AATA) op gebied van luchttransport. Mogelijke toekomstige issues op het terrein van dierenwelzijn zijn: huisvesting en wilde dieren, proefdieren en management⁷⁰.

In 2004 organiseert de OIE een conferentie (23-25 februari, Parijs) met als doel om haar initiatieven op het gebied van dierenwelzijn naar buiten te presenteren. De OIE richt zich hierbij op alle 'stakeholders' die zich bezighouden met het onderwerp⁷¹. De NGO-gemeenschap wordt nadrukkelijk uitgenodigd om bij deze gelegenheid voorstellen tot samenwerking te doen. Deelnemers zijn verder overheden (o.a. de EU), internationale organisaties (FAO, WHO, Wereldbank), dierenbeschermingsorganisaties, organisaties van de productie- en transportsector, en de veterinaire en onderzoekswereld.

5.5 Free Trade Area of the Americas (FTAA)

5.5.1 Doel

In december 1994 namen staatshoofden en regeringsleiders van 34 democratieën in Noord- en Zuid-Amerika het besluit om een vrijhandelszone te creëren op het Westelijk Halfrond, de zogenaamde Free Trade Area of the Americas (FTAA of ALCA, de Spaanse en Portugese afkorting daarvan). De FTAA moet gerealiseerd zijn in 2005.

5.5.2 Werkwijze

De FTAA kent negen onderhandelingsgroepen voor diverse onderwerpen. Deze zijn: markttoegang, investeringen, diensten, overheidsaanbestedingen, beslechting van geschillen, landbouw, intellectuele eigendomsrechten, subsidies, antidumping en compenserende invoerheffingen en mededingingsbeleid. Er wordt aandacht besteed aan de onderlinge samenhang van de aandachtsgebieden, zoals bijvoorbeeld landbouw en markttoegang, concurrentiebeleid en subsidies. Er is speciale aandacht voor het ontwikkelingsniveau en de omvang van de diverse economieën, waartoe een adviesgroep voor 'Smaller Economies' is ingesteld. Tenslotte is er vanaf het begin van de onderhandelingen rekening gehouden met de wensen van de maatschappelijke organisaties, variërend van bedrijfsleven tot milieugroeperingen en academici. Het adviesorgaan hiervoor is het 'Committee on Civil Society'⁷².

Binnen de FTAA is het volgende afgesproken⁷³:

- Besluiten worden genomen op basis van consensus.
- De onderhandelingen geschieden op transparante wijze.
- De FTAA zal consistent zijn met WTO-regels en zal deze waar mogelijk verbeteren.

⁶⁹ Hieraan neemt Harry Blokhuis (CID, Lelystad) deel.

⁷⁰ Bronnen: mededelingen van dhr Pluimers en website OIE.

⁷¹ Een bijdrage van Blokhuis aan de conferentie is voorzien.

⁷² Bron: <http://www.minlnv.nl/infomart/nwsbrief/bb/1999/12/regiospecial.pdf>

⁷³ Bron: http://www.ftaa-alca.org/alca_e.asp.

- Er is pas een akkoord als over alles een akkoord is.
- De FTAA kan bestaan naast bilaterale en subregionale verdragen. Landen mogen onderhandelen en verplichtingen aangaan als land of als groep.
- De kleine economieën krijgen speciale aandacht.

In juli 2003 was Uruguay de voorzitter en Mexico de vice-voorzitter van de landbouwonderhandelingen. In augustus 2003 komen de delegaties voor de 27e keer bij elkaar. De kaders voor landbouw zijn vastgesteld in de ministeriële declaratie van San José. Deze betreffen het volgende:

- De doelen van de onderhandelingsgroep "Market Acces" zullen van toepassing zijn op de handel in landbouwproducten. Regels ten aanzien van origine, douane heffingen en technische barrières zullen worden voorgelegd aan de Market Acces-onderhandelingsgroep.
- Sanitaire en fytosanitaire maatregelen mogen niet handelsbelemmerend zijn. Overeenkomstig het WTO-verdrag mogen bescherming van mens, dier en plantleven en gezondheid alleen gebaseerd zijn op wetenschappelijke inzichten.
- agrarische exportsubsidies in de regio zullen worden geëlimineerd.
- Handelsversturende praktijken zullen worden benoemd en geïdentificeerd.
- De FTAA heeft betrekking op producten van Annex I van het WTO-landbouwverdrag.

5.5.3 Prioriteiten met betrekking tot EU en VS

Medio 2003 gaat de prioriteit van Argentinië uit naar de ontwikkeling van de Mercosur. Daarna volgen de behartiging van de belangen in geheel Zuid-Amerika en de onderhandelingen met de Europese Unie. Voor Argentinië komen pas als allerlaatste de onderhandelingen voor de FTAA aan bod⁷⁴. Of dit gedeeld wordt door de andere Zuid Amerikaanse landen is niet bekend.

5.5.4 Non trade concerns

In de FTAA onderhandelingen is expliciet voorzien in een rol voor de maatschappelijke organisaties, ondergebracht bij het Committee of Government Representatives on the Participation of Civil Society. Dit comité heeft tot dusverre drie maal gerapporteerd aan het onderhandelingscomité van de FTAA, t.w. in 1999, 2001 en 2002. Enkele *non-trade concerns* die in deze rapportage naar voren kwamen zijn werknemersrechten, het milieu, duurzame ontwikkeling, corruptie, gelijkheid tussen man en vrouw, mensenrechten, armoede, en de bescherming van kleine en middelgrote agrarische bedrijven. In het laatste rapport (van 2002) werd ook aandacht besteed aan voedselveiligheid, voedselkwaliteit en SPS. Het thema dierenwelzijn kwam tot nu toe niet aan de orde in de rapportage.

De schriftelijke reacties van maatschappelijke organisaties, waarin deze hun belangen en zorgen kenbaar maken en worden gepubliceerd op de website van de FTAA. De Humane Society of the United States (een dierenbeschermingsorganisatie) stelt dat de thema's dierenwelzijn en milieubescherming onderdeel moeten zijn van de landbouwonderhandelingen. De National Wildlife Federation (een Amerikaanse natuurbeschermingsorganisatie met 4 miljoen leden) ziet graag een verband tussen handel en het milieu in de FTAA. Het is zeer twijfelachtig of deze (beperkte) reacties hun weerslag zullen vinden in de tekst van de overeenkomst. De huidige ontwerptekst rept er in ieder geval niet over. Concluderend kan gesteld worden dat *non-trade concerns* in de betekenis die daaraan in Europa traditioneel gegeven wordt, geen rol spelen in de onderhandelingen van de FTAA⁷⁵.

⁷⁴ Bron: LBAActualiteiten 6-6-2003.

⁷⁵ Bron: Landbouwwattaché, augustus 2003.

5.6 Mercosur

5.6.1 Doel

De Mercosur (Mercado Común del Cono Sur, in Brazilië Mercosul genoemd) is in 1991 opgericht als Latijns-Amerikaanse vrijhandelszone tussen Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay. Chili en Bolivia zijn geassocieerde leden. De Mercosur streeft naar het EU ideaal: een gemeenschappelijke markt die uitgroeit tot een economische en monetaire unie met een gemeenschappelijke munt⁷⁶.

5.6.2 Structuur

De Mercosur-leden hebben onlangs besloten tot het instellen van een landbouwrapad bestaande uit de respectievelijke ministers van landbouw. 'The Agricultural Council of the South', zoals het orgaan zal heten, zal in de nabije toekomst de standpunten van de betreffende landen in de WTO-onderhandelingen en in vrijhandelsakkoorden coördineren. De raad zal veterinaire, fytosanitaire en handelsproblemen tussen de landen trachten op te lossen.

5.6.3 Posities en machtsverhoudingen

Rivaliteit Verenigde Staten - Europa

De rivaliteit tussen de VS en EU om invloed in Latijns-Amerika speelt een grote rol. De EU heeft een zware prijs betaald door niet tijdig een vrijhandelsakkoord met Mexico te sluiten, nog voordat het in de NAFTA werd opgenomen. Ze deed dit pas in 2000, maar toen was de EU-handelspositie in Mexico al gevoelig achteruitgegaan ten gunste van de VS. De EU heeft er belang bij dat de Mercosur de FTAA-boot nog wat langer afhoudt. Binnen Mercosur is Brazilië het leidend land⁷⁷.

Rivaliteit Argentinië -Brazilië

Opmerkelijk was dat Brazilië medio 2003 \$ 1 miljard aan exportkredieten aan Argentinië aanbood. De ideeën om de real en de peso - naar Europees voorbeeld bij de introductie van de euro - binnen een vastgestelde band te laten zweven ten opzichte van de dollar, wijzen erop dat na een periode van desintegratie de Mercosur de draad weer oppakt. Een onderwerp dat zeker op de agenda van de nieuw te vormen landbouwrapad zal komen is de voorgestelde etiketteringslijn voor genetisch gemodificeerde producten in Brazilië. Deze heeft veel weg van de Europese wetgeving en zal de Argentijnse export in de wielen rijden⁷⁸.

5.6.4 Onderhandelingen

Onderhandelingen binnen Mercosur

De onderhandelingen zijn een cruciale fase ingegaan en de verwachtingen zijn aan beide zijden hoog gespannen. De EU verwacht van de Mercosur dat het de dienstensector zal liberaliseren en de investeringen zal faciliteren, terwijl de Mercosur op vergaande verbetering van de markttoegang voor agrarische producten hoopt. Eind juni wordt in Asunción, de hoofdstad van Paraguay, geprobeerd tijdens de tiende onderhandelingsronde spijkers met koppen te slaan⁷⁹.

Onderhandelingen tussen Mercosur en EU

Van 23 tot 27 juni vond in Asunción de tiende ronde in de onderhandelingen voor een vrijhandelsakkoord tussen de EU en de Mercosur plaats. Het betrof de laatste ronde voor de ministeriële bijeenkomst in Cancún. De Mercosur die het akkoord met name ziet als middel om meer markttoegang te verkrijgen voor haar landbouwproducten,

⁷⁶ Bron: http://europa.eu.int/comm/external_relations/mercosur/intro/.

⁷⁷ Bron: Uitpers, april 2001, Francis van den Berghe.

⁷⁸ Bron: LBActualiteiten 16-05-2003.

⁷⁹ LBActualiteiten 6-6-2003.

reageerde verheugd op het nieuws uit Luxemburg dat er een compromis bereikt was over de hervorming van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid. Aan beide zijden waren hernieuwde aanbiedingen gedaan voor importtarieven en deze stonden centraal in de discussie. Van de kant van Mercosur lag een voorstel op tafel, dat volgens de EU verbeterd moest worden. Voor te veel tarieven is pas op de langere termijn voorzien in liberalisatie. Hoewel de EU asymmetrie in de tariefaanbiedingen op zich niet afwees, werd de Mercosur wel duidelijk gemaakt dat meer tarieven in een vroeg stadium omlaag moeten. Dit geldt met name voor oliehoudende zaden. Over de gehele linie bleek in de onderhandelingen dat de Mercosur nog geen geïntegreerde markt is en dit vormt een handicap in de onderhandelingen. Zo blokkeerde Brazilië een voorstel van de Mercosur voor overheidsaankopen, doordat het weigerde zijn markt op dit gebied open te stellen. In de werkgroep voor een equivalentieakkoord (wederzijdse erkenning van fytosanitaire en veterinaire normen) bleek dit een obstakel. De EU, die de Mercosur één markt van 25 landen aanbiedt, wil hiervoor in ruil één markt van vier landen. Veterinaire en fytosanitaire inspecties dienen na afsluiting van het akkoord in de EU en in de Mercosur op een gemeenschappelijke basis plaats te vinden. Tijdens deze onderhandelingen werd de indruk gewekt dat de afgevaardigden van Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay zich hier pas tijdens het onderhandelingsproces langzamerhand bewust van werden. Het is duidelijk dat door deze biregionale onderhandelingen de druk op Mercosur om tot verdere integratie te komen wordt vergroot. In de discussie speelde het thema dierenwelzijn een rol. Voor de sanitaire en fytosanitaire onderwerpen zal onder de paraplu van het associatiecomité een managementcomité worden ingesteld. De wederzijdse erkenning van regionalisatie werd in dit hoofdstuk opgenomen. In andere werkgroepen kwamen onderwerpen als diensten, investeringen, patentrechten, geschillenbeslechting, bescherming van namen voor wijnen en dranken, regels van oorsprong, douanezaken en een business-promotieprogramma aan de orde⁸⁰.

5.7 De Food and Agricultural Organisation of the United Nations (FAO)

5.7.1 Doel

De FAO is opgericht in 1945 om het niveau van de voedselvoorziening en de agrarische productie in de wereld te verhogen en de levensstandaard en condities voor de plattelandsbevolking te verbeteren. Momenteel zijn 183 landen aangesloten. Aandachtgebieden zijn: landbouw, bosbouw, visserij en plattelandsontwikkeling.

5.7.2 Dierenwelzijn

De FAO is een orgaan waarin bijna alle landen bij elkaar komen. Dierenwelzijn is echter voor slechts een minderheid van die landen een issue. De FAO richt zich vooral op de belangen van ontwikkelingslanden. Zij wil daarbij voorkomen dat aandacht voor dierenwelzijn een negatief effect heeft op de agrarische economie van deze landen. Dierenwelzijn staat in die landen nauwelijks op de politieke agenda. De FAO heeft de volgende standpunten geformuleerd met betrekking tot dierenwelzijn:

- De FAO constateert een toenemende vraag naar vleesproducten.
- De productie in ontwikkelingslanden overtreft de productie in ontwikkelde landen. Het aantal slachtingen neemt toe.
- Potentiële vleesexporterende landen die nog onvoldoende humaan slachten zullen sanitaire en welzijnsmaatregelen moeten nemen die voldoen aan de eisen van de importerende landen.
- Humaan slachten kan samengaan met kwaliteitsverbetering, voedselveiligheid en verbetering van inkomen.
- Veel ontwikkelingslanden kennen slechte omstandigheden waardoor dieren excessief veel lijden.

---

⁸⁰ Bron: LBAactualiteiten 4-7-2003.

In samenwerking met de Humane Society International (HSI) heeft de FAO *Guidelines for Humane Handling, Transport and Slaughter of Livestock* opgesteld. Deze zijn voornamelijk op ontwikkelingslanden gericht.

5.7.3 Posities en machtsverhoudingen

De grootste donoren van de FAO zijn de rijke ontwikkelde landen. Voor een deel van die landen is dierenwelzijn wel een issue. Omdat ze veel bijdragen aan het budget van de FAO kunnen deze landen sturen op de inhoud door middel van verschillende methoden, bijvoorbeeld door extra geld beschikbaar te stellen voor bepaalde projecten. Op het moment doen ontwikkelde landen hun invloed nog niet echt gelden op dit gebied.

5.7.4 Agenda dierenwelzijn

De FAO heeft onlangs een *concept position paper* opgesteld. Uitgangspunt daarin zijn de vijf vrijheden van het dier en ondersteuning van Good Agricultural practice. Systemen van intensieve veehouderij en snelle groei van dieren voor productiedoeleinden worden hierbij geaccepteerd, maar kistkalveren en het aanbinden van zeugen worden afgewezen. De FAO nodigt landen uit te reageren op het *position paper*, moedigt verdere discussie aan, en organiseert in 2004 een 'Expert Consultation'.

5.8 Wereldbank

De Wereldbank is een van de grootste verschaffers van kredieten aan ontwikkelingslanden. Zij is in de jaren 80 en 90 hevig door de internationale *civil society* bekritiseerd op het 'technocratische' karakter van haar leningen waaronder milieu en sociaal wakkeren te lijden zouden hebben. Als respons daarop heeft de Wereldbank haar beleid op het gebied van milieu, gender, inheemse volken e.d. sterk gearticuleerd. De Wereldbank heeft onlangs een werkgroep Dierenwelzijn opgericht. Zij ziet weinig in het opleggen van "Westerse standaarden", en meer in het verzachten van negatieve effecten van dierhouderij en het promoten van diervriendelijke houderijmethoden. Hierbij kan certificering van producten die duurzaam en humaan zijn geproduceerd een stimulans zijn⁸¹. De Wereldbank ondersteunt de activiteiten van de OIE-werkgroep dierenwelzijn (zie 5.4.2), en hoopt met gezamenlijke richtlijnen op dit gebied uit te komen.

5.9 Convention on International Trade in Endangered Species

Het CITES-verdrag⁸² is medio 1975 in werking getreden. Het richt zich op de controle van de internationale handel in bedreigde dier- en plantensoorten door middel van in- en uitvoervergunningen. De soorten waarop de conventie van toepassing is, zijn onderverdeeld in drie categorieën. Het verdrag kent 161 Partijen. De Conference of Parties (CoP) vindt eens in de twee à drie jaar plaats. Binnen de VN is de UN Environmental Programme (UNEP) betrokken bij de conventie. Het Secretariaat bevindt zich in Genève. Het CITES-verdrag kent soorten en producten waarvan commerciële handel verboden is (o.a. soorten papegaaien, olifant/ivoor, neushoorns) en producten waarvan de handel via een vergunningsstelsel wordt gemonitord en/of quota zijn vastgesteld.

5.9.1 Werkwijze

De CITES-lijsten worden in de periodieke CoPs bijgesteld. De CoP heeft enkele suborganen in het leven geroepen, waaronder een *Animal Committee* en een *Plant*

⁸¹ The World Bank, Livestock Development, implications for rural poverty, the environment, and Global food security, november 2001; pag 21.

⁸² http://www.cites.org/eng/news/cuttings/2002/0211_SAfrica_rhino.shtml

Committee. Deze twee comités hebben een aantal taken gekregen met een sterk technisch-wetenschappelijke inslag. Deze comités brengen de beschikbare internationale expertise bijeen.

Daarnaast kent elk land onder het CITES-verdrag een *management authority* (in Nederland LNV Directie Noord en LASER) en *scientific authority* (in Nederland commissie bedreigde uitheemse dier- en plantensoorten), die bepaalde taken heeft bij het toezicht op de import, export, handel, huisvesting van soorten uit appendix I en II van het CITES-verdrag. In praktijk vormen dit organen die internationaal met elkaar contacten hebben over de uitvoering van het verdrag.

Bij CITES-vergaderingen zijn een groot aantal internationale organisaties en verdragen als waarnemer aanwezig, waaronder WTO. Voorts nemen een zeer groot aantal natuur- en dierenwelzijnsorganisaties als waarnemer deel. Dierenbeschermers zijn zeer actief om handel in dieren en de producten ervan (b.v. ivoor, neushoorn, vogels, walvissen) te verbieden of verboden te houden.

5.9.2 Relatie met dierenwelzijn

Dierenwelzijn is een issue bij de internationale handel, waarbij het transport een belangrijke onderwerp is. De International Air Transport Association (IATA) heeft uitgebreide regelgeving voor het transport van dieren. Niet alle luchtvaartmaatschappijen houden zich daar echter even goed aan. Als CITES de handel in dieren teveel zou beperken, bestaat volgens sommige experts de vrees dat het transport overgaat naar deze tweederangs luchtvervoerders. Dit is mogelijk te ondervangen door nadere eisen stellen ten aanzien van de omvang van de vangst en handel in bedreigde diersoorten.

Terwijl het vervoer per lucht op zich aan strikte regels is gebonden (IATA) is het vervoer in het voor- en natraject meestal nauwelijks of niet in regels vastgelegd. Dit is geen aspect onder het CITES verdrag, maar betreft over het algemeen een nationale verantwoordelijkheid. Rapporten geven aan dat de meeste dierenwelzijnsproblemen zich bij levende dieren voordoen in dit voor- en natraject (vangst, opslag, vervoer naar luchthaven, handel en bezit in Nederland).

5.9.3 Nederlandse inbreng

- Binnen LNV is de directie Natuurbeheer⁸³ verantwoordelijk voor de beleidstaken rond het CITES-verdrag. Zij voert namens Nederland de delegatie aan naar de CoPs. LASER en de AID verrichten de uitvoerende (m.n. vergunningen) en controlerende taken.
- Het hoogste ambtelijke niveau voor de vaststelling van de Nederlandse standpunten vormt de CIM-biodiversiteit (Coördinatieoverleg Internationaal Milieubeleid). BZ is daarvoor formeel het coördinerende ministerie. De Tweede Kamer, Minister en in EU-verband de Milieuraad, bepalen de politieke standpunten.
- De Europese Commissie kan formeel niet namens de EU-lidstaten het woord voeren tijdens een Conferentie van Partijen. De lidstaten hebben ieder apart het CITES-verdrag geratificeerd. De EU-lidstaten coördineren in praktijk wel hun standpunten voorafgaande aan een CoP. Voorafgaande aan de conferenties in 2000 en 2002 is in de EU-Milieuraad een besluit genomen over de gemeenschappelijke EU-inzet tijdens de Conferentie van Partijen. Dit op basis van een conceptstandpunt dat door de Europese Commissie was voorbereid. Het voorzitterschap voerde tijdens de Conferenties veelal het woord, al dan niet aangevuld door afzonderlijke lidstaten.
- Nederland ondersteunt het werk t.b.v. CITES via de contributies en incidenteel door bijdragen aan werkprogramma's/projecten/workshops, uitwisseling van informatie (incl. training bv Midden- en Oost-Europa), deelname aan het Planten- en dierencomité etc.

---

⁸³ Henk Eggink van het team Biodiversiteit Internationaal (medio 2003).

6 Niet-Gouvernementele Organisaties

6.1 Positie en status van NGO's in het algemeen

Er bestaat een grote verscheidenheid aan niet-gouvernementele organisaties (NGO's) die zich met allerlei aspecten van sociale vraagstukken en milieu bezighouden op nationaal, internationaal en mondiaal niveau. Dierenwelzijn valt daar in uiteenlopende mate onder. De focus van dergelijke organisaties is veelal niet van gelijke richting of breedte. De ene organisatie richt zich op verbetering van sociale omstandigheden, de ander op milieuaspecten in het algemeen, de derde op een specifiek onderwerp. Daarnaast kan een tijdgebonden onderwerp bepalend zijn voor de aandacht die een NGO hieraan besteedt (bijv. de aids-problematiek). Mondiaal wordt het thema dierenwelzijn het sterkst onder de aandacht gebracht door Europese organisaties.

Hoewel het agenderen van dierenwelzijn op Europees niveau al niet gemakkelijk is, ligt dit op mondiaal niveau nog moeilijker. In veel (ontwikkelings)landen liggen de probleemvelden vaak op een geheel ander terrein: gezondheid, watervoorziening, voedselvoorziening, etc. Daarnaast hebben grote machtsblokken (o.a. de Verenigde Staten) weinig interesse om in WTO-verband dierenwelzijn op de agenda te plaatsen. Tijdens de WTO-onderhandelingen ruimen sommige regeringen plek in voor vertegenwoordigers van NGO's. Hierbij is de realiteit dat dierenwelzijn meestal slechts een van de vele items is die de NGO's willen inbrengen tijdens de WTO-onderhandelingen. Er zijn daarnaast nog andere ingangen voor NGO's om dierenwelzijn onder de aandacht te brengen, zoals via de OIE.

In dit hoofdstuk ligt de focus op NGO's op het gebied van dieren(welzijn) of natuurbehoud die bij organisaties van de Verenigde Naties en bij de Raad van Europa een zogenaamde '*consultative status*' hebben. Dit houdt in dat ze raads- en commissievergaderingen als waarnemer mogen bijwonen, alle daarmee gerelateerde niet-vertrouwelijke informatie mogen ontvangen, eigen informatie mogen verspreiden, en op uitnodiging van de voorzitter mogen spreken en deel mogen nemen aan inhoudelijke discussies. Aan deze status zijn selectiecriteria en verplichtingen verbonden, zoals het werkelijk vertegenwoordigen van belangrijke groeperingen en aandachtsvelden, en parallelliteit met de doelstellingen en werkwijzen van de gastorganisatie in kwestie. Iedere organisatie hanteert zijn eigen statuut op het gebied van consultatie.

6.2 NGO's⁸⁴ op het gebied van dieren(welzijn)

6.2.1 European Association for Animal Production (EAAP)

Omschrijving

De European Association for Animal Production (EAAP) is een internationale federatie van nationale organisaties uit 37 landen in Europa en het Middellandse-Zeegebied. Ze

---

⁸⁴ Acroniem: INGO's

is in 1949 opgericht in Parijs onder auspiciën van de FAO die haar sinds 1954 heeft erkend als een INGO (Internationale NGO) met een speciale consultatieve status. Tegenwoordig is ze gevestigd in Italië. De lidorganisaties vertegenwoordigen wetenschappers, onderzoekers, producenten, technici, voorlichters, andere professionals, overheidsdepartementen en boerenorganisaties. De EAAP maakt onderdeel uit van de World Association for Animal Production, die in paragraaf 6.2.2 wordt beschreven.

Doelen

Hoofddoelen van de EAAP zijn het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek, duurzame ontwikkeling van productiesystemen, experimenteren, toepassing en voorlichting, d.m.v. actieve samenwerking tussen lid- en andere relevante organisaties; verbeteren van de technische en economische condities van de veeteeltsector; bevorderen van het welzijn van landbouwhuisdieren en het behoud van het plattelandsmilieu; beheersing en optimalisering van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen in het algemeen en van dierlijke genetische bronnen in het bijzonder; en het stimuleren van de betrokkenheid van jonge wetenschappers en technici.

Werkwijze

De EAAP stelt commissies in voor de bestudering van specifieke problemen; ze houdt jaarvergaderingen, symposia, seminars, en beheert een Fellowships Fund om de deelname van jonge onderzoekers hieraan te faciliteren; ze publiceert het tijdschrift *Livestock Production Science*, onderzoeksrapporten, artikelen etc. Verder bevordert ze uitwisseling en samenwerking tussen specialisten en internationale organisaties op het vakgebied en daarbuiten, financiert en stimuleert andere activiteiten en beheert roerende en onroerende goederen.

6.2.2 World Association for Animal Production (WAAP)

Omschrijving

De World Association for Animal Production (WAAP) is een wereldwijde federatie van landen, regionale verenigingen, beleidsmakers en bedrijven op het gebied van dierlijke productie. De organisatie is opgericht in 1965, naar aanleiding van de eerste wereldconferentie over Dierenwelzijn in Rome 1963 die de EAAP had georganiseerd onder auspiciën van de FAO. Ze staat sinds 1974 bij de FAO te boek als een Internationale NGO met 'special consultative status'⁸⁵. In 1995 namen er 75 landen deel aan door de WAAP georganiseerde bijeenkomsten. In 1998 reikte ze de eerste International Animal Agriculture Awards uit.

Doelen

De missie van het WAAP noemt dierenwelzijn: het verbeteren van dierenwelzijn door de wereldwijde verbetering van dierwetenschappen en duurzame productiesystemen met behoud van natuurlijke bronnen. De doelen van het WAAP zijn:

- bevorderen van hoge niveaus van dierwetenschappelijk onderzoek, technologie, voorlichting en beleid gebaseerd op wetenschap;
- internationale samenwerking met het doel om problemen en kansen op het gebied van wetenschap, technologie en voorlichting in de veehouderij te bespreken;
- uitwisseling van informatie op het gebied van wetenschap en voorlichting tussen de leden; beter publiek begrip van dierwetenschappen ter wederzijds voordeel van consumenten, producenten en wetenschappers en
- erkenning van uitstekende verdienste en buitengewone bijdragen.

Werkwijze

Activiteiten zijn o.a.:

- het bevorderen van internationaal gecoördineerde programma's voor het effectief gebruik van dierlijke genetische bronnen en het behoud van de diversiteit van landbouwhuisdieren en internationale informatiesystemen over dierlijke productie.

---

⁸⁵ Hier wordt kennelijk de 'specialised consultative status' bedoeld, die de FAO toekent aan internationale NGO's die een specialisme vertegenwoordigen op een deelterrein waarop ook de FAO actief is.

- het bevorderen van dierlijke productietechnologieën die de veiligheid, kwaliteit en voedingswaarde verhogen, en het garanderen van vrije marketing van voedsel van dierlijke oorsprong.
- het organiseren van een World Conference on Animal Production om de drie tot vijf jaar. De laatste bijeenkomst was in Seoul, Korea, in 1998.

Opmerking

Hoewel dierenwelzijn voorop in de missie wordt genoemd, is hiervan nauwelijks iets terug te vinden in de doelen en activiteiten. Dierenwelzijn is een divers begrip; de WAAP lijkt in de eerste plaats op productie gericht te zijn, en daarin dierenwelzijn mee te nemen. Dit kan goed samengaan: vermindering van klauwproblemen bij melkvee bijvoorbeeld kan gepaard gaan met meer productie.

6.2.3 International Fund for Animal Welfare (IFAW)

Omschrijving

Het International Fund for Animal Welfare (IFAW) is opgericht in 1969 om de commerciële jacht op zadelrobber en klapmutsen aan de kaak te stellen. Ze kreeg wereldwijd steun en is met meer dan 1,8 miljoen donateurs uitgegroeid tot één van de grootste internationale dierenbeschermingsorganisaties ter wereld. Momenteel heeft het IFAW kantoren in 13 landen en meer dan 200 medewerkers: actievoerders, specialisten op biologisch, diergeneeskundig, juridisch of politiek terrein en internationaal erkende wetenschappers. De Nederlandse vestiging van het IFAW was de eerste buiten de Verenigde Staten. Inmiddels heeft het IFAW in Nederland meer dan 300.000 donateurs en is daarmee in ons land een van de grootste dierenbeschermingsorganisaties.

Het IFAW heeft in meerdere landen kantoren die opgenomen zijn in de database van het World Animal Net, dat in de volgende paragraaf wordt beschreven. Het IFAW is overigens geen lid van de WSPA; dit zijn twee verschillende organisaties met elk hun eigen campagnes.

Doelen

Het IFAW heeft als missie het welzijn van dieren in de wereld te verbeteren. Daarbij gaat het om huisdieren en in het wild levende dieren. Ze wil dit bereiken door de commerciële uitbuiting van dieren terug te dringen, natuurlijke leefgebieden te beschermen en dieren in nood te helpen.

Werkwijze

Het IFAW werkt volgens drie programma's:

1. *Bescherming van in het wild levende dieren tegen commerciële uitbuiting en handel*
In het kader van CITES richt het IFAW zich onder meer op bewustwording. Daarnaast bevordert ze de ontwikkeling van ecotoerisme, bijvoorbeeld door het inschakelen van de lokale bevolking bij het begeleiden van toeristen. Het IFAW voert actie tegen de opnieuw oploeiende jacht op zeehonden in Canada, en probeert de handel in ivoor tegen te gaan.
2. *Behoud van leefgebieden voor wilde dieren*
Het IFAW voert actie om zoveel mogelijk leefgebieden veilig te stellen, waar mogelijk in samenwerking met overheden en andere groeperingen. De organisatie zegt inmiddels meer dan 32.000 vierkante kilometer natuurgebied te hebben veiliggesteld, plus een vijfde van alle oceanen voor walvissen. In Azië is ze bijvoorbeeld betrokken geweest bij het tot stand komen van het Qomolangma Mount Everest National natuurreservaat (ca. 26.000 vierkante kilometer), dat o.a. de sneeuwluipaard en de kraagbeer herbergt (Nederland heeft jarenlang het counterpart-gebied ervan ondersteund, het Makalu-Barun-reservaat in Nepal).
3. *Directe hulp voor dieren in nood*
Het IFAW houdt een team paraat om directe noodhulp en verzorging te bieden aan dierlijke slachtoffers van rampen in de hele wereld. Het IFAW werkt aan een

betere behandeling, verzorging en huisvesting van honden, katten en andere huisdieren en van dieren op boerderijen en in dierentuinen. Verder biedt het wereldwijd hulp aan slachtoffers van olievervuiling, gestrande walvissen, wees geworden berenjongen, illegaal gevangen chimpansees, en mishandelde en achtergelaten huisdieren. Tenslotte verzet het IFAW zich tegen de plezierjacht, stroperij, en tegen wrede praktijken zoals het aftappen van galvocht bij levende beren in China of de Canadese vangst en slachting van dieren voor hun pels.

De gehanteerde methoden zijn: mobiliseren van de publieke opinie, campagnes, politieke en maatschappelijke lobby, eigen programma's voor directe hulp aan dieren zoals reddings- en noodhulpacties, informatieverzameling, monitoren van bestaande praktijken, onderzoek naar en promoten van alternatieven, en steun aan andere organisaties die zich vergelijkbaar inzetten. Waar mogelijk is samenwerking met overheden en lokale organisaties deel van de strategie.

6.2.4 World Animal Net (WAN)

Omschrijving

Het World Animal Net (WAN) is opgericht in 1997 als non-profitinstelling om de communicatie en coördinatie over campagnes te verbeteren tussen dierenbeschermingsorganisaties in de wereld met gebruikmaking van nieuwe communicatietechnologie. Het WAN heeft kantoren in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Het kent geen individueel lidmaatschap, maar groeperingen kunnen zich ermee affiliëren. Hiertoe wordt iedere dierenbeschermingsorganisatie geaccepteerd die zich inzet voor het verbeteren van de status en welzijn van dieren door middel van campagnes, lobbywerk, of andere legale middelen.

Doelen

Algemeen en enig beleidsdoel van het WAN is het verbeteren van de status en het welzijn van dieren. Het specifieke doel is de dierenbeschermingsbeweging te focussen en de effectiviteit van campagnes en lobbywerk voor dieren te versterken. Het werkt als een 'clearing house' voor belangrijke dierenbeschermingsissues met een mondiaal perspectief. Het netwerk biedt groepen wereldwijd de gelegenheid tot samenwerking, bundelen van kennis, expertise, professionalisme, en hulpbronnen.

Werkwijze

Het WAN ondersteunt aangesloten dierenwelzijnsorganisaties en hun campagnes door middel van organisatie van werkcoalities, het opstellen van statusrapporten, internetondersteuning, technisch-deskundige assistentie, coördinatie van hulpbronnen zoals beeldmateriaal, rapporten, campagne/lobbying-strategieën, juridische analyse etc., en de organisatie van regionale bijeenkomsten. De campagnes van het WAN richten zich vooral op: cosmetica, legbatterijen, bont, dierenbeschermingswetgeving, grondrechtelijke erkenning van dieren, en educatie. Men probeert in te steken op initiatieven en processen in individuele landen en internationaal, zoals bijvoorbeeld bij de Raad van Europa, de OECD, en het Rio+10-proces.

Opmerking

Het World Animal Net houdt zich slechts in beperkte mate bezig met landbouwhuisdieren. Uitzondering is bijvoorbeeld de campagne tegen legbatterijen.

6.2.5 World Society for the Protection of Animals (WSPA)

Omschrijving

De WSPA is 's werelds grootste netwerk van dierenbeschermingsspecialisten met een lidmaatschap van meer dan 440 dierenbeschermingsorganisaties in 101 landen. Het WSPA heeft wereldwijd 13 kantoren en meer dan 400.000 individuele donateurs. Het was een van de eerste internationale organisaties die zich opwierp tegen de zeehonden- en walvisjacht, ondeugdelijke paardentransporten etc. Ze heeft een belangrijke rol gespeeld bij het totstandkomen van de afspraken over dierenwelzijn

bij de Raad van Europa (zie 5.2). Vertegenwoordigers van de WSPA in diverse landen zijn opgenomen in de database van het World Animal Net.

Doelen

De visie van de WSPA is een wereld waarin het welzijn van dieren wordt begrepen en gerespecteerd door iedereen en wordt beschermd door effectieve wetgeving. Een van de belangrijkste doelen is het verbeteren van (inter)nationale wettelijke bescherming van dieren.

Werkwijze

De WSPA werkt samen met ruim 400 lidorganisaties. Ze richt zich op de volgende drie aandachtsgebieden:

1. voorlichting en educatie, zoals de syllabus 'Concepts in Animal Welfare',
2. campagnes: Dit zijn campagnes gericht tegen bijvoorbeeld de intensieve veehouderij (legbatterij, individuele zeugen, transport). Daarnaast zijn er campagnes die gericht zijn op humane slachtmethoden in ontwikkelingslanden, en verbetering van wetgeving in Oost-Europa,
3. hulp voor dieren in nood, bijvoorbeeld hulp voor dieren in Irak.

Prioriteiten op de agenda

Als internationale dierenbeschermingsorganisatie met een netwerk van 444 aangesloten lidorganisaties in meer dan 100 landen, waaronder de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren, ligt het werkgebied van de WSPA voornamelijk buiten Nederland. Hoewel de WSPA in Nederland bezig is geweest met de anti-bont campagne, het proefdierenlaboratorium in Rijswijk en de consumptie van ganzenlever, liggen de prioriteiten momenteel bij:

- de opkomst van de intensieve veehouderij in Zuidoost Azië,
- een diervriendelijker zwerfdierenbeleid in o.a. diverse landen in Zuid Europa,
- de Chinese berenfarm, waarbij bij bedreigde beersoorten levend gal afgetapt wordt,
- de Universele Verklaring voor het Welzijn van Dieren.

Internationaal overleg

De WSPA heeft consultatieve status bij de Verenigde Naties, de Raad van Europa en werkt samen met de Wereldgezondheidsraad. Daarnaast is de WSPA betrokken bij de Eurogroup for Animal Welfare en de CITES besprekingen.

6.2.6 Eurogroup for Animal Welfare

Omschrijving

De Eurogroup is een Europese federatie van dierenbeschermingsorganisaties, waaronder de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren. Ze is in 1980 opgericht en heeft lidorganisaties in alle (huidige) EU-lidstaten. Ze heeft een consultatieve status bij zowel de EU als de Raad van Europa. De Eurogroup is opgenomen in de database van het World Animal Net. De World Society for the Protection of Animals is een 'observer' van de Eurogroup.

Doelen

Introductie, uitvoering en handhaving van EU-wetgeving op het gebied van dierenbescherming. De Eurogroup houdt zich bezig met landbouwhuisdieren en met laboratoriumdieren en in het wild levende dieren.

Werkwijze:

1. EU-regelgeving: wetenschappelijke en juridische input voor nieuwe wetgeving door de Europese Commissie. De laatste 20 jaar heeft ze bijgedragen aan wetgeving t.a.v. proefdieren, landbouwhuisdieren en wilde dieren. Monitoren van de uitvoering in de lidstaten behoort tot dit pakket. De Eurogroep onderhoudt het secretariaat van de Intergroup on the Welfare and Conservation of Animals van het Europese parlement.

2. Deelname aan dierenwelzijncommissies van de Raad van Europa t.b.v. de daar gemaakte afspraken over dierenwelzijn en 'doorsluizing' hiervan naar Europese regelgeving.
3. WTO: de Eurogroep heeft een expert in dienst op het gebied van de WTO en internationale handelsreguleringen.
4. Campagnes: coördinatie van Europese campagnes. Hoofdcampagne is momenteel dierentransport.
5. Geldelijke ondersteuning: de Eurogroep onderhoudt sinds 1994 een European Assistance Fund om ledenorganisaties in de zuidelijke lidstaten van de EU te ondersteunen.

6.3 Internationale NGO's op het gebied van natuur

6.3.1 World Wide Fund for Nature (WWF)

Omschrijving

Het WWF is een wereldwijde organisatie, opgericht in 1961, die lokaal opereert door middel van een netwerk van 'family offices'. De Nederlandse organisatie is het Wereldnatuurfonds in Zeist.

Doelen

Het doel van het WWF zoals vastgelegd in de statuten (gemodificeerd in 1993), is "to conserve the natural environment and ecological processes worldwide". WWF's missie is een halt toe te roepen aan de degradatie van het natuurlijke milieu op aarde en een toekomst op te bouwen waarin mensen in harmonie leven met de natuur. Dit door middel van:

- behoud van de biologische diversiteit op deze wereld;
- duurzaam beheer van hernieuwbare natuurlijke hulpbronnen te bewerkstelligen;
- het promoten van vermindering van vervuiling en verspillende consumptie.

Werkwijze

Het WWF werkt met een combinatie van actie ter plaatse, nationaal and internationaal lobbywerk op beleidsgebied, en internationale campagnes om oplossingen te bewerkstelligen voor cruciale milieuproblemen. Ze heeft 6 hoofdprogramma's, o.a. de volgende:

- *Bedreigde plant- en diersoorten*
Hier werkt ze met zgn. flagship species: de Afrikaanse en Aziatische olifant, de reuzenpanda, de great apes, zeeschildpadden, neushoorns, tijgers en walvissen.
- *Handel in wilde diersoorten*
Nauwe samenwerking met CITES staat hier voorop (zie 5.9).
- *Samenwerking met industrie*
Deze wordt gezien als probleem maar ook deel van de oplossing van milieuproblemen. WWF kent: 1) Conservation Partners - multinationale ondernemingen die op wereldschaal sponsoren; 2) Corporate Supporters - middelgrote tot grote bedrijven die substantiële ondersteuning bieden in financiële of materiële zin; 3) Corporate Clublidmaatschap, van bedrijven of milieubewuste lokale ondernemers; 4) 'Product Licensing' - licentie-overeenkomsten met bedrijven die WWF's handelsmerken mogen voeren. In 2002 heeft WWF o.a. een partnerschap afgesloten met een grote bank voor het behoud van zoetwatergebieden.
- Campagnes, bijvoorbeeld tegen EU-subsidies die overbevissing bevorderden, en voor de implementatie van het Kyoto-klimaatsverdrag.

Opmerking

Dierenwelzijn is geen expliciet item voor WWF, maar wordt wel impliciet meegenomen. Raakvlakken liggen vooral op het gebied van dierentransport, en wildbeheer (voorbeelden: bushmeat in Afrika; beheer van grote grazers in

natuurgebieden in Nederland/Europa). Landbouwhuisdieren zijn geen doelcategorie voor het WWF.

6.3.2 World Conservation Union (IUCN)⁸⁶

Omschrijving

De IUCN is opgericht in 1948 en is een verbond tussen overheden en niet-gouvernementele organisaties op het gebied van natuurbeheer. Ze telt momenteel ruim 980 leden verspreid over ca. 140 landen. Er is een centraal secretariaat (gevestigd in Gland, Zwitserland) dat de zes programma's coördineert.

Doelen

De visie van IUCN is een rechtvaardige wereld waarin de natuur op waarde wordt geschat en behouden. Het algemene doel van de IUCN is het beïnvloeden, aanmoedigen en bijstaan van organisaties wereldwijd voor het behoud van de integriteit en diversiteit van de natuur, en te bewerkstelligen dat het gebruik van natuurlijke hulpbronnen rechtvaardig verdeeld en ecologisch duurzaam is. IUCN kent twee *conservation goals*:

1. *'Facing the extinction crisis*: het tegengaan van het massale verlies aan biodiversiteit.
2. *Ecosystem integrity*: handhaven en waar nodig herstellen van ecosystemen, en het duurzame en rechtvaardige gebruik ervan.

Werkwijze

De IUCN werkt op de volgende wijze:

- *Kennis*: het genereren, integreren, beheren en verspreiden van kennis over behoud, beheer en duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen.
- *'Empowerment'*: opbouwen van capaciteit, verantwoordelijkheid en bereidheid van mensen en instituten om natuur en natuurlijke hulpbronnen te beheren.
- *Bestuur*: systematische verbetering van wetten, beleid, economische instrumenten en instituties voor natuurbehoud en -beheer.

De IUCN telt 6 commissies, waarvan de Species Survival Commission (SSC) de grootste is. Dit is een uitgebreid kennisnetwerk waaraan ca. 7000 deskundigen in bijna ieder land ter wereld deelnemen. De SSC-leden zijn ingedeeld in meer dan 120 Specialist Groups en Task Forces. Deze groepen behandelen ofwel het behoud van bepaalde plant- of diergroepen, ofwel onderwerpen zoals de herintroductie van diersoorten in natuurlijke habitats, of het duurzaam gebruik van soorten. De SSC geeft advies, doet onderzoek, voert natuurbeheerprojecten uit, publiceert actieplannen, nieuwsbrieven, richtlijnen voor beleid, en stelt de IUCN Rode Lijst van Bedreigde Soorten op. Onder het SSC/IUCN Wildlife Trade Programme onderzoekt en monitort ze de effecten van handel in wilde soorten, als input voor overheden en CITES (zie paragraaf 5.9).

6.3.3 The Nature Conservancy

Omschrijving

The Nature Conservancy is een voornamelijk Amerikaanse, maar wereldwijd opererende organisatie voor natuurbehoud.

Doelen

Het behoud van planten, dieren en natuurlijke gemeenschappen die de diversiteit van het leven op aarde vertegenwoordigen, door middel van het behoud van gebieden (land en water) waarin ze leven.

Werkwijze

Beheer van ecologisch belangrijke gebieden: The Nature Conservancy koopt deze aan en beheert ze, of sluit beheersovereenkomsten met eigenaren af. Ze traint partnerorganisaties en overheidsdiensten in het beheer; geeft voorlichting aan de bewoners van ecologisch gevoelige gebieden; de Nature Conservancy werkt samen

⁸⁶ Oude naam: International Union for the Conservation of Nature

met bedrijven om de milieubelasting van hun productie te verminderen en geeft steun aan overheden om samen te werken en publieke fondsen beter aan te wenden voor natuurbehoud. De organisatie werkt steeds meer als facilitator achter de schermen in plaats van zelf uit te voeren.

The Nature Conservancy heeft diverse programma's, o.a. op het gebied van Ecotoerisme en trekvogels. Dit laatste is vooral gericht op habitatbescherming op het Westelijke halfrond.

6.3.4 Traffic

Traffic is een organisatie opgericht door WWF en IUCN. Traffic⁸⁷ is een monitoringsprogramma/netwerk ter ondersteuning van het CITES-verdrag. Daarnaast is Traffic uitgegroeid tot een toonaangevende expertise-organisatie. Traffic werkt intensief samen met overheden en informeert besluitvormers over de gevolgen van handel met soorten en stimuleert duurzaamheid bij de handel van wilde soorten.

Traffic heeft vier doelen geformuleerd:

- bedreigde soorten: voorkomen dat handel in wilde soorten in gevaar komen;
- prioriteiten regio's: voorkomen dat handel in wilde soorten de integriteit van regio's aantast;
- Bronnen beveiligen; bronnen voor voeding, medicijnen en andere menselijke behoeften veiligstellen;
- Internationale samenwerking: Bevorderen van naleven van internationale verdragen, zodat handel in wilde soorten de duurzaamheid niet bedreigt.

Op de website van Traffic wordt vaak verwezen naar vertegenwoordigers van organisaties voor dierenwelzijn en naar CITES. Tevens wordt aandacht besteed aan de walvisvangst door Japan en Noorwegen. Maatregelen ter bescherming van wilde dieren zijn vaak genomen op basis van unilaterale of Europese besluiten.

Tot nu toe heeft dierenwelzijn meer aandacht gekregen in de Westerse pers dan ontwikkelingszaken. Zaken als levensonderhoud en armoede worden alleen door overheidsvertegenwoordigers aan de orde gesteld. Behoud van bedreigde diersoorten, dierenwelzijnsorganisaties en de industrieën zijn vaak goed vertegenwoordigd. (Bron: Biodiversiteit en livelihoods Issues No. IIED No. 6, 2002).

6.4 Overige actoren

Naast internationale NGO's zijn er nog nationale groepen die invloed kunnen uitoefenen om dierenwelzijn direct of indirect op de internationale agenda te zetten. Dit zijn de al dan niet georganiseerde organisaties die een specifiek onderwerp onder de aandacht brengen. Een voorbeeld hiervan is de Amerikaanse Dierenbescherming die ervoor heeft gezorgd dat de hamburgerketen McDonalds diervriendelijkere eieren in hun voedsel verwerken. Tot voor kort was het gewoonte dat de productie van Amerikaanse eieren plaatsvond in batterijen waarbij de kippen 280-300 cm² ruimte hadden (EU: minimaal 550 cm²). Op aandrang van de Amerikaanse Dierenbeschermingsorganisaties heeft men bewerkstelligd dat de hamburgerketen eieren verwerkt waarbij de leghennen tijdens de productiefase minimaal 420 cm² ruimte hebben. Vanuit EU-perspectief lijkt het een marginale stap waarbij de legkippen, in tegenstelling tot de voorgenomen wetgeving in de EU, nog steeds in batterijen worden gehouden. Het is echter een grote omslag in de wereld van de pluimveehouders.

---

⁸⁷ <http://www.traffic.org/>

7 Relaties met andere dossiers

Dierenwelzijn staat niet los van andere beleidsdossiers. Dit hoofdstuk geeft de relaties met andere dossiers weer. De dossiers die bekeken zijn betreffen: biodiversiteit, biologische landbouw, biotechnologie, diergezondheid, duurzame landbouw (transitie), Gemeenschappelijk Landbouw Beleid van EU, Milieubescherming, Ontwikkelingssamenwerking (coherentie) en voedselveiligheid.

7.1 Biodiversiteit

Tijdens de milieutop in Rio de Janeiro (1992) is het Verdrag inzake Biologische Diversiteit (CBD) ondertekend. De doelstelling is het behoud en het duurzaam gebruik van biologische diversiteit en de billijke verdeling van de opbrengsten van dat gebruik. Onder biologische diversiteit wordt verstaan: ecosystemen, soorten, en de diversiteit binnen soorten (rassen en genen). Het onderwerp omvat natuurbeheer, handel, gentechologie en intellectuele eigendomsrechten. LNV is de trekker van het interdepartementale Beleidsprogramma Biodiversiteit Internationaal (BBI) dat momenteel in uitvoering gebracht wordt. De relatie met dierenwelzijn is echter zeer beperkt. Biodiversiteit bij landbouwhuisdieren is voor Nederland wel, maar voor internationale NGO's geen belangrijk item⁸⁸.

7.1.1 Biologische landbouw

De ambitie van LNV is de consumentenbestedingen aan voedsel in 2010 voor 10% uit biologische producten te laten bestaan (dit is nu 5%). De rol van LNV is faciliterend, de markt moet het werk doen.

Biologische landbouw hanteert welzijnsvriendelijke methoden. Dieren hebben meer oppervlakte per dier, ingrepen zoals snavelkappen worden minder vaak toegepast, het preventief gebruik van geneesmiddelen is minder, er wordt minder "doorgefokt" op hoge productie en meer op kwaliteit, en er wordt gestreefd naar de minder lange transportafstanden. Veel van deze zaken zijn vastgelegd in een EU-Verordening waaraan biologische bedrijven moeten voldoen. Daarbij bestaan nog wel zorgpunten die aandacht vragen, zoals het verenpikken bij de uitloop van pluimvee, en de relatie met voedselveiligheid.

7.1.2 Biotechnologie

Uitgangspunt voor LNV is de nota Biotechnologie, waarin een overzicht is opgenomen van het kabinetsbeleid inzake biotechnologie. In het Besluit Biotechnologie bij dieren is het verrichten van biotechnologische handelingen verboden, tenzij het door de minister aanvaardbaar wordt geacht. Deze toelating heeft vooral betrekking op onderzoek naar biomedische toepassingen. Biotechnologie heeft raakvlakken met dierenwelzijn bij:

- producten die afkomstig zijn van genetisch gemodificeerde dieren en een negatief imago ten aanzien van dierenwelzijn hebben;
- biotechnologisch onderzoek dat gebruik van proefdieren vergt;
- klonen van dieren, hetgeen kan leiden tot meer diergezondheidsproblemen en het welzijn van dieren negatief beïnvloed.

---

⁸⁸ in Nederland met name op het gebied van zeldzame huisdierrassen.

7.1.3 Diergezondheid

De agenda van LNV op het gebied van diergezondheid betreft:

- het bestrijden van besmettelijke dierziekten zoals varkenspest, mond- en klauwzeer en vogelpest. Bestrijding daarvan is verplicht;
- het bestrijden van handelsbelemmerende ziekten, zoals IBR, Aujeszky). Bestrijding daarvan is niet verplicht maar de ziekten werken belemmerend op het handelsverkeer. De overheid legt hierbij nadrukkelijk een eigen verantwoordelijkheid bij de sector.

Het ministerie heeft een verantwoordelijkheid voor de gezondheidssituatie van de dieren. Deze wordt naar het bedrijfsleven doorgevoerd via een zorgplicht.

Gezondheidsproblemen zoals mastitis en klauwgebreken hebben een negatieve relatie tot dierenwelzijn. Gezondheidsproblemen worden bevorderd door:

- Het gebruik van synthetisch bereide BST (hormoon dat melkproductie bevordert).
- Vervuild drinkwater uit sloten, bijvoorbeeld in de buurt van riooloverstorten.

Het diergezondheidsbeleid wordt sterk bepaald door afspraken binnen de EU. Als medeondertekenaar van het SPS-verdrag (WTO) werpen de EU-landen geen handelsbarrières op tegen producten die volgens dezelfde eisen zijn geproduceerd als in het eigen land. De drempels daarvoor vormen de bewijzen daarvan. Daarom heeft elk land voor wat betreft de epidemiologische dierziekten de verantwoordelijkheid voor een functionerend dierziektenmonitoringsysteem. Als de wens tot export bestaat zal de status duidelijk gemaakt moeten worden. Als een land gelijke of een betere status heeft mag het invoerende land de producten niet weigeren. Wat nu in het SPS-verdrag is opgenomen was globaal al langer geldend binnen de EU.

Momenteel is een punt van (LNV-)zorg dat de positie van ontwikkelingslanden achtergesteld is omdat ze het geld (en de kennis) missen voor het opzetten van een deugdelijk monitoringsysteem. LNV werkt momenteel aan concrete plannen om (met behulp van reeds langer beschikbare gelden) Suriname te helpen met het opzetten van een I&R-systeem en een diermonitoringsysteem. Wat betreft de lopende WTO-onderhandelingen lijken momenteel geen aanvullende eisen te spelen.

Belangrijke relaties tussen dierwelzijn en diergezondheid zijn de volgende:

- De verplichting tot doden van dieren bij ziekte-uitbraken genereert grote maatschappelijke onrust (de onlangs in de EU bereikte overeenstemming over inenting van gezonde dieren bij MKZ is een stap vooruit).
- Overbevolking van stallen bij transportverbod leidt tot welzijnsproblemen voor dieren.
- Bij diertransport zijn rustplaatsen (voorgeschreven voor welzijn) vanuit diergezondheidsaspect mogelijke bronnen voor verspreiding ziekten.
- Klonen en BST leiden tot meer gezondheidsproblemen minder gezondheidsproblemen en daarmee een vermindering van het welzijn.
- Selectie op vergroting weerstandvermogen tegen dierziekten.

7.1.4 Duurzame landbouw/transitie

Het doel van dit beleidsdossier is te komen tot een meer duurzame landbouw zowel ecologisch als sociaal-cultureel en economisch. LNV-inspanningen hiervoor zijn vastgelegd in "Plan van aanpak transitie duurzame landbouw 2003 – 2006. LNV beoogt onder andere een transparante keten en burgers/consumenten die bewust kiezen voor prijs en kwaliteit. De rollen van LNV zijn: kaders stellen, stimuleren en meedenken.

Transparantie van ketens en bewust kiezen kunnen bijdragen aan verbetering van dierenwelzijn. Dierenwelzijn kan bijdragen aan economische duurzaamheid van de Nederlandse landbouw als productie in andere gebieden ook aan die voorwaarden voldoet.

7.1.5 Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)

Het GLB van de EU is opgezet om te voorzien in voldoende voedsel en de boeren een goed inkomen te verschaffen. Inmiddels is als tweede pijler aan het GLB het plattelandbeleid toegevoegd. Een deel van het budget is daarnaar overgeheveld.

De belangrijkste doelen van LNV ten aanzien van GLB zijn:

- degressiviteit/beëindiging steun landbouw;
- versterking van geïntegreerd plattelandsbeleid;
- verlaging van de administratieve lastendruk.

Ten aanzien van dierenwelzijn gelden de volgende overwegingen:

- de huidige bescherming van de interne markt biedt mogelijkheden om extra eisen (zoals dierenwelzijn) aan de productie te verbinden;
- in de laatste hervormingsvoorstellen wordt het respecteren van dierwelzijnsregels één van de voorwaarden om voor steun in aanmerking te komen;
- binnen de lopende WTO-onderhandelingen staat het aspect 'dierenwelzijn' geagendeerd (op aandringen van de EU). Dit zal echter waarschijnlijk nog niet leiden tot een erkenning als een niet-handelszorg waardoor beschermende handelsmaatregelen mogelijk zijn. Inmiddels is het onderwerp geagendeerd bij de OIE die zal nagaan of er een relatie is tussen diergezondheid en dierenwelzijn. Als zij deze relatie wetenschappelijk kunnen funderen zou het mogelijk worden om dierenwelzijn toch als een Non Trade Concerns erkend te krijgen.

7.1.6 Milieubescherming

De verplichtingen van LNV op het gebied van milieubescherming komen voort uit internationale verdragen zoals:

- het Klimaatverdrag van Kyoto (broeikasgassen);
- het Göttenborgprotocol (ammoniak);
- de Nitraatrichtlijn van de EU;
- de top van Johannesburg (integrale aanpak duurzame ontwikkeling);
- de EU-Kaderrichtlijn water;
- de EU-Kaderrichtlijn bodem (in ontwikkeling).

De relaties tussen milieu en dierenwelzijn zijn als volgt:

- Schoner drinkwater betekent beter welzijn voor huisdieren en wilde dieren.
- Uitloop van landbouwhuisdieren zou uit milieuoogpunt beperkt moeten worden, maar is een beperking van de vijf vrijheden van dieren.
- Grote concentraties van vee en aquacultures leveren extra risico's op voor het milieu.
- Overschakelen op milieuvriendelijke technieken kan worden gecombineerd met overschakelen op welzijnsvriendelijke technieken.
- Verminderen van transport leidt tot milieuwinst en welzijnswinst.

7.1.7 Ontwikkelingssamenwerking

Armoedebestrijding is hoofddoel van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. De VN heeft dit in de Millenniumdoelen voor 2015 vastgelegd. In dit kader is het terugdringen van extreme armoede en honger het meest relevant.

De volgende relaties kunnen gelegd worden tussen ontwikkelingssamenwerking en dierenwelzijn:

- Beter dierenwelzijn kan worden gecombineerd met kwaliteit.
- Bij overschakelen naar nieuwe productiemethoden kan tegelijkertijd verbetering van dierenwelzijn worden beoogd (meekoppelen).

7.1.8 Voedselveiligheid

Het EU-beleid heeft in de "General Food Law" en in een witboek de algemene beginselen voor het bereiken van goede voedselveiligheid vastgelegd. De afgelopen jaren is in de EU op verschillende niveaus intensief gewerkt aan een nieuw pakket hygiënemaatregelen om een hoog niveau van bescherming van de volksgezondheid

te garanderen. Voor het Nederlandse beleid is de nota *Veilig voedsel in veranderende omgeving* uitgangspunt.

Voedselveiligheid en dierenwelzijn staan op gespannen voet. Welzijnsvriendelijke systemen vergroten de kans op contact met mest en daardoor grotere risico's voor de volksgezondheid. Uitloop van dieren zou uit het oogpunt van voedselveiligheid vermeden moeten worden.

8 Analyse en discussie

8.1 Methodiek

Iedereen is het erover eens dat mondiaal dierenwelzijn een complex, multidimensionaal probleem is. Voor de analyse ervan is dienen we dus eerst de verschillende dimensies goed te onderscheiden: over welke diersoorten en diergebruiksgroepen praten we, welke welzijnsaspecten komen aan de orde, welke landen of landenclusters kunnen we in verband met dierenwelzijn onderscheiden, en langs welke ingangen of kanalen kan de Nederlandse overheid (c.q. LNV/IZ) actie ondernemen? In dit hoofdstuk worden deze dimensies in kaart gebracht; op basis van deze 'kaart' worden diverse clusters onderscheiden op basis van overeenkomstige kenmerken en zwaartepunten. Vervolgens wordt nagegaan via welke kanalen de Nederlandse overheid op deze clusters - of delen ervan - kan ingrijpen. Tenslotte bleek dat specifieke dierenwelzijnsproblemen vaak ingebed waren in andere beleidsdossiers en agendapunten op het internationale toneel. Waar dat het geval is, hebben we dit aangegeven.

8.2 Het probleem in kaart gebracht

De hierna volgende indeling pretendeert niet volledig te zijn of geheel consequent, maar is vooral bedoeld om een praktisch handvat te bieden aan de dierenwelzijnproblematiek. Het gaat om de volgende dimensies:

A. De dier- en diergebruiksgroepen:

1. Landbouwhuisdieren, onder te verdelen in:
  - a) Intensieve veehouderij (varkens, kippen, nertsen, ganzen).
  - b) Grondgebonden (extensieve) grazers (runderen, schapen, geiten).
  - c) Kalveren (apart opgenomen vanwege de aparte problematiek van kistkalveren).
  - d) Trekdieren (paarden, ossen).
2. Gezelschapsdieren (honden, katten, soms paarden, konijnen etc.).
3. Vissen: wilde vissen en aquacultuur.
4. Wilde dieren (w.o. exotische dieren in de handel).
5. Proefdieren.

N.B.: de terminologie is in de landen niet eenduidig. Zo wordt in Nederland onder 'intensieve veehouderij' vooral varkens, kippen en kleinere dieren verstaan. Elders ziet men de Nederlandse grootschalige rundveehouderij als intensief en plaatst deze tegenover de kleinschalige grondgebonden (extensieve) veehouderij.

B. De 'handelingsdimensie': aan welk menselijk handelen met dieren kleven welzijnsaspecten? Dit is gerelateerd aan de elders geformuleerde 'vrijheidsgraden', maar vertaald naar het praktische niveau:

1. Het houden van dieren (behuizing, voeding, geneeskundige zorg e.d.).
2. Fysieke ingrepen (bv. onthoornen, brandmerken).
3. Transport.
4. Handel.
5. Jacht/visvangst.
6. Slachten/doden.

C. De 'cultureel-economische regio's' in de wereld: landen en groepen van landen waarin dierenwelzijn op een verschillende manier wordt beleefd en in binnen- en buitenlandse fora geagendeerd wordt. Het is ondoenlijk om dit precies te doen, maar aan de hand van verschillen in economische omstandigheden, cultuur/religie, positie van de 'civil society', (zie de hoofdstukken over organisaties, landen en NGO's, alsmede 2.4.) komen we tot de volgende indeling:

1. de 'westerse' wereld (W-Europa, Noord-Amerika).
2. Midden- en Oost-Europa.
3. de Cairns-groep van agrarische exportlanden, onderverdeeld in:
  - a) Australië en Nieuw-Zeeland.
  - b) 'rijkere' ontwikkelingslanden als Argentinië, Brazilië, Maleisië, Paraguay, Uruguay, Zuid-Afrika.
  - c) 'armere' ontwikkelingslanden: Bolivia, Chili, Colombia, Costa Rica, Guatemala, Indonesië, Filippijnen, Thailand.
4. Zuid-Amerika, landen aangesloten bij Mercosur;
5. Midden-Oosten t/m Pakistan en Noord-Afrika (Islamitisch cultuurgebied);
6. Overige Minst Ontwikkelde Landen;
7. Aziatische grootmachten en andere Aziatische industrialiseerde landen (India, China, Japan, Taiwan etc.).

N.B.: binnen landen zien we bovendien vaak een enorme kloof tussen de urbane samenleving en het platteland, met navenant andere accenten voor wat betreft de dierenwelzijnsproblematiek.

D. Ingangen en kanalen waarlangs de Nederlandse overheid *op internationaal niveau* actie kan ondernemen op een bepaald probleemgebied. Op basis van de behandelde organisaties, verdragen en andere dossiers zijn de volgende ingangen en kanalen geïdentificeerd (tussen haakjes de instrumenten):

1. De WTO (bindende handelsafspraken, uitzonderingen voor non-tradable concerns in 'green box').
2. De Europese Unie (bindende normen, regels en richtlijnen).
3. Raad van Europa (aanbevelingen).
4. CITES (bindende verdragsafspraken op basis van soortenlijsten).
5. Verdrag inzake biodiversiteit (CBD).
6. bilaterale kanalen (bilaterale afspraken, MOU's, ontwikkelingssamenwerking, etc.).
7. NGO's c.q. 'civil society' (waarnemersstatus, informele beïnvloeding).
8. OIE ('herenafspraken', ondersteuning door kennis en informatie).

8.3 Clustering, prioritering en aanpak

Niet alle problemen wegen voor alle categorieën dieren, handelingen en landen even zwaar. In figuur 3 is dit gevisualiseerd. Hierbij is niet naar volledigheid gestreefd, maar is alleen in grote lijnen een clustering van de verschillende dimensies aangebracht. Deze wordt hierna per diergroep besproken.

8.4 Landbouwhuisdieren

Aan de welzijnsproblematiek van landbouwhuisdieren - vooral de **intensieve veehouderij**⁸⁹ - wordt het meeste aandacht besteed in de 'westerse' wereld en Australië & Nieuw-Zeeland. Ze vindt overwegend vorm in nationale wet- en regelgeving over het **houden van dieren, ingrepen** op dieren, **transport, handel en slacht**. Naleving en verscherping van de regelgeving in deze landen is een zaak van zowel de overheid als de privé-sector en de maatschappelijke druk hierop is in het algemeen groot. Dit dossier raakt aan de dossiers van biologische landbouw, goede

---

⁸⁹ Onder 'intensieve veehouderij' groepeer men in Nederland varkens, kippen, nertsen en ganzen. Buiten Nederland rekent men hieronder ook de manier waarop wij rundvee houden. Kalveren worden in Nederland ook 'intensief' gehouden, buiten West-Europa vaak niet.

landbouwpraktijk en meer in het algemeen plattelandsbeleid en milieu. Vaak wordt het welzijn van landbouwhuisdieren in de campagnes van maatschappelijke organisaties opgenomen in deze bredere issues (m.u.v. specifieke acties tegen legbatterijen, nertsenfokkerijen en dieronvriendelijk transport). In andere delen van de wereld is de aandacht voor het welzijn van landbouwhuisdieren - in wisselende mate - veel geringer. Vaak is er wel nationale wet- en regelgeving aanwezig (zeker in de Cairns-groep (3) en de Aziatische groep (5)), maar deze is vaak slechts gedragen door de urbane intelligentsia. De probleemperceptie vanuit overheid en (plattelands)bevolking in deze landen is gering en de uitvoering moet meestal wijken voor dringender zaken zoals maatschappelijke stabiliteit en voedselzekerheid. Wel staat plattelandsontwikkeling in veel van deze landen op de agenda, hetgeen zijn weerslag heeft op de kleinschalige ('*low external input*') landbouw en de extensieve veehouderij. Dierenwelzijnsaspecten komen hierin echter in het algemeen niet prominent naar voren. In het Biodiversiteitsverdrag (CBD, 1992), waarin het agrobiodiversiteit en daaronder landbouwhuisdieren een item vormen, staat het onderwerp dierenwelzijn in de kinderschoenen.

Kanalen:

- Binnen de **EU** wordt reeds gewerkt aan (aanscherping van de) regelgeving voor bepaalde onderdelen (houden, transport, slacht) van de intensieve veehouderij.
- Hiervoor biedt de **WTO** een kanaal wanneer ondersteuning van dierenwelzijnsmaatregelen als *non-trade concern* wordt erkend. Het is van belang dat activiteiten via deze twee kanalen op elkaar worden afgestemd.
- Nederland kan er verder voor kiezen om in WTO-verband andere landen te ondersteunen in hun agendering van specifieke dierenwelzijnsproblemen, bijvoorbeeld verbetering van het containertransport van schapen vanuit Nieuw-Zeeland naar het Midden-Oosten. Het (binnen WTO of elders) aankaarten van internationaal diertransport meer in zijn algemeenheid verdient nader onderzoek.
- De ambities op het vlak van dierenwelzijn van de **OIE** – weliswaar geen politiek kanaal maar wel een gezaghebbend internationaal kennisorgaan - zijn in dit verband interessant en verdienen nauwkeurig gevolgd te worden. Nog niet bekend is of de OIE streeft naar opstelling van wereldwijde normen voor dierenwelzijn, maar zo ja, dan lijkt dat weinig realistisch gezien de diversiteit aan sociale en economische omstandigheden in landen. Wellicht is het praktischer om te streven naar normen op landenniveau, en deze door bijvoorbeeld de OIE te laten ondersteunen en te coördineren.
- Buiten Europa liggen er in theorie kanalen voor het aankaarten van dierenwelzijn in plattelandsontwikkelingsprogramma's via ontwikkelingssamenwerking (BuZa), maar de prioriteit daarvan ligt voorlopig niet erg hoog.
- Evenmin is er veel zicht op andere mogelijke bilaterale samenwerking met handelspartners buiten Europa. Eventueel kan men komen tot *ad hoc*-afspraken over deelonderwerpen binnen de bestaande (EU- en WTO-)kaders.

8.5 Vissen

Voor vissen is agendering van welzijn zelfs in de 'westerse' wereld nog nauwelijks op gang gekomen. Het visserijbeleid voor zowel de 'wilde' vangst als de aquacultuur wordt vnl. bepaald door overwegingen van biodiversiteit, milieu, en voedselveiligheid.

Kanalen: Raad van Europa

8.6 Wilde dieren

De welzijnsproblematiek van wilde dieren ligt vooral op het gebied van transport, handel en jacht. In veel ontwikkelingslanden staat hiervoor wet- en regelgeving op papier (i.h.k.v. de natuurbescherming), en de druk vanuit maatschappelijke organisaties is wisselend tot groot.

Kanalen:

- In principe bieden CITES (met TRAFFIC als monitoringsysteem) een kader om bijvoorbeeld het welzijn van wilde dieren in handel en transport aan de orde te stellen. De handelsbeperkende maatregelen die in CITES-kader genomen worden t.a.v. bedreigde diersoorten worden door de WTO erkend, en TRAFFIC bezit het instrumentarium om handelsstromen te monitoren. Deze organisaties hebben echter nog weinig aandacht voor dierenwelzijn. Hun focus is *conservation* en als zij die al willen verbreden, is dat naar duurzame ontwikkeling en *livelihood* voor lokale bevolkingsgroepen. Op de langere termijn kan dit kanaal echter misschien wel een ingang bieden wanneer de maatschappelijke druk voldoende is opgevoerd.
- Voor het Biodiversiteitsverdrag (CBD, 1992) waarin de problematiek van wilde dieren is geïntegreerd in de ecosysteembenadering, geldt in grote lijnen hetzelfde.

8.7 Conclusies

1. Het is van belang om de verschillende dimensies van de dierenwelzijnproblematiek goed te onderscheiden in de discussie en beleidsvorming.
2. Verschillende dialoogpartners kunnen onder dezelfde term andere zaken verstaan.
3. Het overgrote deel van de dierenwelzijnproblematiek wordt geregeld door middel van nationale wet- en regelgeving. Een op de situatie toegesneden bilaterale aanpak valt in voorkomende gevallen dan te overwegen. Het kanaal van ontwikkelingssamenwerking is vooralsnog niet toegerust op dierenwelzijn, hoewel het hier en daar wel meegenomen wordt in veterinaire projecten en in het grotere kader van biologische landbouw ('low external input agriculture') en plattelandontwikkeling.
4. Slechts in een klein aantal categorieën kan druk via internationale handelsverdragen en andere fora een oplossing bieden, nl. in het geval van handel in dieren en producten uit de intensieve veehouderij, kalveren, schapen & geiten, en handel in wilde/exotische dieren. Deze categorieën zijn echter wel van groot economisch belang en verdienen alleen daarom al aandacht.
5. In dit verband is een nauwe samenhang wenselijk tussen de onderhandelingen over dierenwelzijn op EU-niveau en WTO-niveau. Hierbij valt te denken aan instructies aan delegaties, afstemming van standpunten, interdepartementaal overleg, etc.
6. Ook bij biregionale onderhandelingen verdient een dergelijke afstemming de aandacht. Hoewel dierenwelzijn in het algemeen bij ontwikkelingslanden geen prioriteit heeft, bieden dergelijke onderhandelingen hier en daar wel kansen om dierenwelzijn op deelterreinen verder te brengen. Zo zou men van de EU consequentie kunnen verlangen in de opstelling naar de lidstaten (actief promoten van dierenwelzijn) en naar handelspartners (bijv. van Mercosur).
7. De OIE wil zich verder profileren op dierenwelzijn en wordt door sommige partijen (o.a. Nieuw Zeeland) ook in handelspolitiek opzicht een grotere rol dan tot dusver toebedacht. Actieve Nederlandse inbreng in deze organisatie verdient dan ook aanbeveling.
8. Het streven naar opstelling van wereldwijde normen voor dierenwelzijn lijkt weinig realistisch. Wellicht is het praktischer om te streven naar normen op landenniveau, ondersteund door een centraal internationaal orgaan (bijvoorbeeld OIE) dat nationale instituten terzijde zou kunnen staan.
9. Op het gebied van diertransport is enerzijds veel geregeld, anderzijds nog veel verbetering mogelijk. Vanwege deze verscheidenheid aan situaties en regelgeving zijn zowel praktische maatregelen als nadere inventarisatie gewenst. Kadern hiervoor bieden OIE (landbouwhuisdieren) en CITES (wilde dieren).
10. Andere ingangen zoals het Biodiversiteitsverdrag (CBD) en bilaterale kanalen (waaronder ontwikkelingssamenwerking) bieden minder direct perspectief om

dierenwelzijn te agenderen. In voorkomende gevallen zou hier ad hoc aandacht aan besteed moeten worden. Dit kan dan het beste gebeuren in het kader van plattelandsontwikkeling, biologische landbouw, goede landbouwpraktijk, en behoud van biodiversiteit.

11. Onze kennis over de achtergronden van keuzes van landen zoals Nieuw Zeeland is beperkt. De mogelijkheden om coalities te sluiten met dergelijke landen verdienen meer aandacht.

Figuur 3 'kaart' van mondiale dierenwelzijnproblemen

